

VIGILIA

1999/8



KÄFER ISTVÁN: István király és a Szent Korona szlovák népe

II. JÁNOS PÁL: *Fides et ratio*

A hit és ész viszonyáról Horváth Pál, Rokay Zoltán,
Székely László és Turgonyi Zoltán írása

RÓNAY LÁSZLÓ: Sík Sándor küzdelmes évei

Beszélgetés Sára Sándorral

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A zarándok hazáért	641
KÄFER ISTVÁN:	István király és a Szent Korona szlovák népe	642

FIDES ET RATIO

ROKAY ZOLTÁN:	A Fides et ratio eredeti szándéka	647
HORVÁTH PÁL:	Fides et ratio	651
TURGONYI ZOLTÁN:	A ráció védelmében	659
SZÉKELY LÁSZLÓ:	Hit és természettudomány	665

SZÉPÍRÁS

PIERRE EMMAMUEL:	Hivatottságunk az egységre	674
RÓNAY LÁSZLÓ:	Szorongattatásban (Sík Sándor küzdelmes évei)	679
ZBIGNIEW HERBERT:	Hádész kutyája	692
FECSCKE CSABA:	Idegosztály 11/2, Terra Incognita, Várakozás (<i>Versek</i>)	698, 699
LUKÁCSY SÁNDOR:	Egy régi zarándok a Szentföldön: Kiss István	700

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Sára Sándorral	706
----------------	----------------	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	713
---	-----

A zarándok hazaért

Gyerekkorom hittanos rejtelmek közé tartozott a szentek egyességének emlegetése a Hiszekegyben. Később megértettem, hogy a régies kifejezés a szentek közösségére utal: a kanonizált és a névtelen szentekre, az üdvözültekre. Aztán megtudtam azt is, hogy így neveztek az ősegyházban az Úr asztala körül egybegyűlteket, a „meghívott szenteket”, akik az Eucharisziában részesültek, s így Krisztus Testévé váltak.

Eltávozott az élők sorából Basil Hume bíboros, westminsteri érsek, aki nemcsak Angliának, de az európai egyháznak is egyik legkiemelkedőbb személyisége volt. A hetvenhat éves főpap nem is olyan régen levélben közölte papjaival, hogy előrehaladott rákja van, ami „végül is nem tréfa”, de remélte, hogy megéli még az ezredfordulót.

Huszonhárom évig volt az angol egyház vezéralakja. Egyre erősebben szekularizálódó korunkban át tudta törni a kulturális és vallási előítéleteket, és meg tudta mutatni a katolikus hit erejét. Az egész Angliát megrázó válságos helyzetekben nemegyszer ő adott eligazítást és mutatott kiutat. Mert szembeszegülni a kormánnyal és a közvéleménnyel, és többnyire kiderült: neki van igaza. Nemegyszer igyekeztek rábeszélni arra, hogy fogadja el az angol felsőházi tagságot — mindhiába. A napi politikától távol maradt. Bár azt mondta magáról, hogy nem próféta, mégis nemzete élő lelkiismeretévé tudott válni.

Lelki naplója (Egy zarándok útja címmel) megjelent magyar fordításban is. Hatvan éves elmúlt már akkor, amikor kiadta följegyzéseit. Az idős kort Hume az élet ajándékának tartotta: nekik alkalmuk nyílt arra, hogy bölcsességet tanuljanak az élet iskolájában. Ír a halálról is: „Egy napon meg fogok halni. Jó az, hogy erre gondolhatok. Segít ez abban, hogy áttekintsem, hogyan élek. Jobb távlatokba helyezi az életutamat. Fontos kérdéseket kell föltennem: A legjobban használom-e fel az életem? Úgy élek-e, hogy mindig megpróbálom követni a lelkiismeretemet? Helyesek-e életem indítékai? Mit akarok valójában? Mit keresek valójában? Ezek nagyon egyszerű és alapvető kérdések, olyanok, amelyeneket föl kell tennünk magunknak.”

Hume hozzáteszi még: a halál — kapu, új kezdet, az emberélet beteljesedése. Ő már átlépett ezen a kapun: a meghívott szentek földi közösségéből az égiek társaságába. Mi pedig a benne kapott ajándékért hálásan, reménykedve nézünk utána.

István király és a Szent Korona szlovák népe

KÄFER ISTVÁN

*Stála bitka, stála, za Štefana král'a
Tombolt a harc, tombolt, Szent István
velünk volt*

(Ján Kollár: *Národnie zpievanky* — Sipos Győző fordítása)

1935-ben született Budapesten. 1943-ban szülei-vel Érsekújvárra került, ahonnan 1946-ban vissza kellett jönniük. 1992 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlovák Intézetének vezetője. Tudományos és pedagógiai munkásságáért szlovák állami kitüntetést kapott. Legutóbbi írását 1998. 3. számunkban közöltük.

A magyar-szlovák viszony elemzése részletesebben olvasható szerzőnk tanulmánykötetében: *Dona nobis pacem. Magyar-szlovák kérdések*. Piliscsaba 1998, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, valamint a *Rudnay Sándor és kora* című kétnyelvű tanulmánykötetben. Esztergom-Nagyszombat, 1998.

A szlovákok történetét, közírását, szépirodalmát, később lejegyzett ősi népi szájhagyományát — egész szellemi teljesítményét — figyelve nem kerülgethetjük annak kimondását, hogy a kereszténység felvételétől a jakobinus eszmék terjedéséig a magyar és a szlovák etnikum érintkező részei szoros szimbiózisban voltak egymással. Ennek tanúságai a néprajztudományban már többé-kevésbé megtalálhatók. A 18-19. század fordulójáig a két etnikumból származó írástudók és írni tudók nemcsak azonos politikai ország- és hazatudattal rendelkeztek, hanem — különböző nyelveken — azonos, egykorúságában oszthatatlan kultúrát hoztak létre. Ez viszont egyáltalán nem olvasható ki a 19. század derekától máig sorjázó magyar és szlovák társadalomtudományi munkákból. Ezek a munkák saját koruk nemzetpolitikai igényeit elégítik ki, saját szempontjaikat és terminológiájukat érvényesítik olyan előideinkre, amelyek valósága egy sok évszázados „hungarus”, „uhorský”, „magyarhoni”, magyarországi egyetemesség. Ez az egyetemesség századokon át nem változott, ám az utóbbi 150 év nemzeti igényei annál inkább.

A nemzetkor mítoszok csetepatéjával kezdődött, a régi dicsőség egymásnak feszülő magyar-szláv/szlovák testvérharca, ám nagyon kevés értelmiségire korlátozódott. A szláv ábrándok és Hungária magyarrá varázslásának veszedelme akkor vált rontássá, amikor a nagy gazdasági érdekkörök ráébredtek, játszmáikban aduként használhatják föl a nemzeti érzéseket. Az első szlovák történeti beszélyek írója döbbenetben állapította meg a pánszlávizmust kiáltó pozsonyi és lőcsei líceum fegyelmi tárgyalásai után, hogy eddig *amici* lehettek, most meg (szekér)tábort kell választani, és szlováknak vagy magyarnak kell lenni. A *Zalán futása* poétájából olyan sorok böföntek elő a zabzabáló tótokról, hogy eleddig a kiadók elrejtették szégyenükben az olvasók előtt...

Igen, a nemzet már táborba, szekértáborba zárkózott, mások ellenében kívánt gyarapodni és uralkodni. Ezért alakította ki saját

tudományát; a nemzeti irodalom- és nyelvtudomány, történettudomány, meg a segédtudományok, a nemzeti bibliográfiák, filológiák, esztétikák görcsövei nehezen tudnak megbirkózni még a kölcsönhatásokkal is, hát még az azonossággal. Balassi Bálint csak és kizárólag a magyar nemzeti irodalom kincsének tartatik, hiába szólnak sorai mögött szláv és román dallamok. Persze a másik oldalon néhány neki tulajdonított biblikus cseh nyelvű, szlováknak minősíthető vers alapján nagy szlovák reneszánsz költőnek is kikiáltották. S ha még azok a kikiáltók tudták volna, miképpen kesergett a kalandos életű költő, hogy a Schwete-janskyak — ugye a Szentiványiak! — még a Holo-hegyet is elvették tőle, és nem tudott mit kezdeni Janó meg Misó szolgájával! Nem lefutott még a 19. század vége felé fölfedezett Beniczky-ritmusok szlovakizáló kötetkéjének ügye sem. Madách Gáspártól meg az ő csehből magyarra fordított versezeteit ültetik „vissza” (mai) szlovákra, mivel az eredeti elveszett. Bél Mátyásról szívesen elfelejtetik, miképpen elemezte, dicsőítette és méltatta az evangélikus szlovákok „csehszláv” nyelvét, s az is, hogy tudományos vizsgálatai szerint a magyar antropológiailag legősibb és legtisztábban maradt egyedei a Csallóközben élnek a legnagyobb tömbben...

Ugyan melyik nemzeti kultúrába, bibliográfiába nyomorítanánk be Pázmány Pétert (maga is igen változatos formában írta le a nevét, ez a modernes a legritkább), aki turóci nagyprépost korában Prágában a császár fogadótermének előcsarnokában audienciára várván magyar nyelvű levelet írt Nagybiccsére Thurzó György nádornak. A levelet a palatinus Lányi Illés nevű várprédikátora adta át urának. Ez az Eliáš Láni (aki ettől egészen eltérően írta le a nevét) a szlovák irodalomtörténet első (csehül író) poétája. Pázmány ma impertinens nemzeti magatartásnak minősíthető tevékenysége, minden skatulyából kilógása vég nélküli problémákat okoz, hiszen ő rendelte magyar nyelvterületre a „horvát” Körösi (Krizevcanin) Márkot, meg igazi szlovák szöszéket parancsolt híveinek az eretnek cseh nyelv helyett. *Másképp* „magyar” és „szlovák” dolgok ezek mind. És az sem a magyar állam toleráns nemzetiségi politikája, hogy szent királyunk az idegenek megbecsülésére intette fiát, hogy az első szlováknak mondható nyelvemlékek egyike a Mátyás király katonájából szepesi préposttá lett Bak Gáspár templomszentelő imádságának puskája. Zrínyi Miklós sem államközi egyezmény alapján fogadta szolgálatába Juranicsot, Radivojt és a többi horvát vitézt. Ez a más, amiből viszont minden későbbi nemzettudat táplálkozhatott csak valamiféle közös, integrált, régióinkban, de az akkori európai régiók között is létezett fogalommal határozható meg, amit keresztény Európának, Regnum Hungariae-nak nevezhetnénk. Senki sem vitatja el ezen állam, e haza létét, szerepét Európában, benne a magyar etnikum meghatározó szerepét Árpád hontalálásával. A szláv/szlovák „Uhorsko” kifejezésben is benne van az „uhor”, az

„ugor”. Egyetlen dolgot kell csak fontolóra venni mindenféle legújabbkor-végi nemzeti oltárainkon áldozóknak és a nemzetet az egyetemes értékek elé és fölé helyező hívőseregnek, hogy ez a Magyarország *minden* mai kárpát-medencei nemzet bölcsője, kultúrájának aranyalapja. Ez a Magyarhon Szent Istvántól majdnem 1867-ig, kevéssé 1918-ig, de sok-sok nyomelemében még napjainkban sem osztható fel politikai határokkal és a nemzeti tudományok kategóriáival. Bizony, a mai szlovákok is kereshetik európaiságuk gyökereit Vitéz János Academia Istropolitana-jában, de nem a Bratislava városnévben, a mai románok is tartják csak számon európai örökségként románul Joan-nak a váradi püspökségét. Nekünk is magunkba kell néznünk Johannes Vitéz de Zredna 1455-ben Európához intézett kiáltásában a „magyar” fogalom értelmezésének dolgában. Szent István és Corona Regni Hungariae-ja a keresztény európai integráció etnikum fölötti oszthatatlan egysége, ami nélkül — különösen a magyar-szlovák interetnikus szimbiózis egyedülálló szorossága miatt — gyökértelessé válna a mai szlovák nemzeti kultúra és identitás. A „natio Hungarica” még csak nem is a dualizmus korának „politikai magyar nemzete”. Balassi Bálint, Pázmány Péter, Tranoscius-Tranovský, David Frölich, Szöllösi Benedek, Krman Dániel, Bél Mátyás és a többiek egyszerűen a Szent Korona alkotmányos rendjének, jogi személyiségének alattvalói, oszthatatlanul azonos forrásai és sarokkövei a későbbi magyar és szlovák nemzeti művelődésnek.

Nagyszombat, a 16-18. századi szabad királyi város igazi európai kulturális központ volt egészen addig, amíg az egyetem, majd az esztergomi főegyházmegyei székhely és káptalan nem került az ország belsejébe. A 18. század végétől provincializálódott. Posonium — Pressburg — Pozsony — Prešporok európai mértékű és méretű integrált szellemi közösség volt, amiből a magyarosítás idején és Trianon után is megőrzött valamit. A város tragédiája akkor következett be, amikor a második világháborút követően igazi polgári elemeinek likvidálása után totálisan egynyelvű és egyerkölcsű településsé vált. A likvidálásban — már 1938-39-ben a csehek esetében is! — eredményesen összedolgoztak a nemzeti és az osztályösszeférhetlenség sötét erői. Ezért is mondatik mind a mai napig a Duna gyönyörűségének becézett városról, hogy régen nagy kisváros volt, most meg kicsi nagyváros. Hasonló Budapest sorsa is, csak szerencsére a nemzeti felülrendeltség ostobaságát mérsékelni tudta a multinacionális elemekből összevegyült lakosság nagyvárosiassága. És az itt is bekövetkező likvidálás nem nemzeti, hanem faji alapon történt.

A szlovák szellemi élet nagyobbik fele a külön nemzeti út minden mozzanatában őrizkedett a hungarus gyökerek szlovákosításától, még akkor is, amikor a magyarrá nyilvánítás bekövetkezett. Kezdetben volt a védekezés a polgári magyar nemzetállamkísérletek ellen, amikor éppen a Szent István-i állameszmét hívták se-

gítségül az egyébként a maguk egykorúságában jogos és természetes nyelvtörvények és más magyarosító törekvések ellen. Timon Sámuel, Szklenár György, Papánek György, Rudnay Sándor és a többiek a szláv/szlovák-magyar azonosságtudat hungarusszá alakulását bizonyították. Sőt! A már igazán *szlovák nemzeti* írás is hungarus hazájának közösségét, egységét példázta. Andrej Slád-kovič szlovák legénye Mátyás király tenyerébe csapott, beállt a seregbe, de megőrizte viseletét, identitását. Ján Kalinčiak amici — szlovák dilemmája ellenére szlovák hungarus beszélyeket írt, amelyeket az ébredő cseh-szláv és magyar szellem egyaránt nemzetárulásnak bélyegzett. És akkor, amikor a nemzeti-politikai antagonizmus nyilvánvaló lett, amikor a nemzetek nevében egyre több, kezdetben csak helyi embertelenséget lehetett elkövetni, a szlovák szellemi élet is két nagy csoportra oszlott. Az egyik félreállt, kihúzódott a napi politikából, belső vagy külső emigrációt vállalt, mint Martin Kukučín vagy Pavol Országh Hviezdoslav. Ők is elítélték a magyarosítás globálisan érthető, de a nemzeti gyakorlatban embertelen túlzásait, de ugyanilyen belső, bölcsesség-szükségyszerűségtől vezérelve szembefordultak saját nemzetmentő konzervatív provincializmusukkal.

Trianon tragédiája és a nyolcvanas évek végéig tartó dicstelen korszak szlovák tragédia is. Nemzeti exodus a javából. Attól függ csak, milyen szemszögből, perspektívából nézzük. Egyetlen szlovák sorsfordítás sem a szlovák nemzet megkérdésével történt. Az 1993. évi sem... Sok a zűrzavar, tudatlanság, félműveltség, dilettantizmus, teljes erkölcsi értékrend-tótágas. Szent István és Koronájának szellemisége, több évszázados gyakorlatának valósága azonban rendelkezésünkre áll. Akkor is, ha mi, magyarok elferdítjük a Regnum Hungariae-t, a szlovákok meg ennek megfelelően kiszakítják belőle, amit magukénak vélnék. István király öröksége azonban ettől nem változik. Azt elrontani és meghamisítani, szétszabdálni nem lehet. Legföljebb mélyre ássuk értékeit, megtaposuk, békétlenkedünk és szerencsétlenek vagyunk, netán akár fegyverrel is képesek lennénk egymásra támadni. Az országalapító nem homokra építkezett. És ezt a szlovák nemzeti kultúra értékrendjének őrzői mindig tudták és tudják ma is. Európában voltunk. A történelem alakulása során megfedkezünk erről, beengedtük a gyanakvást, a türelmetlenséget, a bosszút, a félelmet — a nemzetet helyeztük oltárra az Ember helyett. Szent István és Koronája pedig éppen a kirekesztő, vad keletiség nem is mindig szelíd kezű kivágásával, teljes szellemi megújulással mentette meg a magyarságot a pusztulástól. És védte a történelem során mindvégig. Most is rendelkezésre áll két szuverén, modern nemzetnek. Mint közös és oszthatatlan múlt. Vitatkozhatunk rajta még sokáig. A nemzeti színeket nem István király találta ki. De talán eljön az az idő is, amikor a Szent Korona előtt a szlovák Köztársaság fővárosában is térdet-fejet hajthatnak az emberek, és

meghajlanak előtte a szlovák nemzeti zászlók. A mai szlovákok ugyanúgy Szent István országának örökösei, mint mi. Persze, még az is nagyon-nagyon kérdéses, hogy ettől a kétségtelen ténytől melyikünk fél jobban. Ők félnének-e inkább a Korona fogadásától, vagy mi az odaadásától?

Vannak pozitív magyar-szlovák mítoszok is. Az írásunk mottójául szolgáló népének vélt műdal 1834 táján jegyeztetett le. Akkor arra is szolgált, hogy bizonyítsa, miként segítettek a szlovákok keresztény ősei Szent Istvánnak a pogány magyarok elleni csatában. Sokak szemében mítosz lehet a Korona felajánlása, az utód nélkül maradt király kétségbeesett mozdulata. Lehet, hogy mítosz közös Pátrónánk ősi tisztelettörténete, meg a szentek közössége Cirill-Metódtól a legutóbbi kassaiakig. A történelem talán most, ezegyszer ezt a „mítoszt” látszik igazolni. A megbocsátás, a békesség, a boldogság szelíd, Európába vezető parancsát. Magyar-szlovák vonatkozásban is.

A *Fides et ratio* eredeti szándéka

ROKAY ZOLTÁN

Született Szabadkán, 1947-ben. Teológiai és filozófiai tanulmányait Innsbruckban folytatta, lelkipásztori tevékenységét a szabadkai egyházmegyében. Teológiai doktorátust Innsbruckban, filozófiai doktorátust Kielben szerzett. 1997 óta a budapesti PPKÉ Hittudományi karán a 2. sz. Keresztény bölcséleti tanszék vezetője.

II. János Pál pápa *Fides et ratio* terjedelmes enciklikájáról több ismertetés látott napvilágot. Meg kell említeni a *Stimmen der Zeit* 1999/1. számában Albert Keller tollából megjelent méltatást (*Vernunft und Glaube*), amely inkább a hitre összpontosítja a figyelmet. Aquinói Szent Tamásra hivatkozva, aki szerint a hit a személyt érinti, míg a tudás a kijelentéseknél marad.

A *Mérleg* 1998/3. száma részletes „hosszmetszetet” ad az enciklikáról, fejezetről fejezetre ismertetve annak tartalmát, valamint néhány véleményt vele kapcsolatban.

Az alábbi sorok célja „keresztmetszetet” adni, a legfontosabbnak tűnő szempontok szerint csoportosítani az enciklika tartalmát és így megközelíteni alapvető üzenetét. — Végül nem elvetendő felhívni a figyelmet az enciklika által említett néhány gondolkodó nevére, és néhány, az enciklika tartalmával rokon, de azt megelőző megnyilatkozásra.

Az enciklika fő szempontjai

Az enciklika lényegi kijelentését a 99. pont tartalmazza: a teológia az egyházban mindenekelőtt az igehirdetés és a katekézis szolgálatában áll. A katekézis pedig olyan kérdéseket is tartalmaz, amelyek filozófiai jellegűek. (*philosophia aliqua*). Így hát nem filozófiatörténeti enciklopédiát tartunk kezünkben, ahogyan ezt esetleg első pillantásra az enciklikában található filozófiatörténeti adatok alapján gondolnánk, hanem konkrét gondok között született pásztorlevelet. E „konkrét gondok” az alábbi címszavakban foglalhatók össze:

1. irracionizmus; 2. (erkölcsi) relativizmus; 3. az antropológiai fordulat kérdése; 4. a dialógus szükségessége.

Az irracionizmus

Az I. Vatikáni zsinatnak a racionalizmussal szemben kellett védenie a kinyilatkoztatás lehetőségét, ésszerűségét és természetfölötti voltát. Az ezredfordulón inkább annak veszélye fenyeget, hogy a kinyilatkoztatás és a hit — különböző megnyilatkozási formáiban — hozzáférhetetlen minden ésszerű és értelmes megközelítés számára. A vallás ilyen értelemben az érzelmi területre szorul, és a családi-, vagy társadalmi események egyházas

keretét, „körítését” szolgálja, de gondolkodás-, szemlélet-, cselekvés- és életmegalapozó jelleggel már nem rendelkezik. A kinyilatkoztatásba vetett hit ezzel szemben nem teszi fölöslegessé a gondolkodás olykor fárasztó és kevésbé látványos vagy népszerű feladatát, amely nem hoz mindig olyan gyors sikert, mint a gondolkodástól magát függetlenítő hiszékenység. — Lehet, hogy a racionalizmus elítélését félreértettük, és benne a ratio elítélését véljük felfedezni, vagy pedig a pasztorális munkában vélünk az átlagembernél gyorsabb és olcsóbb hatást elérni azáltal, hogy az ésszerűség felett elsiklunk.

**Az (erkölcsi)
relativizmus**

A Fides et ratio másik témája az igazság megismerésének elbizonytalanodása és viszonylagossá válása. A pápa nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az egyház csak azokat a filozófiai irányzatokat ítéli el, amelyek az igazság megismerésének lehetőségét tagadják. (Ebben az összefüggésben emlékeztet a Veritatis splendor enciklikában mondottakra az igazság kereséséről és a hozzá való ragaszkodás kötelezettségéről. — Vö. 25. pont.) Mivel a filozófia az igazság megismeréséről és kötelező voltáról beszél, érthető, hogy a filozófiai kérdések is az egyház tanítóhivatalának hatáskörébe tartozhatnak. Nem elsősorban ismeretelméleti kérdések önmagukért történő elemzéséről van szó, hanem az erkölcsi értékek felismerésének lehetőségéről. Ezt bizonyítják az enciklika kulcsfontosságú szakaszai. Az „ismerd meg magad” című bevezetés arra emlékeztet, hogy a nyugat-európai filozófia eredete kimondottan etikai ihletésű. Itt jelentkezik az élet értelmének kérdése (3. pont: „de vitae sensu”; 6. pont: „ipsam assequendi vitae sensum”).

Az emberi szellem különböző megnyilatkozásai az enciklika szerint azt bizonyítják, hogy az ember biztos, végleges igazságokra és feltétlen értékekre vágyik (25. pont: „valores...veri”). Ebből érthető, hogy a filozófia és a teológia kölcsönhatásáról szólva, II. János Pál hangsúlyozza a moráltológiát, amely talán még inkább rá van utalva a filozófiára, mint az alapvető hittan (68. pont: „Theologia moralis...maior indiget philosophiae auxilio”). Ugyanakkor a pápa kiemeli a kinyilatkoztatás szerepét Isten és az ember személy-mivoltának megragadásában. A radikálisan fenomenalista vagy relativista bölcselet az embert nem elégítheti ki. A pápa szerint a metafizika nélkülözhetetlen a filozófia válságának megoldásához és a torz társadalmi jelenségek kijavításához (83. pont). — A következtetés, amelyet az enciklika levon, így foglalható össze: a filozófusoknak törekedniük kell a hagyományos megismerésmód újrafelfedezésére. Így lehetne elejét venni azoknak a filozófiai irányzatoknak, amelyek végülis nihilizmushoz vezetnek. (90. pont) Az enciklika felhívja a figyelmet a pragmatizmus, erkölcsi kérdésekben a többség döntő szerepének tarthatatlan voltára. A pápa véleménye szerint a világproblémák az igazság válságából fakadnak, ezért a morálteológia olyan filozófiára szorul, amely a

Az antropológiai fordulat kérdése

valóságot oksági és kommunikatív felépítésben tanulmányozza. Felszólítása azonban a természettudomány úttörőihöz is szól: kutatásukat abban az egészben folytassák, amelyet a filozófiai és erkölcsi értékek határoznak meg (106. pont).

Az enciklika az antropológiai fordulat kérdésére is kitér. Először dicsérőleg nyilatkozik róla: „Kétségtelen, hogy az újabb filozófiának dicséretére válik, hogy figyelmét az emberre irányítja” (5. pont). Arra is rámutat azonban, hogy a lét kérdésének elhanyagolása az emberi megismerés kutatásából fakad. Nincs többé metafizikai, csak ismeretelméleti kérdésfeltevés. A megoldás ott keresendő, hogy a metafizikai irányú filozófiákat helytelenül állítják szembe az antropológiával. Az emberi személy ugyanis a „léttel való találkozás kitüntetett helye” (83.). A Khalkédóni zsinatra hivatkozva a dokumentum emlékezetbe idézi az isteni és emberi természet viszonyát a Megtestesült Ige misztériumában.

A dialógus szükségessége

Az agnoszticizmussal és a racionalizmussal együtt az enciklika bírálja a felszabadulás teológiáját is, amely kritikátlanul átvette a marxizmus elemeit (54. pont). Ez azonban nem akadályozza a pápát a párbeszéd gondolatának hangsúlyozásában. A keresztény igehirdetés ugyanis kezdetől párbeszédet folytat a kor filozófiai irányzataival. Aquinói Szent Tamást is mint az eszmecsere példaképét említi az enciklika (43.). A filozófiai gondolkodás nemegyszer a párbeszéd egyedüli helye azokkal, akik nem hívők. A II. Vatikáni zsinatra hivatkozva (GS 92) az enciklika ennek a párbeszédnek feltételeit is hangsúlyozza: ez pedig a kellő okosság és az igazság kizárólagos szeretete (10.).

Név szerint említett gondolkodók

Néhány szó az enciklikában név szerint előforduló filozófusok egyikéről-másikáról.

¹DS 3201-3241. Vö. Méreleg 3/81: *Bemutatjuk A. Rosminit*, 246-250.; 3/98: *A paptudós Rosmini*, 294-299.

²A *garonne-i paraszt* az idén jelent meg magyar fordításban — vö. még: *Vigilia* 1967. 615-619. A *garonne-i paraszt*; Méreleg, 1/67: *Maritain megtagadta tanítványait* 69-84. és 3/73: *Maritain legszebb műve* 285-287.

³Vö. A *Bárány Menyasszonya*, Pécs, 1998.

Az enciklika hangsúlyozza, hogy az egyház egyetlen filozófiai iskolát vagy irányt sem részesít előnyben a többi rovására (49.). Nem egészen érdektelen azonban az újabb korok filozófusainak név szerinti említése, vagy az azokra történő utalás. Így olvashatjuk többek között Newman nevét, Rosminiét akinek Negyven tévedését az egyház 1887-ben elítélte.¹ Maritainét², továbbá az azóta szentté avatott Edith Steinét³. Találkozunk kora hivatalos dán evangélikus egyházának kíméletlen bírálójával, Kierkegaarddal, valamint Pascallal, aki a Port Royallal rokonszenvezett, és a filozófusok Istenével Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét állította szembe. Ezek a gondolkodók Szent Pállal és az egyházatyákkal a hitnek az észet megtisztító hivatását hangsúlyozzák (76. pont), és a filozófiát figyelmeztetik lehetőségeinek hatáira.

Heideggerre emlékeztet a megfogalmazás: „az ember a léttel való találkozás kitüntetett helye” (83.). Az „instrumentális ész” (47.) említése pedig Horkheimer: *Az instrumentális ész kritikája* című mű-

vét juttatja eszünkbe, aki a fogyasztótársadalmat a frankfurti iskola szemszögéből bírálja. Meg kell említeni, hogy az enciklika különbséget tesz a fenomenalizmus és a fenomenológia között. Az előbbit elégtelennek tartja az alapvető kérdések megmagyarázására, az utóbbit viszont pozitívan értékeli (59. pont: „olyanok is voltak, akik a hit követelményeit a fenomenológiai módszerben akarták érvényesíteni”).

Az enciklika előzményei

Nem kell külön említést tennünk az I. és II. Vatikáni zsinat tanításáról, valamint XII. Piusz *Humani generis*éről, amely a *Fides et ratio*-hoz hasonlóan elmarasztalja az immanentizmust, pragmatizmust és hisztoricizmust. Nincs kizárva azonban, hogy nem mindenki előtt ismeretes, hogy Karl Rahner egy tanulmányában igen pozitívan értékeli az I. Vatikáni zsinat tanítását az észről.⁴ Nem szabad megfeledkezni Joseph Ratzinger, *Glaube und Zukunft* (Hit és jövő) című rádióelőadás-sorozatáról sem, amelynek a *Hit és filozófia* című része behatóan foglalkozik a 20. század problémájával.⁵

A filozófiatanítás szükséges voltával a teológiai felsőoktatásban a II. Vatikáni zsinaton az *Optatum totius* dokumentum 15. pontja foglalkozik. A zsinatot követően a bibliai tudományok és az egyházatyák tanulmányozása nagy lendületet vett az egyházban. Az enciklika 60. pontja „csodálkozva és sajnálattal” állapítja meg a filozófiai képzés ezt követő hanyatlását. Hasonló hangnemben nyilatkozik a Nevelésügyi Kongregáció már 1972-ben, pontos útbaigazításokat adva a filozófiatanítást illetőleg. — Mind az említett dokumentum, mind több, a témával kapcsolatos cikk hangsúlyozza a filozófia szerepét a dialógusban és szükségességét a papi képzésben.⁶

Aligha lehet a bibliai tudományok fellendülését felelőssé tenni a filozófia iránti érdeklődés háttérbe szorulásáért; talán inkább arról van szó, hogy a mai ember fogékonyabb az események, elbeszélések, képek, mint az elvont gondolkodás iránt. Kétségtelen azonban, hogy a Biblia értelmezése filozófiai jártasságot feltételez (vö. az enciklika 55. pontját: „...a különböző hermeneutikai módszereknek is van filozófiai hátterük.”).

A filozófia és az élet értelme válságának összefüggéséről többek között Hans Ludwig Ollig SJ. írt részletes ismertetést⁷. Az emberi tapasztalat leszűkítése, a célirányosság és a relativizmus problémájával mindenekelőtt Robert Spaemann foglalkozik⁸. Az enciklika által érintett összes többi tárgykör is beláthatatlan irodalomra tekint vissza.

⁴*Philosophie und Theologie*. in: *Theologie und Philosophie*, 1972. 1-15. különösen 5-7

⁵München, 2¹⁹⁷¹

⁶Vö. Jörg Splett: *A filozófia a papi képzésben — Die Philosophie in der Priesterausbildung*. in: Sankt Georgen, Frankfurt, 1976. 40-41.

⁷*Umstrittene Philosophie*. in: *Theologie und Philosophie*, 1981. 161-203.

⁸Vö. *Die Frage Wozu?* 1981, München; *A modern világszemlélet alkonya és a keresztény vallás*. in: *Mérleg* 3/1984; *A relativizmus zsákutcája*. in: *Communio*, 1994 Karácsony.

Született 1951-ben Budapesten. 1971 és 76 között filozófiát és történelmet tanult az ELTE BTK-n, 1994 és 98 között pedig teológiát a PPKE teológiai karának levelező tagozatán. 1978 óta az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa: fő kutatási területei a modern katolikus filozófia- és teológiatörténet, az általános vallástudományok és a bibliai kutatások története. Dér Katalin szerzőtárssal most megjelent kötete: *Bibliáismeret*. (Bp. 1999).

Írása elhangzott az MTA Filozófiai Intézetében rendezett konferencián, 1999. jan. 21-én. A pápai enciklika szövegét Dér Katalin interneten hozzáférhető fordításában (<http://www.philinst.hu/events/fidratio>) idézi.

Az enciklika előzményei

Hit és ész, teológia és bölcelet összhangjának állítása sok évszázada hittani norma a katolikus egyházban. Így tanították az elődök már a klasszikus skolasztikában, majd pedig erről a témáról dogmatikai érvénnyel mondott véleményt az I. Vatikáni zsinat *Dei filius* konstitúciója. Körlevélben ugyanezt a kérdést átfogóan XIII. Leó tárgyalta *Aeterni patris* kezdetű enciklikájában (1879), amelyet azóta is a modern katolikus bölcelet „alapító iratának” tekinthetünk, és amelyre az 1998 októberében nyilvánosságra hozott *Fides et ratio* is mint előzményére hivatkozik. A pusztán hit és a magára hagyott értelem ellenében már Leó pápa „egymásrautaltságról” és „egyetértésről” beszélt, és annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Tanítóhivatal már-már kötelességet mulasztana, ha nem mondana véleményt arról, hogy a fides és a ratio, az elkötelező hit és a belátó értelem miképpen tartozik egyaránt a keresztény üzenet lényegéhez. „Hiszek, hogy érthessek, érteni akarok, hogy hihessek” — ez a skolasztikából örökölt kettős szófordulat mindennél határozottabban fejezi ki azt a katolikus meggyőződést, amely szerint a valóság megismerésének és megértésének, el- és befogadásának e két formája, módja soha el nem szakíthatóan függ össze egymással. Mind ezt azzal egészítette ki Leó pápa, hogy Aquinói Szent Tamás gondolkodását ajánlotta a katolikus bölcselők figyelmébe, lévén ez a rendszer példás megvalósítása hit és ész összhangjának.

A *Fides et ratio* enciklika ennek az üzenetnek az újrafogalmazására, de korántsem a neotomista gondolatokhoz való egyszerű visszatérésre tesz kísérletet.

Szellemi forrásai és gondolati folytonossága tekintetében a *Fides et ratio* kétféle módon is szemlélhető. Egyrészt tudatos, vállalt folytatása annak, amit XIII. Leó az *Aeterni patris*-ban már a világ elé tárt, amikor hit és tudás egymást természetesen kiegészítő harmóniájáról beszélt. Teológia és bölcelet viszonyával az elmúlt másfél évszázad során közel negyven dokumentum, pápai irat, zsinati döntés, tanítóhivatali megnyilatkozás foglalkozott. Így 1835, a korabeli liberális racionalizmust, *F. de Lamennais* gondolkodását elmarasztaló *Mirari vos* körlevél megjelenése óta Róma sorozatosan emelte fel a szavát az olyan „tudomány”, az olyan „bölcelet” ellenében, amely — a liberalizmus, a pozitivismus vagy éppen a szocialista eszmék nevében — az értelem mindenhatóságának eszméjét követve száműzni próbálta a hitet mindennapjainkból és gondolkodásunkból. Másfelől viszont figyelmeztetett annak veszedelmére is, amikor valaki az önmagáért való csupasz hit nevében támadja az emberi tudás valódi értékeit. Ebben a folyamatban a *Fides et ratio* nem egyszerűen az *Aeterni patris* és vele a katolikus neosko-

¹A *Dei filius* értelmezése során már felmerült, hogy az „elvezet” vagy az „elvezethet” fordulattal adhatjuk pontosabban vissza azt, amit a hittétel tanítani akar. Igen jellemző, hogy a *Fides et ratio* latin szövege, amikor erre a formulára hivatkozik, maga is a kategórikus „elvezet” kitétel mellett dönt, a modern nyelvi változatok (angol, francia, német, olasz) viszont ugyanezt a tartalmat az „elvezethet” kifejezéssel adják vissza.

lasztika egykori hagyományának folytatója, hanem örököse a *Mirari vos*, a *Quanta cura*, a *Dei filius*, a *Lamentabili*, a *Humani generis* vagy a *Gaudium et spes* szellemének is. A lehetséges szellemi források sorában meghatározó szerep illeti meg az I. Vatikáni zsinat már említett *Dei filius* konstitúcióját. Ennek a *természetes istenismeretről* szóló definíciója ugyanis — *Isten léte a természetes ész világánál bizonyosan felismerhető* — véglegesen eldöntötte, hogy a katolikus hit nem állhat meg szilárd bölcséleti alapok nélkül, és hogy a hit és az ész viszonyának kérdésében képviselt véleménye a katolikus tanítás soha el nem évülő alapjaihoz tartozik. Ha értelmezni akarjuk az ekkor megfogalmazott dogmát, talán úgy kellene fogalmaznunk: a hitre alapozott ész és az ésszerű hit önmagában, a kinyilatkoztatás és a minket, embereket felfedezésére, elfogadására és használatára ráhangoló kegyelem nélkül is elvezet, elvezethet Istenhez.¹ Ez a hittani állásfoglalás már az *Aeterni patris* neotomizmusa számára is kiindulópontnak bizonyult, most pedig II. János Pál is alapvetőnek tekinti az utóbbi évtizedekben némiképpen feledésbe merült dokumentum tanítását, miközben annak a neoskolasztika felé mutató ösztönzéseit a szabadabb tájékozódás irányába fordítja.

Van azonban a körlevélnek más szellemi elődje is. II. János Pál pápa már a társadalmi kérdéseket tárgyaló első körlevele, a *Laborem excersens* óta keresi a keresztény üzenetnek azokat az elemeit, amelyek kiutat kínálnak a modern világunkat elárasztó bajok világából, antropológiai és perszonális látásmódjának megfogalmazására pedig már első körlevelében, a *Redemptor hominis*-ban módot talált. A társadalomteológia problémáit tárgyaló *Sollicitudo rei socialis* lapjain a pápai diagnózis a bűn társadalmi, de mára világformáló erővé lett struktúráiban ismerte fel azokat az okokat, amelyek miatt világunk nem az öröm, a békesség és a szakadatlan gazdagodás útján halad. Erre a felismerésre épült a *Centesimus annus* víziója a „szereket civilizációjáról”, a *Humanae vitae* és a *Veritatis splendor* kezdetű körlevelek pedig azokat a morális megroppanásokat elemezték, amelyek a mai ember világát erkölcsi értelemben teszik már-már lakhatatlanná. Ebből a helyzetből csak a kultúra, az ember világának „újraevangelizálása”, a *kereszténység teljes* értelmének radikális vállalása jelenthet kiutat. Ennek a gondolatsornak mintegy természetes záróköve a *Fides et ratio*, hiszen ebben hit és ész természetes harmóniája gondolata szembesül avval az intellektuális világgal, amelyben e két szellemi út elválnak, s ezért az emberi öneszmélés utat téveszt. A körlevél nem csupán a mai teológia és filozófia kritikája, korunk intellektuális válságának vagy depressziójának diagnózisa, de hit és ész viszonyának és a közös célra, az igazságra való ráirányíthatóságának elemzése, újraértelmezése is.

Szólnunk kell valamit a körlevél két alapfogalmáról is. A „*fides*” a Szentatya szóhasználatában az emberi személy szabad, egzisztenciális döntése, az igazi „*credo*” a Végső Valóság, az Igazság, Isten mellett. Fogalmi párja, a „*ratio*” a szövegben az analitikusan

**Az enciklika
alapfogalmai**

belátni, megérteni, megragadni képes emberi észrt jelenti; az *intellectus* a szintetikus befogadó és a gondolat világában „működő” *értelem*, a *mens* pedig a mindezek hordozójául szolgáló *elme* jelentését hordozza.

Fides és ratio, hit és ész működésének közös célja az igazság megismerése, közös tárgya tehát maga az *igazság* (*veritas*). A Szentatya ezen a számára alapvető fontosságú fogalmon, következetesen a „*Teremtő adta rendeltetésének megfelelő*”-t (teológiai jelentésszint) vagy a „*létrendi jelentésének megfelelő*”-t — „*a dolog az ami, aminek lennie kell*” — (filozófiai jelentésszint) ért, vagyis fejtegetését a teljes klasszikus bölcséleti hagyományra és különösen a skolasztikus szintézisre alapozza. Ez gyökeresen más, mint mai, köznapigazságszolgálatunk, vagy a verifikálhatóság elvének alávetett logícista, az érzéki bizonyosságnak alárendelt scientista igazságszolgálat. Hit és ész közös célja tehát nem más, mint az igazság megragadása. Ezt az igazságot azonban nem olyan modern teóriák szerint ítéljük meg, mint a korrespondencia-elmélet („megfelel a tényeknek”) vagy a koherencia-elmélet („egybecseng az emberek által általában igaznak tartott elméletekkel”), sőt, értékeléséhez a megtapasztalhatóság vagy a használhatóság ténye sem elegendő. Ez az értelmezés a keresztény hagyomány egészén alapuló *ontológiai igazságszolgálatot* feltételez, amelyben Igazság és Létezés korrelatív, egyenértékű kategóriák. Ez aligha népszerű korunk gondolkodásában, amely e fogalom „lebegtetésével”, relativizálásával kísérletezik. A Szentatya *veritas*-fogalma valóban a teljes keresztény hagyományt és a klasszikus bölcséleti örökséget szembeállítja korunk gondolkodói relativizmusával, amelyet nagyon egyértelműen marasztal el az igazságvesztés és — ami ezzel egyet jelent —, a „létfelejtés” vétkében.

Az enciklika címetjei

Némileg meglepő a körlevél címezése. XXIII. János és a II. Vatikáni zsinat óta megszoktuk, hogy az enciklikák a világegyház egészéhez vagy egyenesen „minden jóakarátú emberhez” szólnak. Most viszont azt olvassuk a bevezetőben, hogy ez a dokumentum az anyaszentegyház püspökeit szólítja meg: formailag őket kívánja figyelmeztetni a hit és az ész dolgában időszerű tanító és hitvalló teendőikre. Való igaz, hogy hit és ész viszonyának értelmezése a tanító egyház számára alapvető jelentőségű, a püspöki kolégiumra különösen is tartozó kérdéseket érint, ám egy ilyen megszólítás sok olvasójában keltheti a kirekesztettség vagy az illetéktelenség érzését. Tény ugyanakkor az is, hogy már az első rész szövegéből kiderül: ez a kicsit „kuriális” szelleműre sikeredett címezés nem fedi pontosan a Szentatya szándékát: a körlevél szövege valójában a teológusokat, a filozófusokat, „minden észhasználó olvasót” együttgondolkodásra invitál.

II. János Pál gondolatmenetének kiindulópontja, hogy az ész és az értelem, mint sajátosan egzisztenciális tudás, egyben „ős-kíváncsiság”, egyszerre irányul az igazság és önmagunk megismerésére.

résére. K. Rahner definíciója jut az eszünkbe: „*az ember a létre kérdez, az ember maga is, mint létkérdés létezik*”. Ám a hit az a horizont, amelyen ez a legalapvetőbb kérdés, a létkérdés egyáltalában feltehető. A modern gondolkodás éppen erről feledkezett meg, amikor a hitre való bátor ráhagyatkozás helyébe az ész mindenhatóságának — „*az ember eredendően elegendő önmaga számára*” — gondolatát állította. A modern szellemi élet tényei ugyanakkor azt bizonyítják, amit a keresztény hittudós is joggal feltételez: a hit támasza nélkül az ész elveszíti valódi hivatását. Az a „*tiszta ész*”, amelyet a felvilágosodás kora óta a filozófiai irányzatok zöme zsinórmértékének tekintett, arra volt elegendő, hogy a szellem magaslatára való látszólagos felemelkedés után visszahulljon az intellektuális kiúttalanság állapotába, amely — jobb megoldás hiányában — azzal vigasztalja magát, hogy „*nincs igazság*”.

A filozófia tekintélye

Az ős-kíváncsiság, ez a világ valamennyi kultúrájában megtehető „*implicit filozófia*”, „*olyan alaptudás-anyag, amelyben az emberiség szellemi örökségének egy válfaját láthatjuk*” (4). Mindez annak elismerését jelenti, hogy az ész és vele a bölcelet nem szorul a hit vagy a teológiai tudás legitimációjára, hanem mint „*recta ratio*”, közvetlenül a teremtő és magát az emberi észnek is megmutató Isterből fakad. Lagalább implicit módon rá, mint végső Igazságra, Valóságra irányult a klasszikus filozófiai megértés minden törekvése. Az ész ezen az úton találkozhatott az ezen Igazság belső, mélyebb misztériumát befogadni akaró hittel. II. János Pál értelmezésében a filozófia nem „*ancilla theologiae*”, nem pusztán „*szolgálója*” a hittudománynak, hanem az igazság keresésének autonóm és alkalmas útja. Ez a látszólag idilli helyzet azonban a Szentatya értékelése szerint az utóbbi időszakban, a modern filozófiák korában megváltozott. Az az önmagában csodálatos lehetőség, hogy a modern bölcelet minden korábbinál határozottabban fordult az antropológiai szemlélet, az ember megértése felé, az objektív igazság kereséséről való lemondáshoz vezetett.

Az újkori gondolkodás

Nevek nélkül ugyan, de a pápai fejtegetés szövegében könnyen felismerhetjük az újkori gondolkodás Descartes utáni fordulatát, majd Kant kritikai és antropológiai felfogását. Amikor a szöveg „*létfeljejtésről*” beszél, a heideggeri párhuzamok egészen nyilvánvalóak, az agnoszticizmus, a relativizmus és az általános szkepticizmus emlegetése pedig a pozitívizmusra, az életfilozófiákra, az analitikus és hermeneutikai irányzatokra vagy az egész „*posztmodern*” világára érthető. Mindent egybevetve az ész, a filozófia modern világa II. János Pál szerint válságos állapotban van. Ez arra inti a hitletéteményt őrző egyházat, hogy az Igazság alapjainak felmutatásával segítse, bátorítsa a filozófiai elméletalkotás önmagára találását. A legújabb szakadás, amely a hit és az ész világát elválasztja egymástól, mindkettőnek kárára van: mivel a böl-

cseletnek „*vissza kell szereznie eredeti rendeltetését*” (6) és a szilárd hit sem nélkülözheti az értelmi alapokat.

Intellectus fidei

Hit és ész viszonyának újrafogalmazásakor II. János Pál az *intellectus fidei*-nek, a hittartalom megértésének hagyományához, a Jézus misztériumában feltáruló isteni kinyilatkoztatáshoz és az ezt értelmező hagyományhoz kanyarodik vissza. A hit és az ész általi megismerés két autonóm megismerési rend: az analitikus ész „elfogad”, az elkötelező hit pedig „befogad”. E két megértési mód Krisztus megtestesülése révén belép a reális idő, a történelem dimenziójába. Ám itt is megmarad a két szféra autonómiája: a hit mint elkötelező személyes döntés megalapozza és szabadságára ébreszti ugyan „*az értelem és akarat szellemi természetét*”, de sem helyettesíteni, sem önmagában igazolni nem képes azt. Ám ha — amint világunkban tapasztaljuk — az ész ezek után a Lét és az Igazság elvetésében vagy értékük relativizálásában látja a maga szabadságát, és éppen az Ész nevében a hit és Isten ellen dönt, akkor a valódi szabadság helyett a szolgaságot választja. Történik mindez azért, mert a Szentatya értelmezésében az Ész szabadsága maga a Hit, amely ebben az esetben nem más, mint az ész használatára képes emberi lény létének és megismerő tevékenységének transzcendens, az Igazságra mutató dimenziója.

Az enciklika szellemi környezete

Ezen a ponton a körlevél a régiek közül nem annyira Szent Tamásra, mint inkább Szent Ágostonra és Canterburyi Szent Anzelmre hivatkozik. Kézenfekvő arra gondolnunk: a Szentatya hit és ész viszonyában nagy fontosságot tulajdonít *az ész hit által dinamizált természetének*, erről pedig Ágoston, de különösen Szent Anzelm írt máig megkapó világossággal. Azonban legalább ennyire elfogadható az a nézet is, hogy II. János Pál, aki — Szent Tamás iránti minden nagyrabecsülése mellett — nem neotomista szellemű gondolkodó, éppen a skolasztikus gondolkodás klasszikus formájának ellensúlyozására Ágostonhoz, Anzelmhez — vagy a későbbi szövegben hivatkozott nem neotomista gondolkodókhoz fordul, sőt magának Tamásnak a rendszerét is saját antropológiai és perszonális szemlélete szellemében értelmezi és méltatja.

A szöveg talán ezért szól nagy megbecsüléssel a keleti gondolkodás nagy metafizikai teljesítményeiről, a modern ortodox szellemiség képviselői közül pedig — római dokumentumban ez példa nélkül való — *Szolovjov, Florenszkij, Csaadajev és Lossky* nevét külön is említi. Az újkori nyugati keresztény gondolkodás név szerint említett nagyjainak a sorában is találunk érdekességeket: *J. H. Newman* és *A. Rosmini* a maga idejében olyan erősen spirituális „nyílt” irányzatok képviselője volt, amelyek alighanem közel állnak a Szentatya gondolkodásához. A modern katolicizmus nyílt törekvéseit a fenomenológus *E. Stein* képviseli a névsorban, a neotomisták közül viszont csak *J. Maritain* és *E. Gilson* szerepel. A transzcendentális neotomizmus irányzatára, az „új metafizikára” vagy a Rahner/Lotz-féle antropológiára viszont utalás sem törté-

nik. Mindezt persze elhamarkodott volna értékítéletnek tekinteni, ám jelzés-értéke kétségtelenül van: köztudott, hogy II. János Pál — és vélhetően munkatársai — közelebb állnak a *théologie nouvelle*, a fenomenológia, a perszonalizmus vagy *H. U. von Balthasar* szemléletéhez, mint a régi vagy újabb neotomizmushoz. Az enciklika gondolatmenetének lényeges pontjain pedig — nevének említése nélkül — a francia *M. Blondel* 1890 után kidolgozott akarat- és cselekvésfilozófiájának motívumaira ismerhetünk.

Hit és ész termékeny kapcsolatának feltárásában a körlevél első gondolati lépésként a Szentírás bizonyosságát idézi. Így a Teremtés könyvének vagy az ószövetségi bölcsességi irodalomnak az egzegézise alapozza meg a Szentatya azon elemzését, amely a páli levelekben jut el a „kereszt bölcsességének”, mint az igazságot megismerni akaró emberi törekvésnek a méltatásához. Erre mintegy definícióként adódik II. János Pál következtetése: „Az embert tehát igazságkereső lényként lehet meghatározni”, aki kérdései szakadatlan sorával faggatja a valóságot, de tudja azt is, hogy az általa kutatott igazságoknak fajtái és fokozatai vannak. Ebben a kereső folyamatban találkozott a keresztény hit a filozófiával, annak görög-hellenisztikus változatával, hogy a rákövetkező évezredben a patrisztika és a skolasztika gondolkodói a találkozás tényéből kibontakoztassák hit és ész összhangját. Az újkori gondolkodás viszont igyekezett a bölcelet „függetlenségét” kivívni, nem csupán e két megismerési módot szakítva el egymástól, de magának az észnek rendeltetészerű használatát is kockára téve.

A Szentatya ismét kimondja azt a fontos megállapítást, amelyet már a II. Vatikáni zsinat is állított: az egyháznak nincs saját filozófiája és nem is ismer olyan bölcséleti rendszert, amelyet egyedülként, saját tekintélyével kanonizálni akarna. Van azonban biztos véleménye azokról a kritériumokról, amelyeket egy bölcséleti rendszernek teljesítenie kell, ha összhangban akar lenni az egyház hitével, vagy legalább nem akar kizáró ellentétbe kerülni azzal. Az egyház ítéletének minden korban az volt a szerepe, hogy az egyes gondolatrendszereket szembesítse önmagukkal, a modern időkben azonban, amikor a bölcelet „rendeltetésvesztése” már-már meghatározóvá lett, kiegészül ez azzal a kötelességgel is, hogy figyelmeztessen a „létről” és az „igazságról” való megfélelmezés veszedelmeire. Ebbe a folyamatba illeszti a Szentatya nem csupán az I. Vatikáni zsinat döntéseit, de a túlzott racionalizmus, a tradicionalizmus, az ontologizmus és a modernizmus veszélyeire és kockázataira rávilágító figyelmeztetéseket vagy az evolucionizmus és az egzisztencializmus bizonyos gondolatainak az elmarasztalását is, amelyet korábban XII. Piusz pápa a *Humani generis* körlevélben fogalmazott meg.

A külvilág kihívásai vagy a katolikus gondolkodás úttévesztései a korábbiakban II. János Pál megítélése szerint esetiek voltak, az utóbbi évtizedekben viszont „már-már valamiféle közszellemmé

álltak össze" (55). Példa gyanánt „a metafizika halálát” említi a pápai szöveg, amiből mi persze némi bátorsággal már nem csupán Wittgenstein vagy Sartre elméleteire, de a „forradalomteológiákra”, H. Küng parttalan etikai univerzalizmusára vagy E. Drewermann „pszichoanalitikus teológiájára” is gondolhatunk. De valljuk meg: világunktól nem idegen az a Szentatya által tárgyalt fideizmus sem, amely egyfajta „vallási ébredés” jel-szava mögött az ész világától elszakított hit újkeletű tragédiáját illusztrálja.

Mai feladatok

Az így előállott helyzet a *Fides et ratio* szerint számos feladatot ró nem csupán a bölcselet, de a teológia művelőire is. Meg kell tanulniok azt, hogy miként meríthetnek az egyetemes kultúra azon értékeiből, amelyeket az inkulturáció közvetít a mai nyugati ember számára. E folyamatban van értelme és jelentősége a „keresztény filozófia” kifejezés újraértelmezésének. A keresztény bölcselet döntő ismerve a hit és ész közötti összhang, annak a belátásnak a jegyében, hogy „a kinyilatkoztatás a maga tartalmaival soha nem lesz képes elfojtani az értelmet, sem annak eredményeit, sem legitim autonómiáját: az értelemnek viszont a maga részéről soha nem szabad elveszítetnie azt a képességét, hogy kérdezhető legyen és hogy kérdezzen, bár tudatában van, hogy nem képes abszolút és kizárólagos érvényre emelkedni” (78).

A Szentatya ezután a valódi metafizika és az antropológia összeférhetőségéről, sőt szintéziséről beszél. A mai bölcseletet érintő bírálatának és a kívánatos jövőt felcsillantó prognózisának ez az az eleme, amelyben a keresztény és a nem keresztény bölcselet mai felelős művelői is egyetérthetnek. A metafizikát elutasító filozófia nemcsak a kinyilatkoztatás megértésének közvetítésére alkalmatlan —, hanem már önmagában, a hit-feltétel közbejötté nélkül sem filozófia többé.

„Nem-filozófiák”

Talán erős volna azt feltételeznünk, hogy a körlevél következő szakaszai éppen ezeknek a nem-filozófiáknak a leírását adják, ám annyi azért nyilvánvaló, hogy a Szentatya által itt felsorakoztatott szellemi magatartásmódok inkább válságtünetei, semmint eredményei a modern bölcseletnek. Közülük az eklekticizmus és a historicizmus inkább szellemi magatartás, mint valóságos irányzat, a modernizmus kifejezésnek a mindenkori konformizmusra való kiterjesztése viszont — alighanem — túl tág teret hagy az értelmezői képzetnek. Sokkal világosabb a pozitívizmus, a szcientizmus és a pragmatizmus esete, hiszen itt irányzatokként is megfogalmazott rendszerekről van szó, amelyek valóban nem illeszthetők sem hit és ész harmonikus kapcsolatához, sem a bölcselet hagyományosan definiált fogalmához. A válságot leíró szakasz végső következtetése, amely szinte már a *Sollicitudo rei socialis* „bűn struktúrái” gondolatmenetére emlékeztet, minden kommentár nélkül avat be világunk titkába: „...továbbra is igaz, hogy egyfajta pozitívista szellemi kaszt folytatja annak az illúzióknak az elhínté-

sét, miszerint az ember, hála a természettudományos és technikai vívmányoknak, demiurgoszként képes egyedül is eljutni oda, hogy biztosítsa a teljes uralmat sorsa felett." (91).

A hit és ész harmóniájával mit sem törődő emberi elme számára, akár a pőre hit, akár a magányos értelem oldalán áll, elegendő annak a bizonyossága, hogy „az ember mindent megtehet”. A *Fides et ratio* — de általában is II. János Pál gondolkodói radikalizmusa — éppen ennek a közkeletű gondolatnak a veszedelmére figyelmeztet: arra a szellemi felelősségre, amely az igazság tagadása, netán „redukcionista” vagy „dedukcionista” értelmezése ellenében arra az egyszerű tényre szeretné ráirányítani minden felelősen gondolkodó ember figyelmét, hogy ebből „az ember mindent megtehet” gondolatból vagy a tudatos hit és a hívő tudás felé nyílik út, vagy a rezignált beletörődés felé, hogy „akkor vele is minden megtehető”.

A ráció védelmében

Született 1957-ben Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE történelem-népművelés-filozófia szakán végezte. Jelenleg az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa. Az 1993-ban alakult Magyar Jacques Maritain Egyesület alapító tagja és 1996-ig főtitkára. Fő kutatási területe az etika. Írása elhangzott az MTA filozófiai Intézetében rendezett konferencián, 1999. jan. 21-én.

¹Gaudium et spes, III. 36. In: *A II. Vatikáni zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai.* Szent István Társulat, Budapest, 1975. 465.

Természetes és természetfölötti rend

A II. Vatikáni zsinat erőteljesen hangsúlyozta — az egyház hagyományos szemléletével összhangban — „a földi valóságok autonómiáját”: „a teremtett dolgoknak, maguknak a közösségeknek is, megvannak a saját törvényeik és értékeik, amelyeket az embernek lépésről lépésre felismernie, alkalmaznia és alakítania kell (...) Éppen a teremtés tényéből következik ugyanis, hogy minden dolognak megvan a maga állaga, igazsága és jósága, megvannak a saját törvényei, és megvan a saját rendje: ezeket az embernek tisztelnie kell azzal, hogy elismeri a tudományok és művészetek sajátos módszereit. Ha valóban tudományosan és az erkölcsi elvek betartásával folyik a módszeres kutatás, akkor ez egyetlen ismeretágban sem kerül soha igazi ellentétbe a hittel, hiszen a földi valóságok és a hit valóságai ugyanattól az Istentől erednek.”¹ Az idézetben említett tudományok egyikével, a filozófiával most mégis külön pápai enciklika foglalkozik. Mi indokolja ezt? Nincs-e itt szó a deklarált elv megsértéséről, a hitnek a filozófia dolgaiba való „illetéktelen beavatkozásáról”?

A profán tudományok katolikus felfogás szerinti autonómiájának alapját, ahogyan az idézet is állítja, a teremtés ténye képezi, pontosabban a teremtett világ Isten általi létbentartásának és vele való együttműködésének (concurus) ténye: Isten, a transzcendens Első Ok (causa prima) immanens másodlagos okokon keresztül (per causas secundas) működteti a világot, s a teremtményeket azok természetének megfelelően mozgatja. Egyrészt tehát minden történés Istenen múlik, de másrészt módunkban áll az egyes jelenségeket evilági okaikkal magyarázni, Istenre való közvetlen hivatkozás nélkül is, feltárva a rájuk jellemző sajátos törvényeket. Magának Istennek az ismeretére is éppen így, az evilági dolgok vizsgálata során jutunk el: a jelenségekkel foglalkozó tudományok által feltárt összefüggésekből a filozófia megállapítja a jelenségek mögött álló dolgok lényegét, természetét, a világ szerkezetét, rendjét, s ebből következtet a Teremtőre. Ugyanakkor a többi teremtmény között az ember természetét is feltárva kifejti az ennek megfelelő természetes erkölcsi törvényt vagy röviden természet törvényt. (Pontosabban szólva a filozófia mindkét esetben csak elmélyíti a hétköznapi tudatban már spontán módon megjelenő ismereteket Istenről illetve a legalapvetőbb erkölcsi normákról.) Mindez az emberi ész természetes világosságánál szerezhető tudás részét képezi, és az ember filozófiailag megállapítható lényegéhez tartozó célok követését teszi lehetővé. E természetes rendnek a természetfelettitől való megkülönböztetése központi jelentőségű a katolikus szemléletben. E különbségtétel jegyében elvileg elképzelhető volna egy pusztán

természetes rend, ahol az ember csupán a saját filozófiai-antropológiai értelemben vett, racionálisan felismerhető természetének megfelelő célokat követne, ehhez szabott ismeretekkel rendelkezne a világról és annak Teremtőjéről. Egy ilyen világban is volna túlvilági boldogság, de ez nem járna Isten színe látásával. Ténylegesen azonban természetfeletti rend valósult meg, ahol az üdvözülteknek megadatik a visio beatifica (illetve a kegyelmi állapot révén pedig már itt a földön is egyfajta bensőséges személyes kapcsolat Istennel). A természetes tudást kiegészíti a kinyilatkoztatás, amely olyasmit is elmond Istentől, amit pusztán természetes ésszel nem tudnánk kikövetkeztetni. A természetfeletti azonban nem rombolja le a természetet, hanem feltételezi és kiegészíti. Ezért megmaradnak a természetes célok is, legalább is evilági téren (a túlvilágon már csak természetfeletti célunk van): működtetnünk kell a világot.

A tudományok három szintje

A fentiek alapján a tudományokat három szintbe lehet sorolni. Az első szinten vannak az empirikus tényekkel közvetlenül foglalkozó szaktudományok. Felettük a szintén a természetes megismeréshez tartozó filozófia, amely egyfelől a metafizika keretében az előbbieket adatai, és a hétköznapi józan ész alapján megállapítja a világ ontológiai szerkezetét, amelyből Isten létére is következtet, másfelől az etika keretében kidolgozza a fent már említett természet törvényt. Végül a harmadik szint a hité illetve a teológiáé, amely, előfeltételezve a filozófia által rendszerezett, de voltaképp már a filozofálás előtt is adott természetes Isten-ismeretet, arról beszél, amit Isten nyilatkoztatott ki, s ami más úton nem lenne megismerhető. Az egyház sajátos feladata éppen e harmadik megismerési forma képviselője, s elvileg a másik kettővel nem nagyon kellene foglalkoznia, hiszen azokban szinte spontánul keletkezik a természetes, bárki számára hozzáférhető tudás, mert „az igazság utáni vágy szerves része az emberi természetnek”. (FR 3.)

Az autonómia így csak azt jelentheti, hogy minden dolognak megvan a természetéből fakadó „öntörvénye”, amely szerint működik, s amelyen maga sem változtathat. Van azonban az autonómiának egy másik lehetséges értelmezése is: felfoghatják úgy, hogy az „öntörvény” attól a sajátja valakinek vagy valaminek, hogy tetszése szerint alkothatja, módosíthatja. Az emberek nagy része az „autonómia” szó hallatán inkább az utóbbira gondol. Ez történt „a földi valóságok autonómiájának” esetében is.

A filozófia térvészése

Amikor a zsinat az evilági dolgok autonómiáját deklarálta, a nyugati világ nem katolikus közvéleményében — de feltehetőleg a katolikusok jó részének körében is — a megismerés fent vázolt rendje helyett már egészen másfajta szemlélet uralkodott: az említett háromszintes modellt kétszintes váltotta fel. Az empirikus tudományok fölül már kiesett a klasszikus értelemben vett — tehát metafizikát illetve racionálisan megalapozott normatív etikát is adó — filozófia. Nem tekintették többé tudománynak, s így a

végző világnézeti kérdések megválaszolását a tudományon túlra, a — tág értelemben vett, de többnyire irracionálisnak tekintett — hit szférájába utalták. Racionális, mindenki számára hozzáférhető, észérvekkel védhető közös tájékozódási pontok nincsenek többé. S ez immár nem is csak a metafizikára és az etikára érvényes (amelyek megválasztása ezért lényegében „ízlés dolga”), hanem az ismeretelméletre is, ahol egyre nagyobb teret nyer a feyerabendi „anything goes” anarchiája.

Autonómia—anómia

Ilyen körülmények között a katolikus felfogás — és a régi értelemben vett filozófia — által megkívánt természetes rend aligha működtethető, s autonómia helyett valójában *anómia*, törvénynélküliség jellemzi a világot. Ha ebben a szellemi légkörben történik a világ autonómiájának deklarálása, akkor, objektíve adott törvények híján, autonómián mindenki a maga *választotta* törvényeket fogja érteni (mind a cselekvés, mind a megismerés terén), azt gondolván, hogy bármit megtehet a világgal s a világban, illetve tetszés szerinti ontológiai szerkezetet tulajdoníthat neki. Vagy ha szorosabban ragaszkodunk „a világ autonómiája” kifejezéshez, a világot a maga kontingens épp-így-létében avatjuk normává, egyenlőségjelet téve természetes és *de facto* adott közé, hiszen nincs többé az empirikusan adottól különböző, metafizikailag megalapozott mércénk. Ez a történelem minden fordulatának végzetként való elfogadásához vezethet (ami különös módon gyakorlatilag a „mindent szabad” ugyanazon érzését szülheti, mint az előző értelemben vett autonómia, hiszen ha a Történelem úgysis azt csinál, amit akar, akkor cselekvésünk ezt úgysem befolyásolja, tehát mindegy, mit teszünk).

Számos olyan dolog tehát, amelyre a hit épül, s amelynek ismeretét mint magától értetődőt előfeltételezi, a mai ember számára korántsem evidens többé, az egyház tehát kénytelen, saját szűkebb feladatán túl, a természetes tudás helyzetével is foglalkozni. (Ez nem csupán azért szükséges, hogy a saját hívei számára megmutassa meggyőződésük racionális megalapozásának lehetőségét, ezzel erősítve hitüket, hanem a kívülállókkal való kapcsolatban is nélkülözhetetlen, hiszen nyilvánvaló, hogy az igazi párbeszéd észérveket feltételez. S azon céloktól függetlenül, amelyeket a katolicizmus e dialógus során el szeretne érni, a világ számára már maga az a tény nyereség lenne, ha mind szélesebb körben tudatosulna, hogy a végző világnézeti kérdések racionális kommunikáció során megvitathatóak, s pl. legalább az alapvető erkölcsi normák megalapozásában világméretű egyetértésre lehetne jutni.)

A Fides et ratio üzenete

Ez a helyzet tette szükségessé néhány éve a *Veritatis splendor*, most pedig a *Fides et ratio* kezdetű enciklikát. Az előbbi az erkölccsel foglalkozik, erőteljesen hangsúlyozva a természettörvény létét, az utóbbi inkább az elméleti filozófiával, de azért itt is találunk számos, erkölccsel összefüggő megállapítást, az anómia etikai oldalának bírálata jegyében.

A zsinat — s főként ennek sok értelmezője — az „autonómia”, „öntörvényűség” szóban az *előtagra* helyezte a hangsúlyt, s a világot mint saját jogán, saját rendje szerint működőt igyekezett védeni a hit illetéktelen beavatkozásától mint „heteronómiától”, tehát a világ valamitől való *szabadságát* állította előtérbe. A *Fides et ratio* most inkább azt nyomatékosítja, hogy e szabadság sem a megismerés, sem az erkölcs terén nem jelenti a normák teljes hiányát: az öntörvény is *törvény*, amely kötelez, s ha igaz is, hogy az ember választás útján csatlakozik e törvényhez, esetleg egy másikhoz, vagy épp egyikhez sem, a választási lehetőségek nem egyenrangúak. Van objektíve igaz illetve helyes, s ideális esetben mindenkinek ezt kellene választania, ha bűne vagy észhasználatának fogyatékos volta ebben nem gátolná (18-19.): egyrészt „a szabadság nem az Isten-ellenes választásokban valósul meg” (13.), másrészt az Isten létét tagadónak „fogyatékos a megismerése” (18.), sőt ha valaki „értelmi úton nem jut el a mindeneket teremtő Isten felismerésére, azt nem annyira az erre alkalmas eszköz hiányának kell tulajdonítani, mint inkább annak az akadálnak, amelyet saját szabad akarata, illetve bűne állít útjába” (19.). (Talán nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy természetesen ettől még lehet tisztelni a tévedő ember méltóságát is, de e tisztelet a személyének, nem magának a tévedésnek szól.)

Hit és ész egymásra hatása

A szöveg határozottan ragaszkodik a megismerés két említett rendjének megkülönböztetéséhez, ám talán egy kicsit jobban hangsúlyozza kölcsönhatásukat, mint régebben volt szokás. Amikor olyan megállapításokat olvasunk, hogy az igazság teljes mélységében való megragadásához hit is kell (pl. 16., 20. stb.), akkor ez első pillantásra olykor zavaró. Ám feltehetőleg arról lehet szó, hogy a természetes ésszel már elért igazságról alkotott képünk a kinyilatkoztatás által új elemekkel bővül (pl. ésszel tudunk Istenről, hittel háromszemélyű voltáról), nem pedig arról, hogy már a természetes igazságok eléréséhez is a kinyilatkoztatásban való hitre van szükség. Ha ez utóbbit állítaná a szöveg, szemben állna magának e dokumentumnak fent már említett célkitűzésével: a filozófusnak meg kellene előlegeznie azt a hitet, amelynek megalapozására maga a filozófiai spekuláció irányul. Ez végső soron ugyanazon fideizmust eredményezné, amely ellen maga a dokumentum több ízben is szót emel, s maga szüntetné meg annak lehetőségét, hogy racionálisan elérhető abszolút és objektív igazságról beszéljen, holott ennek létezése szintén az enciklika fő mondanivalóinak egyike.

Valószínűleg éppen ezen a ponton fog e dokumentum a legnagyobb ellenkezéssel találkozni. Maga a szöveg is részletesen bemutatja a filozófia mai helyzetét, uralkodó irányzatait, s mindebből kiderül, hogy napjainkban a szerzők és iskolák zöme lemondott az objektív igazság kereséséről, nem tartva alkalmasnak az

**Az ontológia
szükségessége**

észt arra, hogy a jelenségek mögé tekintve megragadja a világ ontológiai szerkezetét.

Maga az enciklika elsősorban a hagyományos értelemben vett, tehát realista, az igazság igényével felvázolt ontológiát is adó filozófia *szükségessége* mellett érvel, *lehetségességét* alátámasztó, tehát az objektív igazság létezését és megismerhetőségét bizonyító vagy valószínűsítő érveket nem nagyon találunk, legfeljebb azt a fejtegetést említhetjük e vonatkozásban, amely az emberben mint természettől „igazságkereső lényben” rejlő eredendő „igazságszomj”-ról szól: „Nem gondolható, hogy ez az emberi természetben ennyire mélyen gyökerező keresés teljesen haszontalan és hiábavaló volna.” (29.) Ez egy kívülálló számára aligha lehet meggyőző. Természetesen nem is biztos, hogy az enciklika feladata a realizmus filozófiai megalapozása, ez inkább a filozófusok dolga. Figyelemre méltó azonban, hogy az e sorok írója által a realizmus védelmében felhasználhatónak tartott érvelésmód egyik eleme megtalálható az enciklikában.

**A realizmus
védelmében**

Arra a szövegrészre gondolok, amely a hagyománynak az emberi megismerésben játszott szerepéről szól. (Természetesen itt nem a Szenthagyományról van szó, hanem a kultúra által hordozott, generációról generációra továbbadott szellemi objektívációk összességéről.) Szinte Wittgensteinhez hasonlóan beszél az enciklika arról, hogy az ember „hitből él”, azaz beleszületve egy társadalomba készen kap számos ismeretet, s így az egyszerűen elhitt igazságok száma sokkal nagyobb azokénál, amelyekről személyesen győződik meg (31.). A realizmus melletti racionális érvelés csírája valahol itt rejtőzködik, de az enciklika kihasználatlanul hagyja e lehetőséget. Véleményünk szerint a hagyomány nem más, mint az emberi ész természetes meghosszabbítása, és a benne való „hit” mellett nagyon is racionális érvek hozhatók fel. Egy hagyomány elemei ui. — szemben pl. a tradíció tartalmának *esetlegességét* hangsúlyozó Rorty és mások véleményével — nem véletlenszerűen azok, amik. Egy generációk hosszú során át tartó — s persze ma sem lezárult — „trial and error” folyamat, egyfajta kulturális evolúció során választódnak ki a sikeres elemek, aszerint, hogy az emberek és a világ interakciója során beváltak-e vagy sem. Vonatkozik ez a világ szerkezetéről szóló állításokra is, amelyekkel számolva gyakorlatunkat irányítjuk. Nem kell azonban az enciklika által is kárhoztatott pragmatizmusra gondolnunk. Valójában nem azért és annyiban igaz egy tételünk, mert felhasználásával itt és most sikeres volt egy cselekvésünk, hanem cselekvésünk azért lehet (hosszú távon, tendenciájában) sikeres, mert többé-kevésbé igaz ismereteken alapult, azaz olyanokon, amelyek valamilyen értelemben „megfelelnek” az objektív valóság szerkezetének.²

²Erről bővebben ld. *Lehet-e döglött kutyából szalonna?* című írásomból az e témához kapcsolódó fejtegetéseket. In: *Vallásfilozófia Magyarországon* (szerk. Nyíri Kristóf) A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete — Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995, 185-187.

³Jacques Maritain: *La loi naturelle ou loi non écrite*, Éditions Universitaires, Fribourg, 1986, 188.

(Itt kell megjegyeznem, hogy a kulturális evolúció e gondolata már nem teljesen idegen a katolicizmustól. Akár a tomizmussal is összeegyeztethetőnek látszik. Jacques Maritain például kifejezetten ilyen „trial and error” folyamatként értelmezi a természettörvény normáinak fokozatos tudatosulását a történelem folyamán.)³

Természetesen nem akarom azt állítani, hogy a hagyományban szereplő a világ szerkezetére vonatkozó összes tényítélet igaz, hiszen „trial and error” folyamatról van szó. Ám, különösen ha már ismerjük a hagyomány miértjét, képződésének mechanizmusát, bizonyos mértékben tudatosan ellenőrizhetjük a kulturális evolúció további menetét (pl. spontán megfigyelések helyett tudatosan tervezett kísérletekkel stb.). S egy realista filozófiához amúgy sem arra van szükség, hogy minden részletében végérvényes képünk legyen a világról, hanem arra, hogy általánosságban tudjuk: a világnak van érthető szerkezete, vannak benne elvileg megismerhető szabályszerű összefüggések.

Az ész normális működése tehát mindig feltételez bizonyos mennyiségű készen kapott, örökölt tudást. Természetesen a világra vonatkozó tényítéletek kultúránként nagyon különbözhetnek egymástól, de a tendencia mindenképpen az egységesülés, egyszerűen mert az embernek, antropológiai adottságaiból fakadóan, létérdeke a világ minél adekvátabb képének birtoklása. Arnold Gehlen kifejezésével élve „hiánylények” vagyunk. Egy ilyen lény csakis akkor maradhat fenn, ha céltudatos tevékenységgel alakítja magát is, a világot is, ehhez pedig minél több igaz ismeretre van szüksége az objektív valóságról. Az emberről mint természeténél fogva igazságkereső lényről alkotott képünk teljességéhez ez is hozzátartozik.

Ha a fentiek nyomán esetleg sikerülne kidolgozni egy realista ontológiát, ez még csak az első lépést jelentené. A neheze csak ezután következne. Arra is választ kell találni, hogy a valóságosnak és megismerhetőnek elfogadott világ szerkezetéből következethetünk-e — s ha igen, hogyan — Isten léteire, továbbá hogy e struktúra bármilyen igaz *leírásából* hogyan lehet *normákat* kiolvasni egy természettörvény számára, s mindeközben mit kezdjünk a tények és értékek közötti szakadékról szóló közkeletű tétellel. Ám e kérdések vizsgálata már nem lehet a jelen írás feladata.

Hit és természettudomány

SZÉKELY LÁSZLÓ

Az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa; az *Einstein kozmoszától a fölfúvódó világegyetemig* (Bp., 1990) és *Az emberarcú kozmosz: az antropikus elv* (Bp., 1997) című monográfiák szerzője. Írása elhangzott az MTA Filozófiai Intézetében rendezett konferencián, 1999. jan. 21-én.

**A
„természettudományos
ész”**

Ha a hit és a ráció viszonyáról beszélünk, nem kerülhetjük el, hogy ne érintsük a hit és a természettudomány viszonyát. E viszony per sze — bár az elmúlt négyszáz év európai kultúrtörténetében többször is dramatikus módon előtérbe került — semmiképpen sem tekinthető a teológia központi kérdésének. Jóllehet sok hívő és sok ateista számára a természettudomány és a teológia kapcsolata problémaként jelenik meg, a keresztény teológia tartalma és rendszere szempontjából e viszony csupán másodlagos jelentőségű. Az ettől eltérő benyomás részben az elmúlt négyszáz év gondolkodás- és kultúrtörténete során alakult ki, részben pedig annak a túlsúlyos szerepnek a következménye, amelyet a természettudomány játszik modern kultúránkban és gondolkodásunkban.

A természettudomány és a hit viszonya még akkor sem válik központi témává, ha kifejezetten a hit és a ráció viszonyával foglalkozunk. Hiszen a hit nem elsősorban a természet, s különösen nem a természettudományos kutatás tárgyaként megjelenő természet körében keresi evidenciáit. A személyes élet élményei, a történelmi tradíció, a bibliai tanítás, a jó és a rossz, a bűn és a bűnhődés megtapasztalása, az élet úgynevezett nagy kérdései (az élet értelme, élet és halál viszonya) általi megérintettség és az ezeken való intellektuális töprengés: ezek mind-mind fontosabb forrásai a hitnek és hangsúlyozottabb területei a teológiai reflexiónak, mint a természettudományok tanítása. Maga a természet sem elsősorban a természettudomány tárgyaként fontos az ember számára. A természet sokszor csak fáradtságos munkával kiaknázható, ám tagadhatatlan bősége az ember legszűkebb értelemben vett — fiziológiai és biológiai — fennmaradásának biztosításában, és a természet mint élmény, szépségével, fenséges megjelenésével: mindez az ember számára (legyen bár keresztény vagy ateista) legalább olyan fontos, mint a természettudományos ismeretek — még akkor is, ha a „természettudományos ész” számára mindez gyakran irrelevánsként, kiiktatandó „szubjektivitásként” jelenik meg.

Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a természettudomány ágense nem azonos a filozófiai vagy teológiai értelemben vett rációval: a természettudományban nem a hit és ráció kategóriapárban szereplő ráció jelenik meg. A természettudományos racionalizmus mint számítható racionalizmus jellemezhető. Jelentősége a hit és a ráció viszonyában abból fakad, hogy nehezen képzelhető el a rációnak olyan egyetemesebb teológiai vagy filozófiai fogal-

ma, amely a természetre tekintve e szűkebb értelemben vett „természettudományos ész” által előállított tudást irrelevánsnak tekinthetné. A hit és a természettudomány viszonyának kérdése ez: miképpen kell a teológiai értelemben vett rációnak ahhoz az ismeretanyaghoz viszonyulnia, amelyet a természet konkrét-empirikus rendjéről, felépítéséről az autentikusnak tekintendő kalkulatív természettudományos ész közvetít a számára?

Hit és természettudomány ellentéte

¹Hit és ráció viszonyáról lásd például Swinburne *Faith and Reason* című könyvét (Oxford, Clarendon Press, 1981), valamint Mezei Balázs: *Swinburne és a teizmus filozófiája*. in: Swinburne: *Van-e Isten?* Kossuth, 1999, 165-194.

²Eihangzott 1979. november 10-én az Albert Einstein születésének századik évfordulója alkalmából rendezett konferencián, II. János Pál előadásának 6. alfejezetében. *L'Osservatore Romano*, 1979. november 12-13. 2.

³Vö. pl.: *Vallás és tudomány, A kutatás vallásossága*. in: Albert Einstein: *Hogyan látom a világot?* Gladiátor, 1996, 30-33. és 34.

Galilei

A következőkben a hit — illetve a teológia — és a természettudomány viszonyát kifejezetten a filozófiai szemszögéből fogjuk megközelíteni.¹ Ennek során két kérdést fogunk vizsgálni:

1. Szembekerülhet-e egymással a hit és a természettudomány? Ellentétbe kerülhetnek-e a keresztény teológia tanításával a természettudomány állításai?

2. Mit jelenthet a hit számára a természettudomány? Szolgálhat-e a természettudomány a racionális érvelés bázisául a teológia és a hívő ember számára?

Első kérdésünkre történelmi szempontból természetesen igenlően kell válaszolnunk. Az újkori európai kultúrtörténet kezdeteinnek egyik legmarkánsabb konfliktusa a hivatalos egyházi teológia és a kibontakozó új természettudomány összetűzése volt: a Galilei és a római katolikus egyház közötti vitára gondolunk, melynek első fázisa hatalmi szóval, Galilei elítéltetésével zárult le. Ez a konfliktus — kitűnő anyagot szolgálva később az ateista érvelésnek — sokáig beárnyékolta nem csupán az egyház és a természettudomány, hanem általában a hit és a természettudomány viszonyát, kölcsönös bizalmatlanságot okozva, mely — II. János Pál szavaival — „*még ma is sokak számára megakadályozza, hogy a tudomány és a hit között gyümölcsöző egyetértés jöjjön létre*”.² Hasonló konfliktusként említhetjük meg a darwinizmus egyházi fogadtatását, mely ugyancsak a természettudomány és a hit ellentétéként jelent meg. Igaz, a darwinizmus elítélése a Kopernikusz elleni állásfoglalástól eltérően sohasem vált hivatalos egyházi állásponttá, a darwinizmus kifejezetten ellenséges egyházi fogadtatása ennek ellenére is felerősítette azt a sokak esetében mély meggyőződéssé vált vélekedést, hogy valami alapvető probléma van a hit és a természettudomány kapcsolatában. S bármilyen változások történtek is a 20. században e vonatkozásban — gondoljunk csak például Einstein vallásossága, és a hit és a tudomány viszonyáról szóló kis értekezéseire³ — a köztudatban még ma is igen erősen jelen van az a nézet, hogy a keresztény vallás és a természettudomány között alapvető ellentét áll fenn.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a Galilei elítéléséhez vezető eseményeket, nyilvánvalóvá válik, hogy nem volt szükségszerű Kopernikusz tanításának egyházi tiltása. Kopernikusz tanításának hivatalos elvetése kétségkívül a Biblia adott passzusainak konzervatív, szó szerinti értelmezésén nyugodott. Ám az már akkor is nyilvánvaló volt, hogy nem minden esetben azonos a szó szerinti ér-

telmezés az egyetlen helyes eljárással, s ha a Kopernikusz esetében érintett szövegekkel kapcsolatosan ez a konzervatív álláspont kerekedett felül és vált hivatalossá, emögött igen bonyolult és összetett történelmi, egyházpolitikai összefüggések és személyi tényezők játszottak szerepet. Elég csak arra emlékeztetni, hogy a római katolikus egyház egészen az 1610-es évek elejéig nem oponálta hivatalosan Kopernikusz tanítását (Giordano Brunót nem a kopernikuszi tanokért ítélték el), s az egész téma csak azután került az egyházi figyelem középpontjába, miután — valószínűleg a Galilei sikereire féltékeny konzervatív-arisztotelianus egyetemi körök ösztönzésére — néhány konzervatív egyházi személyiség feljelentést tett Galilei ellen. Maga Galilei ebben az időszakban kifejezetten jó viszonyban volt a római Collegio Romano egyházi tudosaival, akik természettudományos szempontból a mérvadó egyházi köröket képviselték. Így szemben a köztudatban elterjedt képpel, Galilei távcsöves megfigyeléseinek eredményeit egyházi körökben nemcsak hogy nem utasították el, hanem miután a kezdeti rosszabb minőségű távcsövek okozta bizonytalanság után a jó minőségű eszközök egyértelműen alátámasztották azok helyességét, a Collegio Romano tudósai Galilei felfedezéseinek legfőbb támogatóivá váltak. „Amikor Galilei a *Siderius nunciust* megjelentette, egymaga fordult szembe a skolasztikus tekintélyekkel, akik sokszor az egyház részét képezték. S a vita nem fenýőfa tetején táncoló angyalokról szólt: az arisztotelészi fizika és metafizika gyökereit ragadta meg, mely az egyház hivatalos természetfilozófiáját képezte. Mégis, Galilei egy éven belül meggyőzte éppen azokat a személyeket, akik a hit leghivatottabb őrei voltak — a Collegio Romano matematikusait ugyanúgy, mint a kollégium vezetőjét, Bellarmino kardinálist” — írja pl. Albert van Helden.⁴

⁴*The Telescope in the Seventeenth Century.* Isis 65. March, 1974. 51. A témával kapcsolatosan lásd különösen a jezsuita Cristoforo Grinbeger 1611. január 22-i, Galileihez írt levelét. (in: *Le opere di Galileo Galilei.* Edizione Nazionale XI. 31-55.)

⁵Az egyház és Galilei közötti vitának kötetnyi irodalma van. Magyarul Arthur Koestlernek az *Alvajárók* című könyvében (Bp. Európa, 1997, 569-670.) található kifejezetten Galilei-ellenesen elfogult ismertetése mellett Vekerdí László: *Így élt Galilei* című monográfiájában olvashatunk szakszerű, a téma legújabb irodalmát földolgozó — bár némileg egyházellenes felhangot tartalmazó — összefoglalást (Budapest: Typotex, 1997, 194-245., 294-367.)

Ami a Kopernikusz-vitát illeti, bár Bellarmino bíboros, a témával közvetlenül foglalkozó legfőbb egyházi tekintély egyértelműen a Föld-középpontú rendszer híve volt, s kétségét fejezte ki az iránt, hogy valaha is bizonyítani lehetne a Föld mozgásának tanát, ennek ellenére sem zárkózott el teljesen annak lehetőségétől, hogy egy esetleges későbbi ilyen bizonyíték fényében a Biblia megfelelő passzusait a teológusok körültekintően újraértékeljék. Azt, hogy nem egyszerűen a hit és az új csillagászati elmélet konfliktusáról volt itt szó, tanúsítja, hogy egy karmelita szerzetes, Foscarini ugyanezen időben a kopernikuszi és az egyházi tanítás összeegyeztethetőségéről írt értekezést, de az is, hogy Galilei mindvégig hívő keresztény maradt, s egy pillanatig sem érezte úgy, hogy hite és az általa választott és igaznak tartott természettudományos elmélet között ellentmondás állna fenn.⁵

Valójában tehát itt nem a hit és a természettudomány ellentétéről, hanem két teológiai álláspont vitájáról volt szó. S ha a hivatalos oldal végül a Kopernikusz tanítása ellenében foglalt állást,

ez nem a teológiai vita konklúziója volt, hanem olyan történelmi, politikai és személyi tényezők eredője, amelynek következtében a teológiai vita kibontakozása és lezárulása is lehetetlenné vált. Mindezt pedig arra utal, hogy a természettudomány és a hit szempontjából paradigmaticus Galilei-ügy megértéséhez határozottan el kell különítenünk egymástól két mozzanatot: egyrészt a hit és a természettudomány viszonyával kapcsolatos teológiai kérdésfelvetést, másrészt azt az egyháztörténelmi szempontból jóval súlyosabb problémát, ami abból fakadt, hogy az egyház a világi hatalom eszközeivel rendelkezett, s érdekeinek érvényesítésére és tanításának védelmezésére ő maga is világi hatalomként funkcionált.⁶

⁶Az egyházpolitikai-hatalmi és az elvi-teológiai mozzanat összemosására többek között példa Michael Segre-nek a tárggyal foglalkozó és az Isisben megjelent *Light on the Galileo Case?* című, egyébként igen informatív tanulmánya, ahol a szerző II. János Pál szemére veti, hogy pozitív igyekezte ellenére homályban hagyta a Galilei-ügyet. Ám a pápai nyilatkozat, amelyre Segre gondol, éppen az elvi-teológiai mozzanat tisztázására törekszik, s így éppen a politikai-hatalmi mozzanat idekeveredése okozott volna zavart és homályt. (Vö. Isis, 88. 1977, 484-504.)

Kopernikusz tanainak elvetése és Galilei elítélése a későbbiekben súlyos teherként jelentett a római katolikus egyház és a természettudomány viszonyában. Ezért talán nem tekinthető egészen véletlennek, hogy II. János Pál *Fides et ratio* kezdetű enciklikája nem sokkal azután jelent meg, hogy — ugyancsak II. János Pál pápa ösztönzésére és részvételével — a Galilei-ügy újból felülvizsgálatra került, s Galilei számára igazságot szolgáltatva lezárult e mindkét oldal számára szomorú és sok mozzanatában balszerencsés történetet.

Mindez nem csupán egyházpolitikailag volt jelentős esemény, hanem filozófiai és teológiai szempontból is, hiszen a Galilei-ügy újbóli áttekintését a történelmi és egyházpolitikai elemzéseken túl filozófiai és teológiai vizsgálódások is megelőzték. A Galilei-vita sokrétű feldolgozása és a vele kapcsolatos legújabb egyházi állásfoglalások ellenére a köztudatban még ma is többnyire az az elképzelés él, hogy az egyház azzal követte el a hibát, hogy egy hamis kozmológia mellett döntött. Azok számára, akik így gondolkodnak, a Galileivel kapcsolatos egyházi önkritika e tévedés beismerését jelenti. E fölfogás szerint, ha történetesen kiderült volna, hogy mégis a Föld van a világegyetem középpontjában, ez az egyház álláspontjának s így Galilei elleni ítéletének helyes voltát igazolta volna.

Csak hogy ez az álláspont ugyanúgy hamis, mint maga az ítélet. A kopernikuszi tan (és az azt képviselő Galilei) elítélése nem természettudományos megfontolásokon vagy mérlegelésen alapult, hanem a hit és a természettudomány relációjában fogalmazott meg egy állítást: konkrétan azt, hogy a kopernikuszi rendszer — s minden más rendszer is, melyben a Föld kering a Nap körül — a hittel összeegyeztethetetlen. E kijelentés mögött pedig az a rejtett előfeltevés húzódik meg, hogy a természet konkrét-empirikus szerkezetére és összefüggésrendszerére vonatkozó elképzelések a hit tárgyának részét képezik, s így illetékes a hit az adott kor történelmi és kulturális összefüggéseibe ágyazódó (és ebben az értelemben térhez és időhöz kötött) tudományos elméletekben.

Ez az álláspont azonban mind filozófiailag, mind pedig teológiailag hibás. A filozófia kategóriáit használva úgy fogalmazha-

tunk, hogy összekeveri egymással a fizikát és a metafizikát, s ezáltal a fizikát — például a kozmosz Föld- vagy Nap-középpontúságára vonatkozó kérdést — a metafizika szintjére emeli, illetve a metafizika igazságát a fizikához köti. Teológiai szempontból e fölfogással szemben azt kell ellenvetnünk, hogy a hit tartalma egyetemesebb és mélyebb annál, minthogy a teremtett világ — s ennek részeként a természeti világ — teológiai értelmében esetleges rendjéhez, és az e rendről történelmileg meghatározott emberi tudáshoz kötődjék. Teológiai értelemben szükségszerű, hogy az empirikus világ szép és harmonikus legyen, hiszen Isten, mint tökéletes lény fogalmával csak egy ilyen világ egyeztethető össze. Ám az isteni tökéletesség eszméjéből egyáltalában nem következik, hogy a kozmosz középpontjában a Földnek kell elhelyezkednie. A Galilei elleni ítélet nem azért téves, mert egy természettudományosan hamisnak bizonyult kozmosz mellett áll ki, hanem azért, mert olyan konkrét, empirikus tartalmú és történelmileg determinált elmélethez köti a hit igazságát, mely a természet konkrét-empirikus felépítéséről fogalmaz meg állításokat.

A Galilei-ügy egyházi felülvizsgálásának nem csupán Galilei teljes rehabilitációja hozta meg, hanem föltárta ezt az előbbiekben jelzett, mélyebb — s a hit és a természettudomány viszonyának szempontjából alapvető — teológiai tévedést is. II. János Pál szavaival: *„A teológusok többsége nem értette meg a Szentírás és a Szentírás interpretációja közötti formális különbséget, és ennek következtében helytelenül a hit tanításának birodalmába helyezték át egy olyan kérdést, amelyben valójában a tudományos vizsgálódás volt az illetékes.”*⁷

A hit és a természettudomány tárgyának és illetékességének különbözősége természetesen régóta ismert és alapvető teológiai igazság. Ám ennek az általános igazságnak alkalmazása a természettudomány és a teológia érintkezési pontjainál nem mindig könnyű feladat. Ez lehet az oka annak, hogy a Galilei-perben, majd később, a darwinizmus egyházi fogadtatásában megjelenő teológiai tévedés a természettudomány és a hit, a természettudomány és a teológia viszonyának diszkusszióiban ma is — még pedig mind az ateista, mind pedig a teista oldalon — gyakran visszatér.

A természettudomány és a hit, a természettudomány és a teológia közötti fenti különbségtétel ugyanis nemcsak azt vonja maga után, hogy a hit nem illetékes a természettudományos kutatás konkrét kérdéseiben, hanem ennek fordítottja is következik belőle: a természettudomány sem illetékes a hit állításai tekintetében. Ez pedig kettőt jelent: egyrészt azt, hogy a természettudomány nem cáfolhatja meg a hit állításait, azaz nem „bizonyíthatja” az ateista álláspont (az „ateista hit”) igazságát, másrészt azt is, hogy ennek ellenkezőjét sem teheti meg: nem szolgálhat szükségszerű, logikai jellegű bizonyítékkal a hitbéli állítások mellett. Ha a Galilei-perben és a darwinizmus esetében a teológia és a hit oldaláról fogal-

⁷L'Osservatore Romano,
1992. november 1. 7.

mazódott meg kétség bizonyos természettudományos állításokkal szemben, s ily módon *a vallás mint tekintély lépett föl a természettudományokkal szemben*, ma a teológia és a természettudomány közötti különbség elmosódásával ellenkező hangsúllyal találkozhatunk: *a természettudományhoz mint tekintélyhez történő fellebbezésel egy-egy vallási igazság vagy ateista érvelés kapcsán*.

Így a természettudomány és a teológia kapcsolatával foglalkozó írásokban ma gyakran találkozhatunk olyan törekvésekkel, amelyek közvetlenül a természettudomány vélt vagy valós tekintélyéhez fellebbeznek a vallási tétel igazságát illetően. Talán a legmarkánsabb ilyen 20. századi példa a bigbang kozmológiával függ össze. A bigbang (ősrobbanás) tudományos paradigmája szerint világegyetemünk mai állapota véges idővel ezelőtt, egy pontszerű szingularitásból robbanásszerű folyamatban alakult ki. A paradigma radikális változata szerint a robbanás kezdeti pillanata a világegyetem abszolút kezdetével azonos. Ennek nyomán a természettudomány vulgáris népszerűsítői mellett számos teológus is abba a hibába esett, hogy a véges idővel ezelőtt létrejött világegyetem természettudományos eszméjében közvetlenül a világ teremtésére vonatkozó hitbéli tanítás természettudományos bizonyítékát lássa, s a bigbang eseményében a teremtés természettudományos bizonyítékát vélje felfedezni. „Ennél az időpontnál egy teremtő elemi aktussal jött létre kozmoszunk.”⁸ Könnyű belátni azonban, hogy ez az állítás — s általában a big-bang elmélet ilyen teológiai felhasználása — ugyanabba a hibába esik, mint a Galilei elleni ítélet: félreérti a természettudomány és a hit kapcsolatát, és egy hitbéli tételt hozzákapcsol egy konkrét természettudományos elmülethez. A teológia helyzete azonban ma már más, mint Galilei idejében, s a tárgykörrel foglalkozó teológusok többsége ma már tisztában van az ilyen — elsősorban a teológián kívüli vallásos közvéleményben népszerű felfogás — teológiai tarthatatlanságával. Így annak ellenére is bírálják, hogy ez az álláspont most a természettudományt a hit igazsága melletti érvelésben próbálja meg felhasználni.⁹

⁸Heinrich, Vogt: *Kosmos und Gott*. Kerle Verlag, 1921, Heidelberg, 121.

⁹A Vogt-féle álláspont kritikájával kapcsolatosan vö. pl.: V. Peack: *Creation and Cosmology*, Burns and Oates, 1965, London, 94.

¹⁰Hawking, Stephen: *Az idő rövid története*, Maecenas, 1989, Bp. 122.

A természettudományos-fizikai kozmológia és a hit viszonyának ugyanez a téves „rövidre zárása” jellemzi a másik irányból Stephen Hawking „teológiáját” is, mely legmarkánsabban *Az idő rövid története* című népszerű könyvében jelenik meg. Hawking így számol be egy 1981-es vatikáni tudományos konferencia után tartott fogadról: „Örültem, hogy a pápa nem tudta, hogy miről tartottam előadást éppen ezen a konferencián — arról a lehetőségről, hogy a téridő véges ugyan, de határtalan, akkor pedig nincs kezdete és a teremtés pillanata sem létezhetett.”¹⁰

Hawkinggel szemben nem csupán Szent Ágostonra hivatkozhatunk — aki kifejti, hogy a teremtés aktusa magának az időnek a teremtését is magában foglalja —, hanem korunk neves teológusára, Swinburne-re is, aki amellet érvel, hogy a természeti világ

időbeni véges vagy végtelen volta nem hitbéli kérdés: Isten tökéletessége és mindenhatósága mind az időben végtelen, mind pedig az időben véges világegyetemmél összeegyeztethető, hiszen mint téren és időn kívüli mindenható lény, akár végtelen idejű világegyetem teremtésére is képes volt.¹¹

Ha a természettudomány nem illetékes a hitbéli kérdésekben, vajon jelenthet-e egyáltalában valamit a hit számára? A válasz: igen. A keresztény hit nemcsak a transzcendens, „láthatatlan” világról, hanem erről a tér- és időbeli, teremtett világról — s ennek részeként a természetről — is szól.

A rendet és harmóniát teljesen nélkülöző kozmosz összeegyeztetetlen volna Isten tökéletességének és az isteni teremtés eszméjével. Sokáig úgy vélték, a kozmosz harmóniája a tökéletes körök és az arisztotelészi szférák harmóniájában valósul meg. Ma már tudjuk, hogy mindez természettudományos értelemben tévedés volt. Ám a természettudomány ma is rendezett, törvények szerint működő kozmoszt tár elénk, amelynek törvényeit az ember — legalábbis részben — képes megismerni. A kozmosz alapvető törvényei ugyanúgy matematikai harmóniát tükröznek, mint a korábban feltételezett szférák — még akkor is, ha e harmónia nehezebben megragadható, és „meglátása” igen komoly matematikai képzettséget követel. De hasonlóképpen harmóniát mutat és a vizsgálódó értelem számára a szépség és a csoda érzetét kelti a bioszféra rendje, a gének fölépítése és az örökléssel kapcsolatos folyamatok, s különösképpen az az evolúciós folyamat, amely a természettudomány föltételezése szerint az élettelen kémiai vegyületektől a gondolkodó emberig elvezetett. A természet e rendje nyitott az ember számára: értelmével képes megragadni s mindinkább átlátni azt. Éppen a természettudományos megismerés sikerei nyomán úgy tűnik, harmónia van a természet rendje és az emberi értelem között. A természettudomány által föltáruuló szépség, rend és harmónia összhangban van azzal, ahogy mindennapi életünk során a természet élményként adódik számunkra, akár közvetlen, érzéki szépségében, akár tápláló bőségével, akár a mindennapi szemlélet számára is már megjelenő harmóniájával.

Ám nemcsak erről van szó. A természettudomány által feltárt rend nem csupán valamiféle hideg, közömbös harmónia, hanem kapcsolatban van az emberrel. A természettudomány olyannak mutatja a természetet, amely képes volt létrehozni egy hosszú evolúciós folyamatban az embert, s ha a természettudománynak jellegénél fogva hallgatnia kell is mindenfajta célirányosságról, az evolúció természettudományos képe semmiképpen sincs ellentétben avval a metafizikai értelmezéssel, amely az evolúciót a véletleneken keresztül érvényesülő s az ember kifejlődésére irányuló célirányos folyamatnak tekinti. Hasonlóképpen, a modern termé-

¹¹Swinburne, R.:

The Existence of God,
1979, Oxford, 122. Uő.:

Van-e Isten? 76-78.

Az idő rövid
történetében található
teremtés- és

istenfogalom részletes

teológiai és filozófiai

kritikáját lásd: William

Craig: *What Place Then
for a Creator?* British

Journal for the

Philosophy of Science,

41. (1990) 473-491.

A természettudomány fontos a hit számára

szettudomány szerint a természet egymásra épülő szintek hierarchiájába rendeződik, s e hierarchia csúcsán az ember áll.

A fentieket úgy összegezhethetjük, hogy ha a természettudomány nem bizonyíthatja is logikai vagy tudományos értelemben a hit igazságait — vagy ezen igazságok egy részét —, evidenciákkal szolgálhat a hit melletti érvelés számára. Nem az evidencia logikai, vagy a Descartes-féle, ismeretelméleti értelmében, hanem teológiai értelemben: kiindulási pontként és hivatkozási alapként. Az a szokásos ateista ellenérv, mely szerint a természettudomány képes csupán személytelen természettörvények által, Isten fogalma nélkül leírni és megérteni a természet folyamatait, e vonatkozásban hatástalan: a természettudomány e képessége éppen a természet rendjét, harmóniáját tanúsítja. Az a tény, hogy a természettudományos magyarázatok teljeseek, vagy remény szerint teljessé tehetők, valójában csak a hiányok, a „fehér foltok” Istenének naiv képzetét iktatja ki, ám ugyanakkor éppen tanúságként szolgálhat egy teremtő kozmikus értelem mellett. Valójában a „fehér foltok” eltűnése a természetből éppenséggel növeli a természet rendjének csodálkozásra készítő és csodálatos jellegét: csupán a szűk értelemben vett kalkulatív természettudományos ész számára tűnhet úgy, hogy egy-egy oksági magyarázat vagy természettörvény meglelésével éppen a csodát iktatja ki.

A természet rendje és a hit

Természetesen a természet konkrét empirikus rendje sem közőmbös a hit szempontjából. A hívő ember számára sem elégséges a rend és a szépség konstatálása, hanem érdekes kérdés az is, konkrétan miképpen valósul meg ez a rend. E rend konkrét jellegével volt kapcsolatban a Föld-középpontú és a Nap-középpontú világegyetem hipotézise is. Kár volna tagadni, hogy a Föld-középpontú rendszer hangsúlyozott ember-középpontúságával a hit számára kedvezőbb rendet írt le, mint a Nap-középpontú rendszer, amely — mint láthattuk — ugyancsak nem volt ellentétben a hit tanításával.

Amint ez a példa is mutatja, a konkrét részletek lehetnek kedvezőbbek és problematikusabbak a hit szempontjából. Ide tartoznak ma a természet rendjének azok a sajátosságai is, amelyek az antropikus kozmológiai elv kapcsán mint a kozmosznak emberre utaló — „antropikus” — vonásai jelennek meg. A mai fizika és kozmológia alapján úgy tűnik, hogy ha térbelileg nem is, de a fizikai konstansok rendszerében az ember mintha mégis bírna bizonyos fizikai jellegű kozmikus kitüntetettséggel.¹² Ezek az antropikus sajátosságok a természet rendjének konkrét empirikus részleteivel vannak kapcsolatban, s meglétük vagy hiányuk nem hitbéli, hanem természettudományos kérdés. Azaz a természettudomány akkor sem kerülne szembe a hittel, ha esetleg mégis kiderülne: nincsenek ilyen tulajdonságok. Ma azonban alapos okunk van feltételezni, hogy e tulajdonságok valóságosak, és nem tévedések eredményeként bukkantak fel a modern kozmológiá-

¹²Vö.: pl.: Székely László:
Az emberarcú kozmosz:
az antropikus elv
1997, Áron Kiadó, Bp.

ban és fizikában, s mint ilyenek, pozitív — s a modern természettudományos gondolkodásban hatékony — evidenciát jelentenek az ember kozmikus jelentőségét hangsúlyozó világfelfogások — s így a keresztény hit — számára.

A rossz a világban

A természettudományok által feltárt rend és harmónia azonban nem tökéletes. A rendet mutató természet természettudományos leírásában jelen van a rossz, e rend részleges összeomlás, a pusztulás, és a bomlásnak. Bár az ateizmus megpróbál ebből a maga számára evidenciát kovácsolni, a természettudomány itt sem kerül feltétlenül szembe a hittel. Egyrészt a rossz a harmónia és a rend egyetemes háttéréhez képest jelenik meg, s így bármennyire is súlyos kérdéseket vet fel jelenléte, mégiscsak alárendelt szerepe van. Másrészt a keresztény hitnek szerves részét képezi a teremtett világon belüli rossz elismerése. A természettudományok által feltárt rossz valójában nem képvisel minőségileg új mozzanatot: összhangban van életünkkel, a világról szerzett személyes tapasztalatunkkal, melynek során látjuk a rossz, a fájdalom, a szenvedés jelenlétét. Ezek hitbéli értékelése valójában a világon belüli rossznak a szerepével, természetével és értelmével kapcsolatos egyetemesebb teológiai problémának képezi részét.

A rossz problémájának megjelenése a hit és a természettudomány viszonyában ugyanakkor mégiscsak figyelmeztet arra, hogy ha a természettudomány nem kerülhet is szembe a hit tanításával, pozitív szerepének azonban megvannak a maga korlátai. A kozmikus értelem létezésére vonatkozó azon sejtés, amelyet a természettudományok által feltárt rend nyújthat számunkra, nem szükségképpen mutat a kereszténység istenfogalma felé. Csupán természettudományos evidenciák alapján nehéz elmozdulni egy hideg, személytelen, a jó és a rossz irányában semleges vagy egyenesen közömbös értelem képzetétől a mindenhatóság és a feltétlen jóság irányába. Ha a természettudományos világgép alapvonásait tekintve összhangban van is a keresztény hittel, s evidenciákkal szolgálhat is e hit mellett, ezek az evidenciák önmagukban nem elégségesek: csupán a teológia és a hit kontextusában — más evidenciákkal együtt — válhatnak igazán hatékonyá.

*A szerző ezúton mond
köszönetet az
OTKÁ-nak, mely jelen
írás megszületését
támogatta.*

Hivatottságunk az egységre

PIERRE EMMANUEL

A szerzőről lásd Bende József írását 1999. 7. számunkban.

A fordítás Pierre Emmanuel: *Choses dites*. (Paris, Desclée De Brouwer, 1970. 122-130.) című kötetben közölt szöveg alapján készült.

Mindig tiltakoztam az ellen, hogy „keresztény költő” lennék. Viszont azt sohasem tagadtam, szüntelenül rámutatva hibáimra, hogy keresztény vagyok. Azon poéták közé tartozom, akik alapvetően költőnek érzik magukat, ám a számukra mégoly lényeges költői elhivatottságuk fölé, jóval azon túlra helyezik azt a másik alapvető és lényegbevágó hivatottságot, azt a döntő és meghatározó hívást, amelynek köszönhetően kereszténynek vallják magukat. A költészet feltárhatja magában ezt a lényegi távlatot, ugyanakkor csak egyik aspektusa lehet: a művészet pusztán egyik lehetséges megközelítése annak a Valóságnak, amelyről mindannyian azt gondoljuk, s ez egyáltalán nem illuzórikus, hogy totális távlata saját szívünkben nyílik meg. Azokat a költőket, akik ebben a perspektívában helyezkednek el, átjárja és táplálja a Valóság fénye. Tehát a számukra oly lényeges költészetük is abból táplálkozik, vagy költészetük helyett beszéljünk inkább poétikus képességről, hogy elkerüljük a leszűkítő birtokviszonyt. Mindez nem jelenti azt, hogy az általuk művelt költészet közvetlen módon lenne keresztény. A fény érzékelésének, a környező világ szemlélésének egy bizonyos módja, a figyelem, a megérezés, a nyitottság, a jelek felfogásának egyféle művészete jelzi a nagyon is különböző képzeletű és érzékenyséű művészek közötti rokonságot, akiket közös irányultság vezérel, ám azt mindegyikük a maga módján fogja fel vagy érzékeli: egyesek mint rendezett tájat, mások mint felhők közti rést, mint egy ellenállhatatlan szellő fuvallatát, vagy egyszerűen csak mint a napok múlását.

Természetesen vannak olyan költők, akik keresztény témákból merítenek inspirációt vagy azok inspirálják őket. Továbbá olyanok is, akiket hitük arra készítet, hogy saját nyelvükön, a költészet nyelvén is megvallják vallásosságukat. Másokkal ellentétben számukra a téma nem egyszerűen csak egy téma: egyáltalán nem egy kérdést akarnak kifejtetni, hanem a hit misztériumát próbálják szemlélni művészetük sajátos módozatának megfelelően. E szemlélődés szüksége egyaránt jelen lehet egy protestánsnál, egy katolikusnál vagy egy ortodoxnál, ám attól még vallásos érzékenységük által különbözőek maradnak. Csakhogy mindannyian vallásukat élik meg költői módon, s nem a költészetet vallásos módon.

Mert még ha a költészet a lét egyik megtapasztalási módja is, magától érteődik, hogy nem specifikus, még csak nem is kiváltságos feltárója a végső Valóságnak. Költői módon élni nem annyit tesz, mint *költészetben* élni. A költészet nem fog mindent át, ugyanakkor mégis egyféle egzisztenciális tapasztalást jelent, ami egy kereszténynél hitének megtapasztalási formája is lehet. Így a költő, miközben tiszteletben tartja a költészet szabadságát, a totális Valóság szolgájaként elmélyítheti nem pusztán a költészet *által*, de a *költészetben* is azt a szavakkal ki nem fejezhető viszonyt, amely a végső Valóság szolgájává teszi. A költői szabadság tiszteletben tartása mellett is megadathat számára, hogy felfedezi a *kegyelmet*, mely szolgává teszi. A költészetre irányuló elmélkedés, ha valaki a végsőkig viszi, valójában mindig vallásos jellegű. Megfordítva: a költészet vallásos jellege garantálja a költészet legbenső szabadságát.

Azt hiszem, hogy valamennyi gondolkodási forma közül a művészetben a legfontosabb elkerülni a „foglalkozásszerű” kereszténységet. Miért? Azért, mert a művészet a lét minden más megközelítési formájánál bizonytalanabb, talán a legbizonytalanabb, s éppen ezért majdnem a legbiztosabb is. Egyébként biztos lehet-e egy keresztény valaha is annyira a hitében, hogy anyakönyveztesse hitvallását, vagy hogy a kereszténység butikosa legyen? A bizonyosságok boltja már nem lenne hit. A hitet nem lehet adni és venni, fizetésképtelen, saját magának tartozik. A hit önmagára irányuló szüntelen kérdés ahhoz, aki megérintve általa összességében azt gondolja, hogy nem hisz. Biztosnak lenni hitünkben annyi, mint oly módon legyőzni bizonytalanságunkat, hogy folytonosan, minden irányból megkérdőjelezzük bizonyosságunkat, hogy azután újból megvallhassuk. Ebben rejlik a megnyilatkozó hit kockázata. A hívő költőt hite arra kötelezi, hogy vállalja a kockázatot, s azt megformálja, mintegy aktivizálja a formában: hogy részesévé váljon az általa vallott igazságok *másik* aspektusának is, például Isten távollétének a világban, a szenvedésnek, az elutasításnak, sőt a prométheuszi állításnak, az ember ember iránti ateista szeretetének is. Arra kötelezi, hogy részesévé váljon annak a feneketlen szellemiségnek, amely Isten nélküli. Az alkotásban, de az életben is kétségtelenül benne rejlik dialektika maga vezet el a másik megértésének távlatához, hitéhez s rejtett transzcendenciájához.

Valamennyi nagy emberi hitrendszer esetében igaz, hogy a külső forma egyrészt szimbolizálja, másrészt el is rejti a belső tartalmat. Joggal feltételezhetjük, hogy egyes nagyon is különböző, sőt olykor ellentétesnek látszó vallások külső formája valójában csak valamiféle látható aspektusa a mélyükben rejlő titokzatos, szimbolikus összetartozásnak. Ha valaki egy vallásos formán belül él, rosszul látja annak külső aspektusát — az intézményeket, a rituális külsőségeket. Márpedig ezt a külső megjelenési formát

(de nem a legbenső misztériumot, amely ugyanolyan sérthetetlen mint maga a végső Valóság), folytonosan megkérdőjelezhetjük, sőt kötelességünk is megtennünk azért, hogy még jobban kirajzolódjanak a különbözőségben a kapcsolatok, a rokonságok, de a legyőzhetetlen ellentétek is. Mindez az egyén életére is igaz: *senki sem lehet valóban keresztény*, ha nem vállalja a lelke legmélyén lakozó feszítő ellentmondásokat: a bizonyosságot mindig meg kell kérdőjelezni, hogy egy még titokzatosabb, tévhitektől még inkább mentes hitté alakulhasson.

Kereszténynek lenni, jobban mondva egyre jobban azzá válni — ez az egyszerre nyugodt és nyugtalan igyekezet alkotja lényegében az életemet (ami nem jelenti azt, hogy minden időmet a lényeg köti le). Mit is jelent hát számomra az, hogy keresztény vagyok? Azt, hogy Krisztus testének, a kereszténység családjának végső egységére figyelek annak valamennyi megjelenési formájában, sőt azokon túl. A különböző irányultságú és különböző típusú (érzelmi, szimbolikus, spirituális) egyetemes hagyományok, amelyek ugyanannak a végső Valóságnak a megtapasztalási formái, számomra nem tűnnek ellentétesnek, sokkal inkább egymást kiegészítőnek látszanak. Tekintély nélküli emberként beszélek, s nem a látható egységet megakadályozó ellentétekről való szándékos megfélemezést hirdetem. De hiszek abban, hogy létezik a láthatatlan egység, még ha ellenünkre is van, s megtermékenyíti a látható formákat, vagyis gazdagítja a sokféleséget. Hiszek abban, hogy a szeretetteljes kérdezés, mások hitvallásának bensőséges meghallgatása a spirituális figyelem olyan formáit tárja fel előttünk, amelyeket mi még nem ismerünk. Az emberben munkálkodó Isten és az Istenre irányuló emberi erőfeszítés megújult felfogása adatik meg számunkra, ha valóban odafigyelünk a különböző kultúrákra és civilizációkra, amelyeket legalább részben tudunk integrálni.

Katolikusokat és protestánsokat ma egyaránt vonzza az ortodox spiritualitás, jóllehet oly távol áll történelmi fejlődésünktől. Miért? Kétségtelenül azért, mert a keresztény hit és az *emberi szív* olyan nagyfokú integrációját valósítja meg, amely nálunk csak alacsonyabb szinten létezik. Az ortodox spiritualitást a Szív uralja — a Szív, mint átfর্মáló elem, amely áthatja a létezés alsó és felső régióit, kommunikációt sző a személyiség és az egyetemes emberi között, rámutat a teremtés kiindulópontjára a kozmoszban és az emberben. Az általam szívből táplálkozóként jellemzett gondolkodási mód szemben áll azzal a modern kori intellekcióval, amely szándékosan, teljes egészében elszakadt szimbolikus gyökereitől s éltető közegétől. És most katolikusok és protestánsok ugyanúgy zarándoklatra indulnak a szív belső tájai felé, amelyek végső szükségességét az ember és kozmosz, ember és ember, ember és Isten viszonylatában megfogalmazódó jánosi szeretet

ugyanúgy előírja számukra, s amelyet oly ragyogóan képvisel az ortodox gondolat, spiritualitás, liturgia és művészet.

Így az ortodoxia hídként szolgálhat a keresztény világ katolikusai és protestánsai között. És mennyi hídra lenne még szükség az egymást nem ismerő partok között! Napjainkban, az egyetemes tolerancia időszakában talán még nagyobb szükség lenne hidakra, mint bármikor máskor, mert paradox módon a tolerancia még a szellemi konfliktusoknál is nagyobb megosztottságot szül. Ha a katolikusok szembenéznének a reformátusokkal, azok pedig a katolikusokkal, ha az ateisták és a hívők jobban figyelnének egymásra, nem azért, hogy ítélkezzenek egymás felett vagy kizárják egymást, hanem hogy megértsék azt a módot, ahogyan a másik megközelíti a létet, azt a *hangvételt*, ahogyan a másik megtagadja vagy megvallja hitét, hogy megértsék végre egymás szóhasználatát — akkor talán felismernék, hogy a másik, aki szimbólumaival látszólag idegen, valójában nagyon is ismerős számukra. S akkor talán egymás keresésére indulnának arra alapozva, ami a pszichikumukban közös.

Az emberi szellem az elementáris, mitologikus, szimbolikus jellegű pszichikus intuícióból születik, a lények ozmotikus teréből, amely egyben a költők kedvelt birodalma is. Bizonyára nem úgy tör fel onnét, mint egy lombikból, nem egyszerű pszichikai lepárlás révén: égi leheletre is szüksége van. Azonban ettől még az ember fizikai valósága folytonosan alakuló állapotában a szimbólumok kimeríthetetlen univerzumát képezi, amit minden ember magában hordoz, s ami látens módon minden embert magában foglal. Azt állítani: keresztény vagyok, annyit jelent, mint akár egy éltető lehelet után, úgy vágyódni a különböző egyházak széttagoltsága ellenére az integrális keresztény pszichikum után, amelyben kölcsönösen kiegészíthetik egymást azok a nagy hagyományok, azok a legalapvetőbb intuíciók, amelyek kereszténynek nevezik magukat. Kereszténynek lenni annyit jelent, mint túszként, önkéntes fogolyként élni, más hagyományoknak szentelni magunkat, hogy megértsük és saját hagyományunk kovászával oltasuk be azokat. Vannak olyan önfeláldozó emberek, akik hittérítői buzgóság nélkül nem keresztény közegbe költöznek, egyszerűen csak azért, hogy ott legyenek, s ezáltal mintegy kapocsként kötik környezetüket a hatalmas Test életéhez.

Gyakorlati szinten úgy tűnik, hogy az efféle különleges elhivatottságok általában kudarcra végződnek. Azonban eredményesség, siker és bukás fogalma az evilági idő perspektívájához tartozik, amely jelentőségében nem ér fel a szellem dimenziójával. Itt már másmilyen perspektíva nyílik meg előttünk, mégpedig a szenteké. Ám az a mód, ahogyan mi a szenteket tiszteljük, valójában csak arra szolgál, hogy bezárjuk őket sajátos elhivatottságukba, s ezáltal megvédjük magunkat tőlük. Jóllehet az általuk megnyitott perspektíva bennünket is érint, de ezt mindaddig nem

látjuk világosan, míg csak mi magunk is nem helyezkedünk ebbe a perspektívába annak ellenére, hogy nyilvánvalóan méltatlanok és képtelenek is vagyunk rá. Ugyanakkor nincs elég tús a hétköznapi életben?! Mindannyiunkat fogságba ejthetnek a mindennapok. Például jó néhány költő gondolta magáról keserű szívvel, hogy fogoly, s áldozatnak vallotta magát. Miért ne élhetnénk hát önkéntes túsokként? Mindez azt az egyszerű, ám napi szinten megvalósíthatatlan dolgot jelentené, hogy nyitottak vagyunk mások gondolatai iránt, nem pusztán elviseljük saját gondolatainkkal párhuzamosan, de magunkba is fogadjuk, át is gondoljuk azokat, ily módon tisztelve meg az idegent. Nem ismerek olyan feladatot, amelyre kevésbé lennék képes, mint erre, amely ennél több figyelmet s nagyobb önuralmat követelne. Hiszen most a szívből táplálkozó gondolkodási módról beszélek, s az abból születő gondolatok nem pusztán megnyilvánulásai lényünk legmélyének, hanem megannyi eleven rostját alkotják. Lényünk legmélye általuk érez, általuk nyilatkozik meg, általuk szeret és szenved, s éppen ezek a rostok kötik a végső Valósághoz.

Hajlamos lennék *költészetnek* nevezni azt a folytonosan figyelő és kétségtelenül folytonosan boldogtalan érzékenységet, amely csak kezdetleges megnyilvánulása annak a mindenütt jelenvalóságnak, ami nyilvánvalóan egyedül Isten attribútuma, jöllehet szellemünk alapját éppen a rá irányuló vágy alkotja. Bármily korlátozott is legyen a természetem, ezt az intencionális katolicitást tekintem saját realitásom lényegének. Teljessége mindannyiunkat meghalad, csak hogy éppen mi együtt képezzük a formáját. Költőnek lenni annyit jelent, mint vállalni azt a küldetést, hogy mindenben odaadó figyelmet tanúsítunk eme totális jelenlét iránt. Olyan kereszténynek lenni pedig, akinek az a hivatása, hogy költő legyen, annyit jelent, mint hittel vallani János evangéliumának első fejezetét, s a szív csendjében valamennyi szót arra az egyedüli Igére vezetni vissza, amely a legfőbb mintája minden egyes formának, amit az ember a totális Valóságról alkot magának.

Bende József fordítása

Szorongattatásban

— Sík Sándor küzdelmes évei —

A zsidótörvények sokkja

Született 1937-ben Budapesten. Irodalomtörténész, az ELTE BTK egyetemi tanára. 1998-ig az Új Ember főszerkesztőjeként működött. Legutóbbi írását 1999. 3. számunkban közöltük.

¹A százyőkenű szív,
203-205.

1938. az utolsó békeév végső hónapjaiban már érzékelhető volt a belpolitikai feszültség, amelynek legsúlyosabb robbanását az Imrédy-kormány által beterjesztett és a képviselőház által elfogadott Első zsidótörvény okozta. „A történelem most igazán az idegeinkben dolgozik — írta Sík Sándor december 19-én kelt levelében Rafafali Rafaela nővérnek.¹ — A kétszeri hajszálon múltó háborús veszedelem, az elnyúló, félbemaradó, kiújuló, megalázó tárgyalások, a magyar társadalom kétségbeejtően éretlen viselkedése, a kormány három fronton való let-halál küzdelme, az egyre növekvő, egyre butább és egyre aljasabb nyilas izgatások, persze mindez az Egyetemen belül is, nyugtalanság, tüntetések, verekedések stb., stb. —, mindez éppen nem volt alkalmas az elmélyedésre.”

Ilyen körülmények között hozta színre a kormányzó névnapja előtti estén *István királyát a Nemzeti*. A próbák kis híján botrányba fulladtak. Kiss Ferenc, akinek nyilas-rokonszenve közismert volt, szerepének egyes részeit nem akarta eljátszani, Németh Antal igazgató dühödten ordította, Tasnády Ilona öregnek érezte Gizellát, „az új Gyöngy pedig olyan kellemetlenre modernizálta az alakot, hogy viszketett a tenyerem”. Végül az előadás gond nélkül végződött, a színészek „felülmúlták önmagukat”. Síknak sikerült befejeznie Pázmány-könyvét, s teljes erejéből tervezett *Esztétikájába* vetette volna magát, ha a Szent István Társulat igazgatója nem kérte volna föl egy felnőtteknek szóló imakönyv összeállítására, s ha terveinek gyors befejezését nem akadályozta volna meg a parlament karácsonyi „ajándéka”, az Első zsidótörvény, amelynek elfogadásában — akárcsak a másodikéban — a magyar katolikus egyház felsőházban tevékenykedő vezetői dicstelen szerepet játszottak.

²Naplójegyzetek, uo.,
205. s. köv.

Sík Sándor, aki zsidó származásának minősült², életének legdrámább napjait élte át. Ez év karácsonyától írt naplójegyzeteinek tépett, rapszodikus felkiáltásai is ezt bizonyítják, s még inkább bizonyítja ezt *Családja* című, 1939 decemberében írt verse, amely a naplójegyzetek szerves kiegészítése. Jogos öntudattal mondja rokonainak mindazokat, akikkel irodalmárként foglalkozott, saját családjában pedig — mint minden magyar család ősei között — „volt ... hős, volt áruló is, akadt egy-két cigány-zsidó is”, „s az apám János, színarany. A pecsétgyűrűm tőle van”. A be-

fejezésben mintha röstelné feltárulkozását, de őszinteségét, indulatát teljesen jogosnak érezzük:

*Ím a családom, ím a vérem.
Szavam elállja a szemérem,
Hogy így kiadtam mindenem,
De mindent rajtuk át öleltem.
Lelkükből lelkedzett a lelkem,
És Istenük az én Istenem.
Más őszömet nem ismerem.*

Eddig soha nem gondolt zsidóságra. Most Pilátussal vetette föl a kérdést: „Vajon zsidó vagyok-e én?” Mindezt egy olyan személyiségnek kellett végiggondolnia, akinél többet senki sem tett a keresztény nevelés ügyéért, aki köztiszteletnek örvendett a hazai katolikus közvéleményben, aki a legnépszerűbb katolikus imakönyv társszerzője, a magyar társadalom elismert erkölcsnemesítője, s e pillanatig a magát kereszténynek mondó magyar politika és politikai vezetés kivételezettje volt. Helyzetét súlyosbította, hogy rendjén belül is ellenérzésekkel kellett megküzdenie, a volt piarista Imrédy elképzeléseit lelkesen támogatta hajdani kedves lelkiatyja, rendfőnöke, Zimányi Gyula és a németekkel rokonszenvező, egyes rendtagokra nagy hatást tevő Schütz Antal is. Hová lettek a régi, meghitt baráti eszmecserék? Sík Sándor és Schütz Antal viszonya ekkor hidegült el igazán, Zimányi részéről utóbb még egy megaláztatást kellett elviselnie. Sík Sándort nyilván Schützcel való nézeteltérése bántotta a legjobban, jóllehet figyelmes rendtársai már jóval korábban felfigyeltek különbözőségükre. A kiváló dogmatikus, Előd István a következőképp emlékezik erre: „Sík Sándor 1906-ban került a Kalazantiumba a kecskeméti studentátusból. Ugyanakkor került fel Szegedről teológiai tanárnak Schütz Antal. Schütz teológiai tanársága első lépése volt annak a rendi reformnak, amely a növendéknevelés megreformálásával vette kezdetét. Schützről bizonyára Kecskeméten is hallott Sík, hiszen sokan emlegették tehetségét, komolyságát és tanulmányaiban elért szép sikereit. Pesten nemcsak tanára lett, hanem gyóntatója és valószínűleg eszményképe is. Mert Schütz teológiai előadásai nemcsak a többi rendi teológiai tanár, hanem még az egyetem teológiai professzorai óráinak színvonalát is meghaladták. Alaposság, meggyőződés, sokoldalúság, szuggesztív erő és gyakorlatiasság jellemezte óráit, emellett igen színes, szórakoztató is tudott lenni, s a tehetségesebb növendékeket különösen felkárolta: felhívta a figyelmüket olyan kérdésekre, amelyeket érdemes alaposabban tanulmányozni, szempontokat, könyveket kaptak tőle, s bizonyára az sem maradt hatás nélkül, hogy a külső sikerekben is példát mutatott: pályázatokat nyert, értekezései jelentek meg, szakkörökben, pl. a Hittanárok Egyesületében mindinkább

**Előd István
visszaemlékezései**

tekintélyt szerzett. Sík Sándor otthonról, meg a Regnumból is az eszményekből és az eszményekért élő pap ideálját hozta magával. Ezt akkoriban rendi vonatkozásban Schütz Antal, s az egy évvel később Kecskemétről felkerült Zimányi Gyula testesítették meg leginkább. Ugyanők a diákokkal való foglalkozásnak, különösen a diákok pasztorálásának is új módszereit honosították meg a pesti iskolában. Ez szintén nagy visszhangot kelthetett Sík Sándorban, aki nemcsak ízig-vérig nevelő egyéniség volt, de bizonyára hiányolta iskoláinkban azt a diákpasztorációs szellemet, amit a Regnumban tapasztalt.

Rendi vezetőségünk alapelveként vallotta akkoriban, hogy a végzett növendékek nem kezdhetik tanári pályájukat Budapesten, legalább egy évig meg kell tapasztalniok a vidéki tanár életét. Ezért került Sík Sándor is 1910-ben Vácra. Egy év múlva pesti tanár lett, és ettől kezdve került igazán közel Schütz Antalhoz, aki a többet tapasztalt és a pedagógia irodalmában is jártasabb (ekkor kezdte Foerstert és Willmant tanulmányozni és ismertetni) idősebb testvérként fogadta Sík Sándort, aki azok közé a liberális korban elég ritka piaristák közé tartozott, akik nemcsak tanára, hanem lelkiatyja is akartak lenni diákjaiknak. Szobájuk egymás mellett volt, ebéd és vacsora után sokat beszélgettek, sétájukat gyakran közösen végezték, minden tervüket, sikerüket, pedagógiai és egyéb problémáikat megbeszélték, testi-lelki jóbarátok lettek. Ennek a szép barátságnak áldott gyümölcse a Sík—Schütz imakönyv, amelynek elgondolása Schütztől származik, imádságait azonban három kivételével Sík írta. Barátságuk szép emléke még az a levelezés, amelyből csak a Sík Sándorhoz írt levelek maradtak fenn, s ezek a keménykötésű, férfias Schütz Antalnál igen szokatlan, meleg és lírai hangú levelek mutatják, hogy nemcsak munkaközösségről, hanem egyéniségük legmélyéig ható és azt alakító lelki barátságról volt szó.

Sík Sándor és Schütz Antal kapcsolata

Mi okozta azt, hogy ez a meleg barátság, amelyik 1915 táján érte el a tetőpontját, később lehűlt, sőt a harmincas-egyvenes években csak a régi emlékekből élő kölcsönös tiszteletté és megbecsülésé alakult? Maga Sík Sándor két okot jelölt meg: a.) Schütz tipikus német ember volt, aki mindent elvek alapján, elvszerűen, illetve elvvé vált önalkotta szabályok alapján csinált, a cipőtisztítás mikéntjétől kezdve odáig, hogy étkezés után feltétlenül fogyasztani kell egy almát, mert az jót tesz az egészségnek. Sík Sándor kezdetben túlságosan is alávetette magát ezeknek az elveknek, később azonban kinőtt belőlük, az ő dinamikus és változatosságot kedvelő költői egyénisége bilincseknek érezte az ilyen „elveket”. b.) Idővel a pedagógiai módszerekben is kiütközött kettőjük eltérő egyénisége. Schütz nemcsak a regnumiak túlságosan közvetlen nevelői eljárását minősítette „férfiatlannak”, hanem azt a Sík Sándor egyéniségéből fakadó megoldást is, amelyik olyan szerencsésen determinálta később a magyar cserkészet

pedagógiáját. Sík viszont azt, hogy Schütz meglehetősen távolból irányította a gyerekeket, nem ment közjük, hanem csak katedráról vagy lelki beszélgetésből ismerte őket, elsősorban a tehetségebbek számára volt mondanivalója stb., nem érezte elég életszerűnek vagy legalábbis a maga egyéniségéhez szabottnak. c.) Arról nem lehetett szó, hogy amint a két eltérő egyéniség kiegészíti egymást, úgy a módszeres eljárásaik is valami kiegészítő vagy relativizáló megoldást (te így, én így) kapjanak. Schütz ugyanis a gyakorlatban a vagy-vagy embere volt, roppant erős akaratú, barátságukban mindvégig a vezetést igénylő, aki gyakran hangoztatta ugyan, hogy barátok, de lélektanilag nem tudta ezt megvalósítani. d.) Úgy látszik, egy negyedik szempont is hozzájárult a költőien szép barátság meglazulásához, majd felbomlásához. A tízes évek közepe táján Farkas Edith és munkatársai több piaristát felkértek, hogy az általuk irányított körökben előadásokat tartsanak. Farkas Edith hamar észrevette, hogy Schütz tehetsége nagyobb pódiumot érdemelne, és abban az irányban kezdte befolyásolni — sőt az ő anyáskodó természetének megfelelően és magasabb összeköttetései révén lelkileg is felkészíteni, hogy jobban vesse bele magát az elméleti tanulmányokba, és egyetemi katedrára törekedjék. Ez nyilván újabb éket vert az ugyanakkor nagyon is gyakorlati munkával foglalkozó, a magyar cserkészetet éppen akkor megalapozó, az életben nyakig benne álló Sík Sándor és közéje. Jól jellemzi az utóbbit, hogy amíg Sík Sándor a versei szerint egész szívvel végigkínlódta az első világháború minden szörnyűségét, együttértett minden szenvedővel, s ott segített, ahol csak lehetett, addig Schütz életművében alig van nyoma annak, hogy emberek milliói szenvednek a háború következtében. e.) Farkas Edith befolyása más irányban is érvényesült a későbbiekben. Tudott dolog, hogy a húszas évek elején a Missziótársulat válságba került, aminek következtében elkülönültek, majd elszakadtak egymástól a „kékek” és a „szürkek”. Úgy adódott, hogy Sík inkább a szürkek pártján volt, Schütz pedig — miután maga is próbált egy közvetítő megoldást javasolni - tovább is Farkas Edithtel tartott.

Fölvethető, hogy azok a levelek, amelyeket főleg a katonalelkésznek behívott Sík Sándorhoz két-három naponként írt Schütz Antal, mai szemmel nézve szinte érthetetlenül érzelmes, szentimentális barátságra utalnak. Hogyan egyeztethető össze ez Schütz férfiasságával, vagy egyáltalában hogyan magyarázható két papi ember között? Valószínűleg kortünetről is van szó: akkoriban nem ritka az ilyen hangú levelezés. Az is sokat megmagyaráz, hogy Sík a frontra ment, Schütz tele lehetett aggodalommal. Valószínűleg Sík levelei is tele lehettek nyugtalansággal, hiszen saját szavai szerint nem kapott visszhangot tisztársaitól, és kettőt nélkülözött nagyon: édesanyját és Tóni barátját. De ezen kívül szabad még gondolnunk valamire: a lélektan nem egy esetben

megfigyelte, hogy épp a túl kemény, túlzottan férfias, merev természetek lelke mélyén igen sok a gyöngédségi hajlam, ami éppen rendkívüli helyzetekben tűzhányószerűen szokott kirobbanni, főleg akkor, ha nem is személyes érintkezésben, hanem levélben, távolba kell, hogy hasson. Alighanem ilyesmiről is szó lehetett. Ezt megerősíteni látszik az a tény is, hogy éppen ekkor tetőződött a barátság, tehát mintha ebben a kirobbanásban ki is élte volna magát.³

³Az emlékezés végén a következő megjegyzés olvasható: „Dr. Kardos Klára segítségével összeállította dr. Előd István.”

Az elhidegülés okai

Jóllehet Előd István jeles pszichológus is volt, ez a jellemzése túlságosan tapintatos. Hiányzik belőle Schütz Antal és Sík Sándor elhidegülésének legfőbb oka, amelyről egyébként Sík sohasem beszélt másoknak, s tartományfőnökként is mindent megtett, hogy Schütz Antal szenvedéseit enyhítse. Naplójegyzeteiből derül csak ki egyértelműen, hogy Schütz Antal az Első zsidótörvény után egyetértő levelet írt Imrédynek, s egy Nemzeti Szék felállítását javasolta, amely cenzúrázta volna az írókat, s eldöntötte volna, melyik írásuk magyar szellemű, melyik nem, s így korlátozta volna a zsidó származású írók jelenlétét irodalmunkban.

Sík Sándor hosszú és szenvedélyes beszélgetés során utasította el Schütz elképzeléseit, s legalább ilyen szenvedélyesen ítélte el naplójegyzeteiben a püspöki kar tagjait, akik — Ravasz Lászlóval ellentétben — egyetlen szóval sem tiltakoztak a törvény ellen. Schütz Antal egyébként - nem mintha ez mentsége volna - Sík Sándort eleve „kivételezettnek” gondolta, hozzá írt levelében utóbb elnézését kérte, ha megbántotta volna, s régi szeretetéről biztosította.⁴ Schützt egyébként ebben az évben választotta tagjai közé a Magyar Tudományos Akadémia. 1941-ben agyvérzés következtében baloldali bénulást szenvedett. 1948 után újabb, súlyosabb agyvérzések végérvényesen ágyhoz kötötték, utolsó két évét (1951-től 1953-ban bekövetkezett elhunytáig) teljes szellemi leépülés jellemezte.⁵

⁴Schütz Antal—Sík Sándornak, 1939. I. 21, *A százgyökerű szív*, 215-216.

⁵*Deum docuit*. Schütz Antal, a hittudós, szerk. Előd István, 1982. Benne: Előd István, *Schütz Antal pályája és irodalmi munkásságának bibliográfiája*, 107-133.

A súlyos megrázkódtatás arra készítette Síkot, hogy átgondolja életét, s a következő évekre programot dolgozzon ki a maga számára. „...akármilyen történések — írta 1939. január 11-én —, kötelességeim nem változtak, lelkem nem változott, küldetésem nem változott”, s azt érezte igazán fontosnak, hogy tovább dolgozzék

„egy boldogabb nemzedéknek”, miközben még jobban Istenre akart hagyatkozni. De felzaklatott lelkiállapotáról, tépett kedélyvilágáról azért közvetetten vallomást tett verseiben, például az *Ó milyen szabadbá...* címűben, amelyről később annyit jegyzett meg, hogy „a fasizmus visszhangja”:

*Ó milyen szabadbá oldottál engemet, Isten,
Ebben az esztendőben,
Melyet átadtál a sötétség hatalmainak,
Hogy az ő órájuk is üssön,
És próbára vessék az igazakat.*

Már elég is, Uram!
Már meg se mutasd a lángokádó légiókat
S a tornyosuló tetemeket,
Bélyeget már ne süttess homlokomra.
Ne kényszeríts
Éhen aszalni látnom enyéimet! —
Nagyobbat éltem én már:

Éjjelben a főpap tornáca előtt
A kakas egyet vijjogott.
De másodikat már nem kiált:
Köröskörül sziszeg, huhog
Ádáz szitok:
Mind, mind az egyetlen Péteren kívül
Rémülten tagadozzák
Az ember Fiát.

Ó szörnyű hallani ezt!
De iszonyúbb, amit látni értem.
Elfordult szentek színe fonákját;
A Főpap elfedi képét
S a Római bronz arccal mossa kezét,
Talpig fehérben.

Én mindezt láttam és megéltem:
Élek, élek, de már nem én,
Nem az az én, aki voltam.
Belül, belül,
Valamik elszakadtak észrevétlenül,
Amikről nem is tudtam.
Lihegő ajkamon felcsuklik a zsoldár:
Hála, hála,
Hogy ettől a beste világtól,
Parázna pompájától,
Haramja-ígéreteitől
Meggzabadítottál.

Sík Sándor egyik legkeményebb költeménye ez a néhol zsoldárt idéző, bibliai utalásokkal átszótt, Istenben elnyugvó önvallomás. Aktuális célzásai (a megbélyegzettség, az arcát elfedő Főpap, az elfordult szentek, a kezét mosó, talpig fehérbe öltözött Római) a kor történéseivel könnyen megfejthetők, s pontosan jelzik, milyen küzdelmek árán őrizte meg alázatát, milyen nehéz lehetett engedelmesnek maradnia. Ekkori verseinek egyik uralkodó szólama az emberekből való kiábrándulása; csak a fiatalokban, volt tanítványokban reménykedett, bár azok is inkább azért fordultak hozzá, hogy segítségét kérjék különböző ügyekben.

Sík Sándor lelkének háborgását aligha csökkentette Serédi Jusztinián karácsonyi körlevele, amelyben arra intette egyházmegyéje papságát; hogy a tömegesen kikeresztelkedni szándékozó zsidó származásúakat három havi próbaidőre kell bocsátani; s az után se kereszteljék meg őket az egyházfő engedélye és a hatályos polgári törvények figyelembe vétele nélkül.

Így köszöntött rá 1939. Januárban a szimbolikus csodaszarvas képe alatt zászlót bontott, az Imrédy-vezette Magyar Élet Mozgalom, amely „új magyar életet” ígért rokonszenvezőinek. A kormány beteresztette földbirtokpolitikai reformterveit, amelyek a püspöki kar ellenkezését is kivívták. Serédi az egyházi birtokok kivételezéséért szállt síkra a felsőházban, s püspöktársaival csatlakozott a Bethlen körül szerveződőkhöz, amelyek Imrédy megbuktatására törek.

Januárban hunyt el XI. Piusz pápa, aki valóban a világegyház feje volt. Utóda egyetlen ellenszavazattal — Pacelli államtitkár lett, aki XII. Piusz éven kezdte működését. Februárban megbukott Imrédy, s Teleki Pál — Sík Sándor egyik bensőséges barátja és harcostársa, a keresztény erkölcsi elvek hatékonyságáért küzdő cserkészvezető — követte a miniszterelnöki székben. Politikai elképzeléseit már régebben kifejtette a Sík Sándor alapította Fiala Magyarországi 1934. április 17-i szemináriumán, s a harmincas években mindvégig azt hangoztatta, hogy „Szent István lelkével, akaratával, bölcsességével” új országot kell építeni.

Márciusban Hitler bevonult Prágába, a magyar hadsereg pedig megszállta Kárpátalját, és elfoglalta „a Kárpátok ősi gerincét”. Április legelején kezdődött a második zsidótörvény felsőházi vitája, amelyet már a keresztényi elveket valló Teleki kormánya terjesztett be, s amelynek szövege komoly lelkiismereti konfliktust okozott az egyházak képviselőinek, hiszen faji alapon különböztette meg a „magyarokat” és a zsidókat. Serédi azt hangoztatta, hogy az asszimiláltak iránt mérsékletet kellene tanúsítani, Ravasz László ezt azzal egészítette ki, hogy az asszimiláció tényéről egy bizottságnak kellene döntenie. Húsvét után a felsőház sürgősséggel tárgyalta a törvénytervezetet, amelynek elfogadását Teleki „történelmi szükségszerűségnek” nevezte, mert — mint mondta — a zsidó mentalitás megrontja a magyarságot: „Sokféle ember között fordultam és fordulok meg ebben az országban, és látom minden körben, hogy a zsidóság oly mértékben alakítja át a magyarság testét, jellemét és gondolkodásmódját, hogy ez a legnagyobb veszélyt rejti magában.” Serédi nagy érdeklődéssel várt beszédében hasonló álláspontot képviselt: „A zsidóság közéleti, gazdasági és egyéb tereken való arányos visszaszorítását a nemzet jogos önvédelme okán mindenki szükségesnek tartja. A hazai zsidóság egy része a többieknek mintegy hallgatag beleegyezésével, a katolikusok állandó tiltakozása ellenére, liberális asszisztenciával, a hazai sajtó útján és a művészet ürügye alatt az iroda-

lomban, költészetben, színházban, moziban, zenében, festészetben jóformán mindent kétségbe vont vagy diszkreditált, ami a keresztény ember előtt szent: vallást, hazát, családot s a többi. A földművelésben, iparban, kereskedelemben, pénzügyben, az egész gazdasági életben, a magán- és közéletben iparkodott lerombolni a keresztény erkölcsöt.”

A felsőház április 18-án szavazta meg a törvényjavaslatot. A katolikus egyház álláspontját Glattfelder Gyula terjesztette elő. Kérte, hogy szélesítsék a mentesítettek körét, s a többi között felvetette azt is, hogy nem tudna jó lelkiismerettel nézni azon hívei szemébe, akik példás keresztény életet élnek, s mégis a törvény hatálya alá esnek. Tasnádi Nagy András igazságügyminiszter erre Prohászkat idézte, aki szerint „az asszimiláció: lehetetlenség”.

Sík Sándor válságát csak fokozhatta, hogy szeme láttára fordultak visszájára azok a keresztény nevelési elvek, amelyeket az új szellemű Magyarország alapjainak vélt, s tőle telhetően mindent elkövetett megvalósításukért. Klebelsberg Kuno emlékszámbájának avatásakor, május 9-én a diplomáciai testület és az egyházi vezetők jelenlétében Kornis Gyula is, Hóman Bálint is, Teleki is erről a megújult erköcsű fiatalságról beszélt, s ez a gondolat volt a májusi Katolikus Nagygyűlés egyik vezéreszméje is, bár a fiatalok, a katolikus reformnemzedék tagjai többször hangoztatták, hogy a püspököknek meg kellett volna vétőzniük a sok hívőt el lehetetlenítő második zsidótörvényt.

Virrasszatok!

Ez a háttere Sík a Szegedi Fiataloknak ajánlott *Virrasszatok!* című költeményének, amely a Vigiliában jelent meg, s egyértelműsíti, hogy írója immár korán túltekintve, a „szennyes vihar” elvontlára készülődött:

Virrasszatok!

Ha barlang lesz is, és ha katakomba

A fészek, ahol megbújtok szorongva,

S a cirkusz-állatok

Bölgése rontja is ma semmivé

Szép álmatok.

Az álmokat,

Miket megélni boldog rendeléstek,

S miket, — bár vétőt mondjon rá a végzet

És vért a szolgálhad —

Akinek Isten megnyilatkozott:

Míg él, meg nem tagad.

Elmondanám,

Hisz a féltéstől a szívem kicsordul:

Ne féljete a lélekhangya kortul,

*Amelynek piacán
A bölcset túlríkoltja a vasas
Bárgyú pretórián.*

*Elmondanám:
Érzem a kort, melynek bírái lesztek,
Látom, látom az újszülött keresztet
Egy templom homlokán
Felfényleni az elzörömbölő
Szennyes vihar után.*

Háborús korban

1941 és 1945 közötti működését maga is „korszakának” nevezte. Továbbra is előadott a szegedi egyetemen, nyarait rendszerint Rudnokon töltötte, javarészt itt, nyugalmas környezetben születtek versei. Ezek egy részét így jellemezte a *Győződ-e még?* című kötetének (1945) kommentárjaiban: „Van itt egymás után vagy húsz vers, amiről egyszerűen azt lehetne mondani, hogy a történelem tükrözései. Nem kívánok olyan kifejezéseket használni, hogy antifasiszta, de lehetne.” 1941 júliusától írt költeményei közül a következőket sorolhatjuk ebbe a csoportba: *Fázó csillag, Vízözön előtt, Egy fiatal német katonához, Groteszk, „Kraft durch Freude”, Felhők háromfelől, Egy fenyőfa tetején hintázó rigóhoz, Ázott kövön, Győződ-e még?, Beszélgetés, Pilóta, Kiáltás a pusztába, Messze nézzen, aki élni akar.* A többi általában természetleírás, a *Mindazonáltal* és az *Embertelenül* ember pedig önvallomás, ekkori életérzésének összefoglalása. A *Győződ-e még?* összesen két, a háború befejezése után írt versét tartalmazza, egyébként korábbi termés, s az is természetes, hogy újságban és folyóiratban csak leíró, természetábrázoló lírai terméséből jelentek meg szemelvények.

Bár életérzése rapszodikus volt, verseinek többségét inkább csendes meditációnak szánta, megint Arany János modorában ábrázolva önmagát:

*Hát ilyenformán élek én:
Fura, félnótás vén legény,
Lézengő, morcos, vérszegény,
Alighogy enni kér szegény.*

(A magam módján)

Nem hiába foglalkozott a magyar romantikával — Vörösmartyval megkülönböztetett szeretettel —, átfűlt pátosszal szólt a jövőről, amely reményei szerint boldogabb lesz a jelennél. Előbb alázattal hajtja meg fejét, belenyugodva az Úr rendelkezésébe:

*Jól nekem Uram már oly sokat osztottál,
Kősziklából forrást annyit fakasztottál:
Többet a jövőtől nem akarok vámi:
Elfogadom kezedből, hadd jöjjön akármí.*

(Fázó csillag, 1941. július)

Egy hónappal később azért könyörgött, hogy a vízözön után „fölemelhetné fejét Ararát!” (*Vízözön előtt*), utóbb egyre többször bukkan föl verszárlataiban a tisztultabb jövő látomása. Gyakori eljárása, hogy ellentéteket ábrázolva lépésről lépésre halad az „ámen”, „úgy legyen” végkifejlete felé. Jellemző példája e tézist az antitézissel szembesítő versépítésnek a *Beszélgetés*, amelynek végén — ez is gyakori motívuma — felmerül a szeretteiért érzett aggodalma:

*Egy szóval: minden jól van és örüljünk,
Hogy ím még ma is élhetünk?
— Igen, igen, — csak azokat ne bántsák,
Akiiket szeretiünk!*

Ekkor írt verseiben gyakoriak a kérdések. Az embertelenséget, pusztulást, a halál aratását szemlélve újra meg újra szembesül annak bizonyosságával, hogy nem tekinthetünk bele Isten terveibe, kifürkészhetetlenek útjai, így ezek a kérdések inkább szónokiak, s a várt válasz helyett ő töpreng tovább a világ kegyelem nélkülségén, s azon, vajon miért bünteti Isten az emberiséget, miért engedi kedve szerint cselekedni a Sátánt. Hite szerint meg van győződve arról, hogy a megérdemelt büntetés elszenvedése után átveszi uralmát egy új, szereteten épülő korszak, s lelki nagyságának bizonyosága, hogy azokért is könyörög, akik nem szeretik:

*Parancsot vettek az őrangyalok:
Hagyják el ezt a sápadt csillagot,
Mely föl sem tudja inni már a vért,
S az ítéletre hétszer is megért.*

*Bocsássuk le szépen a függönyünket;
Köszönjük meg a máii kenyereinket.
Adtál egy meg nem érdemelt napot:
Engedj, Uram, ne rosszabb holnapot.*

*Lélegzetet a lelkiismeretnek. —
Szeresd azokat, akik nem szeretnek.*

(Köszönjük meg a máii kenyereinket, 1943. július)

Sík verseire mindig is jellemző volt az imádságos hangnem. Az imával foglalkozó teológiai művekben elég ritkán esik szó egy-egy fohász befejezéséről, amikor az imádkozó az „úgy legyen” vagy a „legyen meg a te akaratod” fordulattal ráhagyatkozik az isteni tervre; alázatosan tudomásul veszi, hogy kérései nem feltétlenül teljesülnek, de az Úr belátására bízva ügyét. Az „Amen” az atya-fiú viszony legmélyebb tartalmát hordozza az engedelmes-ség és belátás viszonyrendszerében. Sík ekkori költészetében ez a szólam a legerősebb, rendkívül változatosan jut el szinte mindig a végkifejlethez. A belenyugvás érzésével végződik az *Egy fiatal német katonához* (1941), a *Felhők háromfelől* (1941), az *Egy fenyőfa tetején hintázó rigóhoz* (1942), a *Győzöd-e még?* (1942), a már idézett *Beszélgetés* (1943), a *Kiátás a pusztába* (1943), *A csiki székházban* (1941) és bőven lehetne még példákat sorolni. Az *Embertelenül ember* (1942) végszava: „Úgy legyen”, s majdnem hasonlóan végződik a *Mindazonáltal*. Sík egyik legmélyebbről fakadó, végigszenvedett önvallomása, ellentétek és könyörgések sorába szőtt apokaliptikus vízió (nála ilyenre alig van példa), amely a *Miatyánk* egyik mondatában cseng ki:

Miatyánk

Nem értelek, Uram, nem értelek.

De ne is értsek:

Honnan venném az irdatlan erőt,

Viselni Végzésed!

Hogy élhetnék szívemen ütve át

A Rejtelemmel:

Meghal, mond az Írás, ki az Urat

Meglátja földi szemmel.

Csak annyit engedj alázatosan

Uram, kívánni:

Otthonom hadd maradjon reggelig

A Getsemáni.

Hadd maradhassak egyszerűen egy

Te rettentő imáddal:

Hogy legyen meg a te akaratod

Mindazonáltal.

Még egy hasonlóan látomásos verse született 1944 júliusában: *A bernáthegyi*, amelyben önmagát hasonlítja a hű ebhez, s küldetéséről szól, amelyet a kutyáéhoz hasonló engedelmességgel vállal akár a föld „utolsó üzenetéig”:

*Isten idomította orvos eb,
Így ugrom én is, nem ismerve morgást,
(A Küldetés erősebb, mint a korbács,
És tenyérből-cukornál édesebb!)*

*Szolgállok én is, ha játék, se bánom,
Ha ingyenség, ha ugrató szeszély.
Egy fütytyentéstek ha fülemhez ér,
Cipelem fürgén minden tudományom.*

*Hátha van a hívók közt olyan is,
Ki már kedvét a földön nem találja,
Meghasonlott az emberrel halálra
S már csak az állat húséjébe hisz.*

E versek háttérében ott sejthetjük a budapesti Általános Érseki Helytartóság nyilatkozatának megrendítő hatását is. Július 13-án jelent meg a Magyar Kurírban, következő nap a Nemzeti Újság is közé tette. Érdemes a dokumentumot a zsidó származása miatt oly méltatlan helyzetbe került Sík Sándor érzéseivel szembesítenünk: „A budapesti Általános Érseki Helytartóság Nyilatkozata. A Magyar Kurír jelenti: Az utóbbi időben több napilap beszámolt arról, hogy a fővárosban élő zsidók nagy tömegben keresik föl a főváros plébánia hivatalait és megkeresztelkedésre jelentkeznek. A jelentkezők legtöbbször azt a kérést terjesztik elő, hogy megkeresztelésüket rögtön intézzék el, és keresztény mivoltukról a keresztlevelet a leggyorsabban állítsák ki számukra. De nemcsak a budapesti plébániahivatalokhoz, hanem a budapesti Általános Érseki Helytartósághoz is érkezett ilyen kérés.

Ebben a kérdésben a félhivatalos katolikus tudósító — a Magyar Kurír — kérdést intézett a budapesti Érseki Általános Helytartósághoz, ahol a következő választ adták.

Tudomásunk van arról, hogy megkeresztelési láz vett erőt a fővárosban. Tudomásunk van arról is — mert hiszen közvetlenül hozzánk is érkeztek be ilyen kérések —, hogy a megkeresztelésre jelentkezők legtöbbször azt kéri: a keresztség szentségét rögtön szolgáltassuk ki számukra, és ugyanakkor állítsuk ki a keresztlevelet is. Mindezekre az a válaszuk, hogy a jelen körülmények között senkit sem keresztelünk meg rögtön. A múltban nagyon indokolt esetben — de ezek sem máról holnapra kereszteltettek meg — voltak ugyan kivételek, de amióta a hatóság a sárgacsillaggal ellátott házak lakóinak megengedte, hogy délelőtt 11 órától délután 5 óráig elhagyhatják lakásaikat, azóta a plébániákon 3 hónapig hitoktatásra kell járniok. A 3 hónapi hitoktatás letelte után, ha az előadott anyagból a jelentkező sikeresen levizsgázott, és a hitoktató megállapította, hogy a jelentkező meggyőződésből akarja felvenni a keresztség szentségét, csak ebben az esetben szolgáltattuk azt ki számára.

Rendelkezés a keresztelésekről

Az egyházi hatóságoknak ez volt a magatartása, de a jövőt illetően a jelentkezéseknek mai feltűnő növekedése természetesen a megtérések időpontját automatikusan meghosszabbítja. Az utóbbi héten többen jelentkeztek megtérésre, mint amennyien az elmúlt tizenöt év alatt megkereszteltettek. Természetes tehát, hogy e nagy tömeg oktatása és átvétele 3 hónap alatt le nem bonyolítható. Úgy látszik tehát, hogy ehhez félév, háromnegyedév, esetleg egy egész esztendő lesz szükséges. Az egyházi hatóság mindent el akar követni, hogy komoly, érett elhatározások után kellő ismeret és előkészület mellett történjenek a megtérések.”

1944 szeptemberében még megkezdődött a tanév. Szeptember végére kelet és dél felől menekülők tízezrei haladtak nyugat felé. Október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén az ország minden templomában egész napos szentségimádást tartottak, majd a befejező Jézus Szíve litánián hazánkat felajánlották Jézus és Szűz Mária Szent Szívének. Esztergomban 10-én ezrek és ezrek vettek részt a Serédi Jusztinián által mondott szentmisén, melynek végén imájában a Magyarok Nagyasszonya oltalmába ajánlotta az ország népét. A portugál *Voz* című lap e szavakkal jellemezte a magyar lelkiséget: „Egész Magyarország imádkozott... A lelki magába szállás sohasem volt annyira szükséges, mint ezekben a napokban.”

Sík Sándor ekkor már Budapesten tartózkodott. Október 2-án, húszórás utazás után érkezett a rendházba, miután Szegeden még ládába csomagolta az Irodalomtörténeti Intézet könyvtárának legértékesebb példányait, hogy azokat a minisztérium rendelkezése értelmében Sopronba szállítsák. A kiürítési kormánybiztos tanácsára indult Pestre, miközben a Tisza partján már beásták az ágyúkat, Újszegedet pedig lázasan erősítették. A rendházban adták át neki Zimányi Gyula tartományfőnök levelét, amelyben közölte, hogy Sík Sándor számára nem tud megfelelő helyet biztosítani.

Élete egyik legsúlyosabb megpróbáltatása volt ez, fájdalmasan szép levélben válaszolt Zimányinak.⁶ Budapest ostromát rendtársával, Tomek Vincével vészelte át. Ez az utolsó hat év végső bizonyosságává tette, hogy „amiért teljes lelkesedéssel, teljes személyiségével, s ha tetszik, teljes gyanútlanásával dolgozott, végül is valahogyan végzetesen mássá lett, mint amilyennek ő akarta, és más, mint amiért ő dolgozott. Rá kellett eszmélnie, hogy a mozgalmi munka minden mutatós eredményei ellenére is a legfontosabb, a keresztény értékek szempontjából az egyedül lényeges a személyi...” Ez lesz lelki elmélyülésének, lelkiségi gondolkodásának, iránymutatásának vezérelve.⁷

⁶A százyökerű szív,
271-273.

⁷Rónay György,
Sík Sándor, *A kettős*
végtelen, 1969, 7-26.

Hádész kuttyája

Született 1924-ben. Lengyel író, költő, esztéta.

A ránk maradt antik elbeszélések közül nem kevés tárgyalja Cerberus anatómiai fölépítését, vegetatív és lelki életét, de a jelentős eltérések miatt nehéz megnyugtató képet alkotnunk róla. Ezért az alábbi írás arra vállalkozik, hogy új fénycsóvát vessen e szövevényes kérdésre.

A Költő szerint Cerberus egyszerűen kutya volt. Dante ezzel szemben féregként írja le. Hésziodosz *Teogóniájában* kétszer is megemlíti, de nem tud dűlőre jutni arra nézvést, hogy egy vagy ötven feje volt-e. Pindarosz e számot megduplázza. Horatius pedig kígyósörénnyel ruházza fel Cerberus alakját. A szobrászok és festők általában három fejjel ábrázolják. A tragédiáírók is visszafogottabban nyúlnak a kérdéshez, többnyire megelégszenek három fejjel. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvi kifejezés hiperbolikus túlzásokra, olykor még hazugságra is ösztönöz, míg a márvány vagy a festék nyelve a tárgyias egyszerűséget sugallja.

A helyszín gyöngé megvilágítása miatt földérintetlen maradt Héraklész harca Cerberussal, az Alvilág kapujának őrzőjével. Ez volt a hősöz tizenkettedik, utolsó és legnehezebb vállalkozása. Ezért a túlvilághoz illő, szakrális félhomály.

Hogyan mérkőztek hát meg? Az irodalmi archeológia nem nyújt segítséget e kérdés megválaszolásához — csupa eltérő, egymásnak ellentmondó historiába ütközünk. Skálájuk a véres összecsapástól a hétvégi vadászkalandig terjed. Egyesek szerint Perzsophoné adta Cerberust Héraklésznek, ahogy egyes szülők biciklit ajándékoznak fiuknak jó magaviseletéért. Mások azt állítják, hogy az Alvilág ura, Hádész, halálos unalmában lovagi tornát rendezett. Ember és állat véget nem érő, fájdalmas küzdelemben mérte össze erejét.

Hátra van még Cerberus jellemének kérdése. Alakját általában démonikussá növesztik, pedig a Hádészban a hotelportás-londiner szerepét töltötte be. Minimálisra tehető azoknak a holtaknak a száma, akik vissza szerettek volna térni a földre. Cerberus nem szakadt meg a munkában. Szerepe nem terjedt túl a „Harapós kutya” vagy a „Nem kijárat”-féle felirat funkcióján. Különben is, miféle démon az, akit holmi mézes lepénnyel meg lehet vesztegetni? Minden félelmetes megbízatása a — farkcsóválásban merült ki.

Summa summárum, tény, hogy az ellenfelek közül egyik sem sérült meg, ezért feltételezhetjük, hogy nem vérre menő harcról volt szó a szó szoros értelmében, hanem stratégiai manőverről, az ellenfél bekerítéséről, hogy aztán a másikat feltétel nélküli megadásra kényszeríthessék. Héraklész minden bizonnyal alkalmazta

a fojtogatás klasszikus módszerét. De hagyjuk a részleteket. Elég az hozzá, hogy a kimerültségtől ziháló hős zsákmányával ismét felbukkant a föld felszínén.

De hol történt mindez? A források itt is bizonytalanok, s a legkülönfélébb helyeket jelölik meg a térképen. Mintha nem is akadémikus kérdésről volna szó. Tapasztalataink szerint minden érett civilizációban számos út vezet a pokolba. Még a sörösbódéknál és postaládáknál is számosabb.

Cerberus félelmetes ugatása fel-felhangzott a pokolban. A Louvreban található egy néma amfora, amelyen egy Andükosz nevű váza-festőnek sikerült megragadnia Héraklész és Cerberus összecsapásának lényegét. Héraklészt egy startnál álló futó pozitúrájában látjuk. Törzse előredől, jobb kezével a bestia homloka felé nyúl, baljában jókora láncot tart. Cerberusnak itt két feje van. Az egyik éber és ugrásra kész, a másik azonban lehajlik, mintha az ember érintésére várna. Ez a szelídítésnek nevezett tragédia kezdete.

Mit érzett ekkor Cerberus, a merénylet áldozata? A harc okozta enyhe sokk szűnőben volt, de közeledett egy másik, sokkal hatalmasabb, amely már a szívét fenyegette. Úgy érezte magát, mint egy partra vetett mélytengeri hal.

Hangok, formák és szagok lavinája öntötte el. A világ lángoló színekben ért el hozzá, akár a fauvisták festményein: tűzvörös fű, cinóber fák, lilába játszó fekete mézskösziklák, zöld égbolt. Csak Héraklész alakját övezték lágy, finom tónusú, lüktető kontúrok.

Ennél nehezebb volt elviselni ötszázezer féle szag áradatát.

Tűzött a nap a tikkadt föld fölött.

Egy magaslaton álló tölgyfa alatt feküdt egymás mellett kutya és ember. Tekintetüket nem vették le egymásról. Ez inkább a bizalmatlanság, semmint a gyűlölet jele volt.

Héraklésznek vér-, bőr- és viharszaga, Cerberusnak bomló fehérjeszaga volt. Két, egymással kibékíthetetlen világ.

Héraklésznek hirtelen eszébe jutott, hogy ha Cerberus faképnél akarná hagyni, nem tudná megakadályozni. Elhatározta, hogy beszédet intéz hozzá. Ilyen helyzetekben a zengő szónak lefegyverző ereje lehet.

Héraklész: Figyelj ide, te bestia: a foglyom vagy. Ha szökni próbálsz, szétverem a pofádat... a pofádat — helyesbített — a nemzetközi jognak megfelelően.

Cerberus hosszas morgást hallatott.

Éjszaka van, és mekkora a hold.

Cerberus két lábra emelkedik. Héraklész vérrrel áztatott buzogánya után nyúl. És ekkor felhangzik az ének.

Nem sok értelme volna e zengetek leírásába fogni. Hogy miként hangzott Cerberus kantátája, arról csak azoknak lehet némi fogalmuk, akik hallottak már éji farkasüvöltést a havas téli síkság fölött. Azok számára, akiket elkerült e csoda, mellékeljük az ere-

deti reszelős átiratát, ami persze tökéletlen, mint egy újságban közölt Rembrandt-reprodukció.

Íme a parafrázis, melyet *Alexander Schmook, Der Wolf — sein Wesen und seine Stimme* (Tübingen, 1848) című munkája alapján idézek:

Húrr hau-u-uh
hau hau
Ú-i-jaur-huuu
ho hau
Húrrrrr ho hauuuuh
jaú jaú hurrr hau-uh.

Hatalmas csönd követte. Utána ismétlés szabályos időközökben.

Héraklést magával ragadta Cerberus hangja, mint az óceán hulláma. Fülelt. Kedve lett volna vele együtt üvölni, de észbe kapott, hogy kompromittálná magát, mert nem tudna a torkából ennyi büszkeséget és kétségbeesést kipréselni. Hiába is próbálna hangjával leírni — a földláncokat, örvénylő mélységet, az állatok testében rejtőző tömérdek felbuzgó vérforrást, víz és szomjúság titkait, a fény és a sötétség rejtekhelyeit.

Hosszú út vezetett Eurüsztheus királyhoz, akinek Héraklést fel kellett oldania az átok alól. Cerberus egyre jobban kezdett ragaszkodni gazdájához. Szörny-természete jelentős változáson ment keresztül, s immár kutyatermészete lett.

Szentimentális hajlamú egyének ebben valami meghatót fedeznének föl, de a hérosz természete minden érzelemtől mentes és indulatos volt egyszerre. Egyre csak nőtt benne a nehezen kordában tartott düh amiatt, hogy mikor felszegte a fejét, Cerberus is úgyanúgy tett. A kutya lassacskán gazdája tükörképe lett, persze tegyük hozzá, hogy a termetükből adódó különbség következtében görbe tükörképe.

De a legrosszabb csak azután következett. Cerberus beszélni kezdett. Az elején csak ügyefogyottan, nyáladzva próbálta kimondani, hogy *papi, dádá*, de szókészlete napról napra gyarapodott, mondatai egyre összetettebbek lettek.

Héraklész olykor, főleg éjjel, megfeledkezett róla, hogy egy kutyával vándorol. Fékezte érzelmeit, s emlékezetébe idézte, hogy ő most is rabkísérő.

Héraklész: Nem tetszel te nekem, a legkevésbé sem.

Cerberus: Nem lehet mindenki Héraklész.

Héraklész: Nem is a divatról van szó, de legalább megpróbálhatnál úgy tenni, mintha normális kutya volnál. Gondolom, nem lenne valami nagy sikered a szukáknál.

Héraklész elhallgatott. Kényes húrokat pendített meg. Útközben találkozott a kutyafaj néhány nőnemű képviselőjével, akikre Cerberus rá sem hederített.

Cerberus: Ha hozzám hasonlóan bomlófélben lévő holtak között élnél, te is elvesztenéd az étvágyadat.

Héraklész: Miért eszel füvet, szaglászod a virágokat, és nem vadászol legalább nyulakra. Ki látott ilyet?

Vagy mi volna, ha üvölnél, Cerberus? Emlékszel első éjszakánkra a tölgy alatt? Istenem, hogy repül az idő! Nagyon szépen üvöltesz.

Cerberus: Hogy üvölnék. Minek szelídítettél meg.

Héraklész: Ide figyelj, te korcs. Beszélni minden tökfilkó tud. Üvöltened kell, érted?

Cerberus: Nem fogok üvölteni.

Héraklész: Akkor aludj.

Igen — kergette lázasan a gondolatait Héraklész — véget kell vetni ennek az abszurd kapcsolatnak. Ha Eurüsztheus király meglátja Cerberust, azonnal rájön, hogy inkább komikus, mint félelmetes figura, és még egy munkát varr a nyakamba. Az emberek a saját szemükkel fogják látni, hogy a túlvilági élet fabatkát sem ér. És akkor mi lesz az egész haláldívattal, a halál mindenható, titkokat sejtető, diszkrét jelenlétével?

Hajnalodik. Héraklész és Cerberus egyszerre ébred, mintha álmukat és éberségüket egyazon szál kötné össze.

Héraklész: Figyelj ide, te kutya. Már régóta nem mutattam be áldozatot az isteneknek. Méghozzá miattad.

Cerberus: Hogyhogy miattam?

Héraklész: Mert őriznem kell téged.

Cerberus: Ez szép tőled.

Héraklész: Egyáltalán nem szép. Ateista lettem. Elhanyagolom vallási kötelességemet. Látod azt a szentélyt ott a láthatáron?

Cerberus: Rossz a szemem, olyan sokáig voltam sötétben...

Héraklész: Ne sajnáld magad annyira. Az a szentély elég messze van. Naplemente előtt odaérek. Holnap hajnalban bemutatom az áldozatot. Éjfél tájban érek vissza, vagy egy kicsit később. Te maradj itt és őrködj. Ne mozdulj egy tapodtat se, nehogy utánad kelljen kajtatnom. Megértetted?

Cerberus: Őrködni fogok.

Elindult, futott vaktában, meg-megállt, fülelt, nyugtalanul hátratekintgetve. Cikcakkban ment, irányt változtatott, széllel szemben indult el, mocsarakon, patakokon gázolt át, csak hogy elvezítse saját nyomát és azt a minden fűszálra, porszemre rátapadt makacs gazda-szagot, ami kiegészül a kutya szagával, s melyet minden négylábú kapásból megérez, mint valami egyedi, sajátos, isteni szagot.

Nemcsak az ellenség elől, hanem a kötődés terhétől is menekülni kell — ezt teszi mindenki, vagy legalábbis jól ismeri e csábítást.

Alkonyatkor Héraklész fekvőhelyet készített magának egy vén szilfa ágai közt. Édesdeden aludt, akár egy toronyban, a félelem leghalványabb árnya nélkül.

Reggel négy szempár figyelte az ébredező minden mozdulatát.

További vándorútjukat, de lehet-e vándorútnak nevezni a célhoz vezető kétségbeesett, az ember- és kutyaszív teljesítőképességének végső határát ostromló ámokfutást — az éjszakai és nappali pihenőket lerövidítve tették meg.

Héraklész unatkozott, ezért úgy döntött, hogy néhány leckét ad Cerberusnak természetrajzból, figyelembe véve a legújabb tudományos felfedezéseket.

A hőrosz a leíró módszer híve volt, kezét a zöld fűbe mélyesztette mint valami zöld vízbe, és így szólt:

— Látja, fiatalúr, ez a réti *Trifolium pratense* — közönséges nevén lóhere. Az idősebb, de legalább kétéves gyökér orsószerű, szerteágazó. A finom gyökérvégződéseken kis gumók keletkeznek, melyekben nitrogényűjtő baktériumok élnek (mint a pillangósvirágúaknál). A fiatal hajtások szőrösek. A halványpiros vagy bíborszínű virágok gömb alakban helyezkednek el az őket körbefogó levelek tövében. Harang alakú csészelevelek.

Holnap majd a fotoszintézisről és Kant korai művéről, az *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*-ről lesz szó. És most aludj, tökfilkó.

Estére értek Mükénébe.

A város kihalt volt, makacs, hideg eső szemerként, őszre járt már az idő. Elnéptelenedett utcákon haladtak, májszínű falak tövében. Elöl ment Héraklész, aki nehezen tudta magára erőltetni a győztes arcvonásait. Nyomában Cerberus, elégedett képpel, idétlenül viháncolva igyekezett lépést tartani gazdájával, mint afféle engedelmes újonc.

Hát ennyi lett a diadalmas bevonulásból. Pedig milyen drámai ez a história, s a világ történetében csak egyetlenegyszer fordul elő, ezért méltán érdemelne babérkoszorút, harsonát, éljenző dalmot, tömegek vivátját.

A kezdetektől a végkifejletig a győzelem e kibomló virágát a gyökerénél támadták meg a férgesek, és a hős feje fölött ott függött a kegyetlen sors — a banalitás fátuma, amely mindent a sárba rántott, megfosztott dicsőségétől, s a szép tetteket a mélybe, az alantas anekdoták közé taszította.

Talán némi vigaszt jelentett volna Héraklésznek, ha tudja, hogy amikor esőben és sárban átgázolt a városon elmaradhatatlan kísérrőjével — Eurüsztheus király palotájának ablakából növekvő réműlettel figyelte.

Cerberus megbolondult. Soha életében nem látott még ennyi bor- és fokhagymaszagú embert. Rövidesen a zöldségpiacok réme lett. Elképesztő mennyiségű karfiolt, articsókát és uborkát volt képes befalni. A zellerszagú standok között ödöngött, halálra ré-

misztve a kofákat. A gyerekek kedvence volt, mert megengedte, hogy lovagoljanak a hátán.

Eurüsztheus király látni sem akarta Héraklést, sem Cerberust. Utasítást adott, hogy kotródjanak a városból.

— Hallod-e, te korcs — szólt egyszer Héraklész — unom már ezt az örökös vándorlást városról városra. Alapítsunk cirkuszt. Te két lábon fogsz járnival a bábéskodók előtt, én pedig fenyegetően csattogtatni fogok az ostorommal. Tudsz két lábon járnival?

— Természetesen — válaszolta Cerberus kissé sértődötten. Tetszett neki az ötlet.

Egy napon Héraklész egy szürke kenderzsákot hozott a közeli városból, és hanyagul odavetette Cerberusnak, hogy ezentúl ezen a zsákon fog aludni, mert már a csontjaiban érzi a pusztaság földön töltött éjszakát. Cerberus tudomásul vette, mint mindent, amit gazdája mondott, teljes bizalommal, s egyik fejében sem fordult meg a gondolat, hogy történetük tragikus végkifejlete közeledik.

Örökre megválaszolatlan marad a gyötrelmes kérdés, hogy miként tudta Héraklész a sötétlő nyílás torkába tuszkolni azt a nedves, piszkos zsákot, amelyből kétségbeesett üvöltés és a megcsalatott szeretet vonyítása hallatszott.

A fordítás a Zeszyty
Literackie 1998. 3.
számában közölt szöveg
alaján készült.

Reiman Judit fordítása

Idegosztály 11/2

agyam mint moccanatlan sziklakő
 amit lassan repeszt meg a fagy s a hó
 s e résekbe gyökeret verve nő
 vadhajtásként a világ —
 kiszolgáltatottabb vagyok mint a csecsemő
 nincs bennem érzés nincsen fájdalom
 élve fölgravitaloztak ágyamon
 esélyem a tudattalan növényi lét
 állapota fogok-e szeretni még
 s szenvedni Istenem hát már ennyi is elég
 mozdulnék ám a kar s a láb
 élettelenül csüng mint száraz ág
 a remény mint hátad mögé dobott pénzdarab
 csalókán csillog az áttetsző víz alatt

mint hörgő lefolyón a víz hirtelen
 elillansz majd a sötét kürtőn át a semmiben

Terra incognita

egyre több van már máshol
 a lét és az emlékezet
 közötti elvadult tartományban

áttűnők hiányomon

ragyog a semmi fövenye
 a csillagos ég

bárcsak lenne valami nyom

Várakozás

*az Úr kiválasztotta Mária
vagyok Názáret városából
egy kert szerény virága kis buta
akire anyja néha rászól*

*mit sem tudok és mit sem értek én
teszem a dolgomat főzök mosok
imát mormolok szobám rejtekén
mitől van az hogy szívem úgy sajog*

*csodálkozom mi volt ez Gábriel
nem érthetem testembe mért jön ő
hiszen kövek közt elvetél a mag*

*előre félem mit hoz a jövő
kétkedem de lelke énekel
Uram belém törölted arcodat*

Egy régi zarándok a Szentföldön: Kiss István

LUKÁCSY SÁNDOR

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1999. 6. számunkban közöltük.

Jézus életének és halálának megszentelt helyei sok-sok száz év óta kegyes zarándoklatok célpontjai. A jámbor utazók eligazítása végett már a középkorban tájékoztató írások készültek; voltaképpen ezek voltak az első útikalauzok. Nálunk is írtak ilyet, nevezetesen Pécsvárad Gábor ferencesrendi szerzetes, aki 1514-ben járt a Szentföldön. Munkáját természetesen latinul írta és adta ki Bécsben.

Szent Ferenc rendjének tagja volt Pécsvárad Gábor kései követője, Kiss István is, a szent helyek első magyar nyelvű leírója.

1733-ban született, és 1766. május 10-én indult el a nagy útra a kecskeméti rendházból. Útközben adományokból élt, mert szegénységi fogadalma miatt pénzt tilos volt magával vinnie. Szerzetes társai fogadták be egy-egy éjszakára, s látták el néhány napi élelemmel. Velencében ült hajóra, és nem kevés viszontagság — tengeri vihar, kalózeszedelem — után Alexandrián át érkezett meg a Szentföldre, ahol három évig rendje jeruzsálemi házában teljesített szolgálatot. Betlehemet, Názáretet s a többi szent helyet természetesen mind bejárta.

Tapasztalatairól terjedelmes beszámolót írt, előbb latinul, s ezt a 18. század utolsó évtizedében dolgozta át magyarra.

Munkájával hitbéli buzgalomra kívánta serkenteni olvasóit, vagy inkább hallgatóságát, a rendházakban ugyanis szokás volt étkezés közben épületes szövegeket felolvasni.

Könyvének első fele szól voltaképpen utazásáról. Kiss István jó szemű megfigyelő: sok érdekességet észrevesz, leírja az idegen városokat (például Velencét), elcsodálkozik a távoli népek (például mohamedánok) különös szokásain, s ámuldozásai közben gyakran gondol haza, például amikor ügyesen épített szélmalomokat lát: „Vajha Magyarországon is ily formára építenék a szélmalomokat; mely hasznos volna!” Efféle praktikus megjegyzései a reformkori utazók munkáihoz képest még ritkák és kivételesek, mert ha Kiss István összehasonlítja a hazai és a külföldi állapotokat, rendszerint hitbuzgalmi viszonyait veti egybe.

A könyv másik fele szakszerű útikalauz: Jeruzsálem és a szent helyek tüzetes ismertetése. Ennek a résznek kidolgozásakor szerzőnk bőven mérített egy osztrák író latin nyelvű munkájából, de a leírást minduntalan személyes élményeivel hitelesíti. Betlehemről szólva megemlíti a bibliai Dávid király jó vizű kútját, s nem mulasztja el hozzátenni: „Kóstolván ittam: jó.” Máskor apró köveket talál, melyeket a Szűzanya rájuk cseppent teje gyógyerejűvé tett: ehhez is hozzáfűzi megerősítésül: „Én ma-

gam is hoztam belőle; akinek adtam, csalhatatlanul tapasztalták fogantatos hasznát”.

Naiv lélek volt Kiss István, de kitűnő író. Magyarása hibátlan, stílusa szemléletes és fordulatos. Régi hagyományok ötvöződnek benne. Egy-egy szent helyen, egy-egy ünnepélyes szertartás alatt írónk elérzékenyül, hogy szinte a középkori himnuszok édes áhítatának elragadtatásával szólal meg; ha feddőzni van kedve (és gyakran van), a hitviták korának dörgejelmeit szórja a „kacéros férfiak és buja asszonyok”-ra, méltatlan szerzetesekre, eretnekekre, deistákra és jakobinusokra.

Bár Kiss István, szerzetesi alázattal, „méltatlan író”-nak nevezte magát, stílárís remekléseivel nagy kortársa, Faludi Ferenc mellett szerzett magának méltó irodalomtörténeti helyet.

* * *

Nagy templom foglalja bé egész Kálvária hegyét, mely nevezetik Urunk dücsőséges feltámadása templomának.

Lépjünk most az templomba, és vizsgáljuk meg azokat a szent helyeket, melyeket a szerzetes lelkiatyák mindennap processió (körmenet) járásokkal az completa (közös ima) után megtisztelnek, énekszóval megtemjéneznak. És rendiben így vannak a megállások a szent helyek előtt:

Először is megállapodnak az Oltári Nagy Sacramentom előtt, és itt földig leborulván imádják. Abban az templomban tartatik, ahol az Új Jézus feltámadása után Szent Anyjának megjelent. Három itt az oltár. Ugyanitt végezzük mindennap a szent zsolozsmákat. Itt szolgálunk szentmiséket, kivéven az énekes misét, mely mindenkor az Úr koporsójánál vagyon, a római szentséges pápáért, a római birodalombeli császárért, a koronás királyokért, az országló fejedelmekért, a velencei felséges republikáért. És kinek-kinek vagyon elrendelt, elintézett napja, mikor énekeltek a szentmise az ő szándékok szerént.

A második megállapodás vagyon ugyanezen koporsóban lévő kápolnában azon kőoszlop előtt, melyhez kötötetett az ártatlan szelíd Bárány, és kegyetlenül megostorozott; jobb kéz felől vagyon erős vasrostéllyal bészárva, de megláttatik egészen; oltár is vagyon előtte, és naponként itt szentmise szolgáltatik. Hogy rendiben végeztessék az processió-járás, innét általmennek abban a tömlöckében, melyben zárva tartatott a szenvedő Krisztus Jézus mind az üdeig, míg az Kálvária hegyén a hóhérok elkészültek a kereszt gödre ásásában és egyéb gonosz munkájokban. Ez a nagy bazilikatemplomnak egy szegletiben vagyon bal részre. Méltán Krisztus tömlöcének hivattatik, mert mint egy rab, úgy tartatott megsebesítve és szomorúsággal.

Harmadik megállapodás a Szent Longinus vitéz koporsójában vagyon, melyet most a görögök bírnak. Itt vagyon az Longinus teteme eltemetve. Ez a római vitéz, aki az Úr Jézusnak szent ol-

dalát a keresztfán megnyitá, hegyes dárdával általverte. De értsed a lött csudát. Az egyik szeme el volt borítva szemhályoggal, teljességgel semmi világosságot nem látott ezzel a hályogos szemével, de mikor a Krisztus oldalát megnyitotta, az Úr szent véréből egy csöpp a hályogos szemébe csordult, azonnal megvilágosodott mind szeme, mind lelke, és a tanítványokhoz adta magát. Ūdő jártával mártíromságot szenvedett, és holtteste ide temettetett, mai napig is itt tiszteltetik.

Állj meg itt, bűnben vakoskodó, és kérjed az áldott Jézust szent vére hullásáért, hogy a te lelkedre is, ha nem többet, legalább egy csepp vérét öntse, és bizonyosan meggyógyul sebes egy lelked, ha ezer meg ezer halálos vétkekkel meg volna is sebesítve, csak ezt jelentsd meg a te lelkiatyádnak, és kérjed könnyhullajtással az irgalmas Úr Jézust, szent vére hullásának érdemiből gyógyítsa meg bűnös lelkedet. Meglásd, hogy teljes lészesz lelki örömmel és vigassággal.

Én is, méltatlan író, kérlek az Úr Jézus vére hullásáért, ne vesd többé drága lelkedet ördög prédájára, az tündér világnak szerencsétlen vak kockájára. Ne vigyázz te másra, se a jakobinusok klubjaira, se Kálvinus pikárdiai hitfaragóira, se a szakszónai (szászországi) korlátugró újdonság kalvangélistára, sem az Istent nem imádó ateistákra, mert te katolikus személy vagy, és talán szerzetes is vagy, és ami több, felszentelt személy, az Úr Jézus vérével megváltatott Krisztus kincse vagy, és halhatatlan lelked vagy. Ha pedig ezt az egy lelkedet elvesztegeted, örök mélységben ejted oda mind Istened, mind üdvösséged. Fogod végső órádon is tapasztalni, hogy úgy léssen a dolog, amint én ezeket elődben írom.

Tudva légyen nálad: nem üdvözét téged sem finnyás étel, sem édes ital, sem éjjeli s nappali bál, sem ugrós tánc, sem a hajlisztezés, haj-sederítés, sem a nyalka botránkoztató módi, meg módibb kevély moszka öltözet, lengyeles, veres bokrétás csapka, hanem a te alázatos kéréseddal, ha megnyered, a Krisztus szent vére hullásának érdeme üdvözíti lelkedet, ez világosítja meg homályos lelki szemeidet.

Negyedik megállapodás egy kápolnácskában vagy, igen közel a Kálvária hegyéhez. Ez neveztetik Capella Divisionis, felosztás kápolnájának, mert itt teljesedett bé, ami megjövendöltetett a Messiás názáretbéli ruhája felől: „Elosztották magoknak ruházati-mat, és az én ruháimra sorsot vetettek.” Miért vetettek sorsot? Azért, mert a Krisztus ruhája varratlan vala, melyet a boldogságos Szűz Mária maga egészlen szőtt az ő szent fiának még kis korában, és ezt egyszer felöltvén, mindenkor vele nyött, és harminchárom esztendeig fődözte ezzel szent Testét.

Oh nagy szegénység! Ihol az Isten Fia megelégszik egy ruhával, a te ruháidat pedig az molyok rágiák. Üdvösségesebb volna, ha a mezítelen fázlódó koldusoknak nyakokra hárítanád. Oh, nagy gazdagság megelégedni egyféle ruhával! Mennyi sok szép

pénzed volna az Isten templomára, ha a sok haszontalan ruhákra nem vesztegetnéd. Oh, vajon adtál-e valaha e templom ruháira egy fillért? A szegény özvegy asszonynak nem volt több két fillérnél, azokat is a templom ládájában vetette. Te pedig a cigány muzsikuskok bőgő hegedűibe, néha ha nékibőszülsz, marokkal hányod. Oh, nagy balgatagság; így csalja meg magamagát a világ férges fia!

Ettől a szent állapotástól lemegyek harminc magas grádicsokon arra a helyre, ahonnét Szent Ilona asszony az Úr Jézus keresztét (a két megfeszített latrok keresztivel együtt) felvétette. Az a kérdés, vajon minémű fából volt az Új Jézus keresztje? Méltó ezt megtudnunk nagy emlékezetnek okáért.

Cédrus volt az töve, pálma az közepe,
Ciprus, melyre kezek voltak leszegezve,
Olajfa táblára így írva szent neve:
Názáreti Jézus vagyon itt feszítve.

Az hatodik megállapodás. Fellépdesvén az ötven grádicsokon az Új Jézus keresztje feltalálása helyéről az Kálvária hegye felé, jobb kézre vagyon az a kápolna, amely nevezetik Improperium, megcsúfoltatásnak, mert ezen a helyen az Úr Jézus ismét töviskoronával megkoronáztatott, keserű mirhával vegyítettett ecetes itallal szomjúsága oltattatott, a varratlan ruhájától egészen megfosztva lévén, megcsúfoltatott. Itt találtatott fel az olajfa tábla, melyre vala a feje fölött a titulus írva: I. N. R. I. Názáretbéli Jézus Zsidóknak Királya. És vala zsidóul, görögül és deákul írva. Ez a három nyelv legnemesebb e világon. Méltó volt ily nyelven írnia az Úr Jézus titulusát.

A hetedik megállapodás a széles világon a legszentebb helyek és hegyek fejedelmén vagyon, úgymint a Golgotán vagy Kálvária hegyén, melyre ez jelen való üdőben, sőt már régtől fogva tizenhét grádicson az felmenetel. Egy szomorú üdőben az istentelen fejedelmek nevezették ezt Vénusz hegyének is, mivel el akarták törölni az Úr Jézus Krisztus szent keresztének még az emlékezetét is; ide helyeztették a Vénusz paráznasági istennek utálatos képét.

Ilyenek ám az fajtalan életű királyok. Az Úr Isten légyen kinek-kinek ítélő bírása. Lészen is, mert talán legszámosabban vannak a Vénusz isten tisztelői. Ilyenek a testi vétkekben elmerült kacéros férfiak és buja asszonyok, vagyis — követem az olvasót — a vén kurafiak és ifjú ménlovak, a vén nagy k...k és ifjú kis kancák. Már meghaladta az ötvenet, mégis szemetes, gazos az élete, tisztátalan mind teste, szíve, lelke. Tűrhető, ha pogány, mahumetánus eretnek volna, de keresztény vagy talán felszenteltetett. Oh, irgalmas Isten, lágyítsad acél szíveket a Kálvária Golgota hegyén.

Erre a szent hegyre mindeneknek mezétláb kelletik felmenni. Itt először megmutattatik az a rettenetes nagy szent hely, ahol az ártatlan Isten Báránya anyaszült mezítelen a kősziklára helyeztett, keresztfára kifeszítette szegeztetett. Mai napon is szent hely,

be vagyon igen mesterségesen öszveszerkesztett márványkövekkel borítva, és reá borulva szent csókokkal illetik az ájtatos és buzgó keresztény hívek, különbféle nemzetek.

Illik tudni, hogy a megfeszített Názáreti Jézusnak orcája, a kereszttel együtt, napnyugatra vala fordulva. Az erős kősziklának meghasadása a Kálvária hegyén most is megláttatik. ez az Úr Jézus kereszte és az elkárhozott lator kereszte között volt. Amint megmértem, nagyobb egy ölnél a hosszasága, a szélessége pedig egy arasz.

A nyolcadik megállapodás, amely helyen állottak a kereszt alatt a Boldogságos Szűz Mária, keseredett szent anya, Mária Magdolna és Szent János evangélista, az Úrnak legszerelmesebb tanítványa, apostola, evangélistája, secretáriussa, mártíra, mennyei titkoknak vizsgálója, az ázsiai hét püspöki székeknek vagy eklézsiáknak fundálója, a Boldogságos Szűznek testamentomban hagyott fia. Ezeknek emlékezetére egy szép oltárunk vagyon éppen a Szent Hegy tetejének legnemesebbb helyén, az Úr Jézus keresztéhez nyolc lépésnyire a megfeszítettésnek helye előtt három lépésnyire. Oh, mely édesden szolgáltam itt a szentmise áldozatomat, a legszentebb Kálvária hegyén!

A kilencedik megállapodás. Midőn a Jó Pásztor maga lelkét tulajdon juháért adta volna, a siránkozó bárányok, úgymint némely asszonyállatok és Arimathiai József és Nikodémus, a keresztfán függő Báránytól nem fölötte távul állottak, hogy láthassák a Jó Pásztert a magos keresztfán. Most itt állapodjunk meg, mert ezen a helyen állottak az ő hív jóakarói, engedelmes juhái, és az ő halálán bánkódva zokogtak, sírtak. Minek utána Arimathiai József és Nikodémus a holttestet megkérték volna Pilátustól, és tisztességesen levették, erre a helyre hozták, ahol a síró asszonyok állottak, úgymint Magdolna és a többi három Máriaék. Itt az egész vérben borult Szent Testet tiszta vízben megöblögették, megmosták. tudom, mintha láttam volna, hogy keserű könnyhullajtásokkal is bőven áztatták. Azután száz font jó illatú drága kenettel az egész szent Testet a zsidók szokása szerint gazdagon öntözték, megkenték. Oh szeretet! Melyre nézve ez a hely Petra Unctionis, megkenés kőszikla helyének neveztetik, mind e mai napig.

Most a kősziklás hely egészen bé vagyon szép tarkás, fejér habot mutató márványkövel és egy könyöknyi magasságú erős vasrostéllal köröskörül békerítve, hogy senki a szent helyre lábaival rúttul ne tapodjon. Az templomnak bójáró nagy ajtajától csak tizennégy lépésnyire esik.

Gondold meg itt, ájtatos olvasó, mind a szent asszonyok, mind az szent férfiak buzgóságát. Az férfiak megvásárlották mind a kenetet (és szinte egy mázsát), mind egy vég tiszta fejér gyolcsot, melybe a Szent Testet betakargatták. Ihol, nem sajnálják a kenetet a Krisztus Jézusnak megkínóztatott testétől. Vajha te is annyi sok keneteknek árát, melyeket bűnös orcádra, pondrók eledelére má-

zolsz, az Isten dücsőségére fordítanád, vagy szeplős lelked tisztítására nyújtánád; a sok büdös pomádéknak árát is az Úr Jézus szegényinek osztogatnád; a sok hajpuderlisztből inkább kenyeret süttetnél, a szegény özvegyek, árvák, ágyban sinlődőknek kezeikben nyújtogatnád! Ennek, bizonyos, hogy végső órádon is hasznát vennéd.

Mondhatom bizonynal, szégyen, amiket cselekszenek a világnak kényes fiai. Ügyes főszédelgést indít a sok kenyőcsöknek szaga a bűnösöknek orcáján és fodorított haján. Annyira ment már ez a kényes kendőzés, hogy még a vargalegények is egy rangba vannak az nemes ifjakkal. A konyhaszemetek, a fazékmosogató szolgálók is kenik-fenik ráncos arcájokat, fodorítják, bodorítják, lisztezik fürtös, rákszinű hajokat. Oh hívság! hívság! Oh emberi gonoszság! Hol vagyon az igaz keresztény alázatosság!

A tizedik megállapodás a mi Urunk Jézus szent koporsója előtt vagyon. Mármost lépünk be ájtatosan az Úr koporsójában és annak belső részeiben. Ennek az ajtaja napkeletre vagyon, és a felfeszítettnek szomorú helyétől százharminckét könyöknyire vagyon. Az pádimentoma márványkövekből vagyon. A nagyobbik ajtó előtt két részre márványpadok vannak, egy karszéknyi magosságra felemelve. Valamikor énekes szentmise vagyon, a Gloria és Credo alatt ide leül mind az éneklő páter, mind a mellette udvarló miniszterek (segédkezők), és mintegy új levegőt vésznek magokban, mert nagy füst vagyon bent annyi sok lámpásoktól, minthogy az Úr koporsója felett negyvenhat arany, ezüst lámpások függenek, éjjel-nappal lángallanak.

Az Úr koporsójától vagyon a tizenegyedik megállapodás a Mária Magdolna oltárjánál, ahol tudniillik dücsőséges feltámadása után megjelent Magdolnának az Úr kereszt formájú öltözetben. És midőn megüsmerte, hogy ő légyen a Mester, lábait meg akará csókolni, de azt mondá: Noli me tangere. Ne nyúl hozzám! Vajha senki se nyúlna a Krisztus Jézus megbántására, az ő szent nevének káromlására, gyalázására. De oh fájdalom! Teléden-tele az ország a káromkodó nyelvekkel és ily szemét emberekkel. Ez pedig személyválogatás nélkül, egy húron függ a nemes a pórral, a vén az ifjúval, és mentül inkább tiltatik a káromkodás, annál inkább gyakoroltatik. Ha ez úgy nincs, amint írom, én adjak számot a hamis írásrul. — Megmutattatik a hely, ahol az Úr Jézus Krisztus állott; ott egy kerekded fejr márványkő vagyon, ahol Magdolna állott hasonlóképpen, csakhogy kisebb kerekdedsege vagyon. Mind a két hely tiszteletben vagyon.

Ismét innét a tizenkettedik megállapodás abban az templomban, melyben a páterek végzik mindennap a zsolozsmákat; közönségesen tizenkettő, a fráterek pedig hatan. Így itt vagyon az Úr keresztéből egy jó darab, és itt vagyon az utolsó megállapodás.

BODNÁR DÁNIEL

Sára Sándorral

Sára Sándor (1933) Kossuth-díjas operatőr-filmrendező, a magyar filmművészet kiemelkedő alakja. Operatőri munkásságára költőiség, festői látásmód jellemző (Szindbád, Árvácska, Hószakadás). Filmrendezőként elsősorban a 20. századi magyar történelem tragikus epizódjait mutatja be dokumentarista hűséggel: Pergőtűz, Magyar nők a Gulágon, A vád. 1993 júliusától a Duna TV főigazgatója, 1996-tól elnöke.

Önt nem vették fel rögtön a főiskolára az ötvenes években.

Amikor először jelentkeztem, 1952-ben, a legvadabb sztálinista-rákossista korszakot éltük. Apám egy kis falunak volt a jegyzője, s a törvénytelenések idején kétszer is internálták, így a káderlapom nem volt a legjobb. A sikertelen főiskolai felvételt követően elmentem a Földmérő és Talajvizsgáló Irodához, ahol figuránsként, majd technikusként dolgoztam egy évet. Egy év múlva azonban újra jelentkeztem. Ez az enyhébb Nagy Imre-korszak ideje volt. Így abban az évben fölvettek.

Ha jól tudom, másodszor már óvatosabb volt, mert azt írta be az életrajzába, hogy munkáscsaládból származik...

Igen, mert hamar rájöttem, miért nem sikerült a felvételem, és már a Földmérő és Talajvizsgáló Irodánál is azt mondtam, hogy apám vasúti pályamunkás, ami akkor igaz is volt. Az irodánál nem is értették, hogy kitűnő érettségim és munkásszármazásom ellenére miért nem tanulok tovább. El is akartak küldeni ösztöndíjjal Sopronba az Erdészeti Egyetemre, de én ragaszkodtam a Színház- és Filmművészeti Főiskolához.

Egy nem művészcsaládból származó ifjúra mi hatott olyan erősen, hogy filmes pályára lépett?

Ennek nagyon egyszerű oka volt: untam az iskolát, szerettem volna mielőbb túllenni rajta. Hatodikos gimnazistaként a kezembe került egy papír, amelyen azt olvastam, hogy a Színház- és Filmművészeti Főiskolára szakérettségivel is lehet jelentkezni. Gondoltam, így nyerek két évet, de későn adtam be a jelentkezési lapot, és nem is foglalkoztak velem. Bennem viszont megmaradt, sőt erősödött az érdeklődés a filmművészet iránt. A filmről akkoriban keveset tudtam, de nagy hatással voltak rám az olasz neorealista filmek. Nagyon érdekelt a történelem és az irodalom, verseket írtam, aminek nem volt különösebb jelentősége, hiszen Magyarországon majdnem minden fiatal megpróbálkozik a versírással. Az is ide tartozik talán, hogy az akkori kultúrpolitika egyik leggyakrabban hangoztatott jelszava az volt: a művészetek közül számunkra legfontosabb a film. Valószínűleg ez is hatással lehetett rám, hiszen a fiatalok vágya megváltani a világot.

Az, hogy viszonylag mélyről jutott a magasba, adott-e Önnek egy-fajta kiválasztottságtudatot?

Nincs bennem ilyen tudat. Meggyőződése, hogy ma is rengeteg fiatal tehetség van, de ahhoz, hogy kibontakozhassanak, megfelelő körülmények is kellenének. Emlékezzünk csak vissza, hogy 1948-ig a tehetséges falusi gyerekeket különböző módon segítették középiskolába, egyetemre, kollégiumokba. Ez sajnos az idő múlásával visszaszorult. Illyés Gyulát idézve: a magyar anyák ma sem szülnék tehetségtelenebb gyerekeket, mint hús vagy ötven évvel ezelőtt, és a vidéki, falusi anyák sem szülnék tehetségtelenebb gyerekeket, mint akiknek szerencsájuk van városban felnőniük. Igen sok tehetséges fiatal kallódik el. Hadd utaljak Szóts István filmrendezőre, aki mellett ifjúkoromban boldogan cipeltem az akkumulátort. Sokat beszélgettünk, és amikor először nem vettek fel a főiskolára, azt mondta: a tehetség nem vész el, legfeljebb elkallódik. Márpedig én nem fogok elkallódni, feleltem erre dacosan. Az kétségtelen, hogy erős akarat volt bennem: ha törik, ha szakad, én akkor is filmes leszek.

Mit lehetne tenni annak érdekében, hogy a mostaninál kevesebb tehetség vesszen el?

Szűkítsük le a kört a mi szakmánkra. Valószínűleg az is sokat segítené, ha a képzés decentralizált lenne. Visszatérve az imént mondtakra: a háborút követően néhány évig az arra illetékesek komoly gondot fordítottak a tehetségkutatásra. Horváth Terike, Soós Imre, Szirtes Ádám és még sorolhatnám azokat, akiket mind vidéken fedeztek fel. Ma már senki sem foglalkozik ezzel a kérdéssel, ha valaki fölvergődik valahogy, akkor jó, ha nem, akkor elvesz. Ezen mindenképpen változtatni kellene. Ugyanilyen fontos lenne, hogy a határon kívüli tehetségek érvényesüljenek. Istennek hála, hogy a Duna TV létrejött, és a határokon túlra is sugároz. Ez magával hozta a kábelhálózat kiépítését, mert úgy olcsóbb a vétel. Ehhez pedig szükséges egy kamera, egy ember aki mögé áll, egy másik, aki mellé, mikrofonnal a kezében és kérdez, tehát így jöttek létre a különböző stúdiók az egyes régiókban. Rövid kis tanfolyamokat tartunk az ottani munkatársak számára, s ezt a képzést a jövőben fejleszteni kívánjuk.

Az imént említette, hogy a fiatalok természetes vágya megváltani a világot. Ma viszont mint ha éppen ez hiányozna az ifjúságból. Lehetséges, hogy ez a kor már nem is igényli ezt, s a pályakezdők csupán ehhez igazodnak?

Biztos, hogy a fiatalok egy részében ma is megvan a világot megváltani akaró vágy, de összességében sokkal fásultabbak, és sorsukba beletörődöttebbek, mint amilyennek lenniük kellene. Sokan nem tudnak megfelelően élni a talentumaikkal, mert kedvezőtlenek a körülményeik. Ha például egy ifjú elhatározza, hogy filmes lesz, ahhoz sok minden kell, szándék, akarat és a megfelelő körülmények is. A fővárosban van nyolc art-mozi. Aki filmmel akar foglalkozni, az ezekben megnézheti a legfontosabb alkotásokat. De egy kisebb vidéki városban élő, filmes terveket dédelgető ifjú ezt már nem teheti meg. S akkor mit néz? A televíziót. És ha nem a Duna TV-t kapcsolja be, amely még értékeket közvetít, hanem a többi csatorna valamelyikét, akkor kész, elveszett: kimossák az agyát, másfajta gondolkodásra áll át, elhiszi, hogy a dömpinggel érkező

amerikai filmekben ábrázolt „valóság” a minta, holott nem az, de erre nem jön rá. S az ifjú tehetség máris rossz irányba megy el.

Vajon mi az oka annak, hogy az amerikai filmek közül elsősorban az erőszakot misztifikáló és hamis művilágot hazudó művek kerülnek képernyőre?

Említette, hogy lassan a Duna TV lesz az egyetlen csatorna, amely valódi értékeket közvetít, mégpedig főműsoridőben, nem pedig a hajnali, vagy a késő esti órákban, amikor alig néz valaki tévét. Az utóbbi időben azonban többször is elhangzott, hogy a Duna TV betöltötte hivatását, egyetlen érv sem szól amellett, hogy továbbra is önállóan fennmaradjon, össze kellene vonni a közszolgálati Magyar Televízióval...

Ennek alapvetően üzleti okai vannak, másrészt pedig a „multikulturális” hatalom nem gondolkodó honpolgárokat akar, hanem végrehajtó, személyiségüket vesztett figurákat. Ha valakinek kimossák az agyát, akkor bármire rávehető. Egyszerű fogyasztóvá válik, aki nem törődik a világ dolgaival, ez pedig kényelmes a hatalom számára.

Ez számárság. Éppen a fordítottja igaz: nincs egyetlen ésszerű érv sem, amely amellett szólna, hogy a Duna TV-t és az MTV-t össze kellene vonni. Mondok néhány tény: amíg a Duna TV-ben hétnyolcszázezer forintba kerül egy óra műsoridő, addig a Magyar Televízióban ez az összeg ennek legalább a háromszorosa. A gazdasági érv tehát nem működik. A Duna TV-nek alig négyszáz dolgozója van, az MTV-nek több mint kétezer. A Duna TV-nek a költségvetése még a szigorítások után is csupán harmada a Magyar Televízió költségvetésének. Ami pedig a műsorokat illeti, minden dicsekvés nélkül kijelenthetem: a közszolgálati ágat egyedül a Duna TV teljesíti. Minden előírt mutatót ötven és száz százalékkal túlteljesítünk. Nincs tehát ésszerű érv a Duna TV megszüntetése mellett. Az esetleges összevonás után pedig nem az történne, hogy olcsóbbak lesznek a műsorok, hanem az, hogy azok, amelyeket egyedül a Duna TV gyárt, és amelyek a Kárpát-medencében élő magyarok számára alapvetően fontosak, megszűnnének. Mi rendszeresen felkeressük a határon túli magyarokat, és így halljuk, mi az, amivel a nézőink elégedettek, milyen változtatásokat szeretnének. Legutóbb Erdély több városában — Gyulafehérvárott, Nagyváradon, Kolozsvárott, Brassóban jártunk, világi és egyházi vezetőkkel, értelmiségiekkel, egyszerű emberekkel, diákokkal találkoztunk. Ezeken a fórumokon elhangzott, hogy a Duna TV-nek nemzetmegtartó ereje van, sokak számára a mindennapi lelki kenyeret jelenti, az egyetlen élő kapcsolatot az anyaországgal. Ezenkívül a kétharmados médiatörvényben le van fektetve: a Duna TV önálló, független közszolgálati részvénytársaság, ugyanilyen független az MTV Rt. is. A kettő összeolvasztására, vagyunk átcsoportosítására nincs lehetőség. Amíg tehát nem módosítják a médiatörvényt, addig teljesen fölösleges luftballonokat fölengedni, bizonyos dolgokról a figyelmet elterelni. Hozzá kell tennem, hogy a Duna TV kezdettől fogva a támadások kereszttüzeiben élt, így volt időnk megszokni az állandó fenyegetettségérzést. Azon azonban érdemes elgondolkozni, amit többen is megfogalmaztak már: az Antall-kormány létrehozta a Duna TV-t. A Horn-kormány eltúrte, nem szüntette meg. Most, az önmagát jobbközépnek definiáló Fidesz-kor-

mány akarja megszüntetni, amely fontosnak tartja a határon túli magyarokkal való törődést?

A Duna TV a többi csatornánál sokkal mélyebben foglalkozik vallási kérdésekkel is. Engedje meg a kérdést: igaz, hogy középiskolásként pap szeretett volna lenni?

Természetesen vallásos nevelésben részesültem. Turán nevelkedtem, katolikus környezetben. Később apám átkerült Ikladra, amely viszont sváb község és evangélikus. Az elsőt Turán jártam, a másodikat már járhattam volna Ikladon, de mivel evangélikus volt az iskola, három-négy kilométert gyalogoltam naponta, télen-nyáron Aszódra, katolikus iskolába. Nem voltam túlzottan vallásos diák, bár néha ministráltam, gyóntam, áldoztam, mivel ezek szinte kötelezőek voltak. Mégis, amikor negyedikes gimnazista voltam, máig nem tudom, hogyan és miért, fölmerült bennem, hogy papnak kellene lennem. Ennek köszönhetem, hogy mindig szem előtt tartom: a művészet is szolgálat, kötelességem mindig a maximumot nyújtani. Feladatomnak tartom, hogy megszólaljak azok helyett, akik nem tudnak megszólalni. Szolgálatnak érzem azt a hat esztendő is, amit eddig a Duna Televíziónál töltöttem. Szívesebben készítenék ugyanis játék- vagy dokumentumfilmeket, és remélem, hogy még fogok is, de most más a feladat, amit el kell végeznem. Ha ezt nem annak tekinteném, akkor már régen nem lennék itt. Ha az ember vállal valamit, akkor maradéktalanul végig kell vinnie.

Mondhatjuk-e, hogy Ön felemásan viszonyul a hithez?

Igen, az én hitem nem vallásos. Ateista azonban nem vagyok. Ha azt kérdeznék, milyen vallásban hiszek, nem tudnék erre válaszolni. A kereszténységen kívül más vallásokkal is megismerkedtem, amelyek hatottak rám. Úgy érzem, minden vallásban vannak értékes elemek. Az ember pedig hisz valamiben a lelke mélyén, mert belső hit nélkül igazán nagy dolgokat nem lehet létrehozni. De még a túléléshez is kell hit. Sokat foglalkoztam a hadifogság, illetve a Gulág poklát megszenvedő emberekkel. Közülük azok jöttek általában haza, akik hittek pápának vagy Istenben, vagy pedig abban, hogy egyszer hazajönnek.

XIII. Leó szentmise közben azt a magánkinyilatkoztatást kapta, hogy Isten a 20. századot a Sátánnak adja. Ön, aki annyit foglalkozik a múlt tragikus, megrázó eseményeivel, miként vélekedik erről?

Az biztos, hogy ez a század sátáni volt. Ha végiggondoljuk, hogy milyen tragikus események történtek, a két világháború, a Gulag, Auschwitz, napjainkban pedig Koszovóban, mindez elképesztő. A történelemben talán nem is voltak ennyire kegyetlen korszakok. Csak abban bízhatunk, hogy alapjában minden ember jó. Hogy aztán mikor, hogyan, mitől romlik el, erről sokat lehetne beszélni. Tény, hogy az emberek egy része mindig letér az igaz útról, és ha ez a romlott rész kerül hatalomra, akkor annak végzetes következményei vannak, amire sajnos bőségesen találunk példát századunkban.

Bibó István szerint a kereszténység képes arra, hogy legalább kis mértékben megszelídítse a tigris természetű embert. Nélküle a világ még kegyetlenebb lenne. Ez ellenkezője annak, amit Ön az imént mondott.

Ön szerint a gyermekek erkölcsi nevelésével lehetne finomabbá tenni a lelkeket, vagy igazuk van a ma divatos nézeteket vallóknak, hogy alig van hatása, kár erőltetni?

A hatvanas-hetvenes évek amerikai filmjeiben még elkülönült egymástól a jó és a rossz. Az utóbbi időben azonban a negatív főhőst rokonszenvesnek ábrázolják, és arra biztatnak ezek a filmek, hogy legyünk erőszakosak, kíméletlenek.

A kereskedelmi tévék vezetői és védelmezői a magas nézettségre hivatkoznak...

Ebben a kérdésben nem is értek egyet az általam különben nagyra tartott Bibó Istvánnal. Az persze kétségtelen, hogy a vallások rengeteget tettek az emberben meglévő jó kiteljesítésében. Nemcsak a keresztények, hanem a keleti vallások is. Valószínű egyébként, hogy valamennyi vallás híve egyazon magasabb pricipiumban hisz, csak másképp nevezi.

Annak, hogy a gyermeket milyen hatások érik a családban, mit tanul meg az iskolában, egy életre meghatározó, fölbecsülhetetlen szerepe van. Felbecsülhetetlen azoknak a televíziós csatornáknak a rendkívül káros hatása, amelyek nem az értékeket, hanem ezek ellenkezőjét zúdítják az emberekre. Ebben van óriási szerepe a Duna TV-nek, mert mi mások vagyunk. Sokszor a fejünkre olvassák a nézettségünket. Ez valóban alacsony, de a hatásunk fölbecsülhetetlen. Mert amikor azt mondja egy erdélyi kistalu polgármestere, hogy amióta a Duna TV-t nézik, azóta háromszor annyian jelentkeznek középiskolába, akkor ez valóban nem nézettségi mutató, hanem sokkal több annál: lelki-szellemi hatás, és ebben van hatalmas jelentősége a mi televízióknak. Vagy amikor elmesélik, hogy az óvodás gyerekek a Duna TV-n keresztül tanulnak meg magyarul. Nem véletlen, hogy annyi nyelvművelő műsorunk van. Igazuk van a határon túliaknak, amikor azt mondják: ha ezt megszüntetik, akkor a létüket szüntetik meg. Ez egy mai Trianonnal fog felérni.

Az amerikai filmek többsége akkor is ezt sugallta, csak nem jutottak el hozzánk, mert működött a cenzúra. A kultúrmocskot nem engedték be hozzánk. Csak a jobb amerikai filmek jöttek be, amelyekben valóban voltak értékek. Az elmúlt tíz-tizenöt évben pedig gátlástalanul ömlenek be ezek a szörnyűségek, hivatkozva a szabadpiac törvényeire. A médiatörvényben ugyan előírták, hogy hány magyar, illetve külföldi filmet mutathatnak be a tévécsatornák, de a minőség nincs előírva. Ehhez olyan filmválogató szerkesztőbizottságnak kellene működnie, mint a Duna TV-ben. Ahol ez nem működik, abnormális helyzet alakult ki, amerikai filmek tömkelegét vetítik minden csatornán. A Duna TV ezzel szemben tavaly hetvenegy ország filmjét vásárolta meg.

Egy filmrendező, aki az ötvenes-hatvanas években rengeteg szórazótató jellegű filmet csinált, egyszer azt mondta: a közönséget nem lehet eléggé lebecsülni. A kereskedelmi csatornák pontosan ezt az elvet követik, és egyre rosszabb filmeket sugároznak. A közönség egy része — és lehet, hogy a nagyobbik része — élvezi ezeket a filmeket, de sokan menekülnek ezektől.

Az *Őn pályája* 1956 után kezdődött. A hatvanas években a magyar film soha nem látott virágzásnak indult. Minek köszönhető ez?

1956 mély letargiát okozott rengeteg emberben. A forradalom leverése után a híradó- és dokumentumfilmgyárba kerültem. Büntetésből, mert '56-ban tagja voltam a főiskola forradalmi bizottságának. Voltak, akik le akartak radírozni a pályáról, de Szóts István, Illés György, Olty Magda mellém álltak. A híradó- és dokumentumfilmgyárban segédoperatóri feladatokat bízta volna rám, így talán érthető, hogy nem volt kedvem dolgozni. A felkínált munkákat nem fogadtam el, többet ért számomra, hogy olvastam, filmeket néztem, beszélgettem a barátaimmal. Létezett egy láthatatlan művészi mozgalom, de senki nem dolgozott közülünk, és nem is akart semmi-
ben részt venni. Ez passzív rezisztencia volt. Ezt azonban egy fiatal nem bírja sokáig, hiszen tele voltunk energiával, tenniakarással, feszített bennünket a mondanivaló vágya. 1962-63 körül aztán, a politikai foglyok jelentős részének kiengedése után kezdett enyhülni az '56 utáni szörnyű terror. Volt egy fiatal, 25-30 év körüli, filmekből álló társaság, akik meg akartak mutatni valamit magukból és a korszakból, amelyben éltek. Így sikerült létrehozni a Balázs Béla Stúdiót, amelyhez tartozott többek között Kósa Ferenc, Gaál István, Huszárik Zoltán, Szabó István, akik a magyar filmgyártásnak mind a mai napig meghatározó egyéniségei. Itt rövid-, majd hamarosan játékfilmeket is forgathattunk — korábban ehhez több évet kellett statisztálni —, így hamarosan elkészült néhány olyan alkotás, amely nemzetközi díjat kapott. A másik lényeges momentum az volt, hogy a terror enyhülésével az akkori kultúrpolitika arra törekedett, hogy elhitesse: itt azért vannak lehetőségek, a szocializmusban mindenről szabadon lehet beszélni; szabadság és demokrácia van. A szocializmus még azt is megengedi, hogy állampénzen beszéljenek ellene. Mi pedig beszélünk, amennyire lehetett. A filmművészet szelep volt, kivételezett helyzetbe került, különleges lehetőséget kapott.

Ehhez képest elég gyakoriak voltak az összefűzéseik a hatalommal...

Ez valóban így volt, az összetűzések folyamatosak voltak, mert a hatalom sokszor megijedt önmaga engedékenységétől. Először biztatott, engedélyt adott egy-egy kényes témára, aztán visszahőkölt. Előfordult, hogy azt mondták a hatalom emberei: tessék elkészíteni egy filmet a térszbe lépés gondjairól. Elkészítettük Kósa Ferencsel, Csoóri Sándorral a *Tízezer napot*. Amikor elkészült, két évig betiltották a filmet. Mindig harcolni kellett tehát a hatalommal, de azért minden magyar film a többit is segítette, így azok a falak, amelyekről Kovács András beszélt, kijebb tolódtak, átugorhatóbbakká váltak. Persze a fal megmaradt, sőt magasabbra húzták, de mi már edzésben voltunk, és ha kellett, magasabbra tudtunk ugrani. És a világ felfigyelt a filmjeinkre, kíváncsi lett rá. A magyar film volt az egyetlen ablak, amin keresztül megláthatták, hogy mi van a vasfüggönyön túl, és ezért várták is a filmjeinket. A *Tízezer nap* is úgy nyert Cannes-ban nagydíjat, hogy itthon még nem is láthatta a közönség.

Mivel magyarázza, hogy lassan tíz évvel a rendszerváltozás után sem készült még a változásokat a reveláció erejével bemutató filmalkotás?

A mi filmjeink felhajtóerejét a politikai töltetük is növelte. A rendszerváltozás óta a politika kiszorult a filmekből. Ma az alkotók keresik, hogy mi is az a hajtóerő, ami emeli a filmek értékét. Most kellene az embert még jobban előtérbe helyezni, ráadásul az ábrázoláshoz újfajta filmnyelvre lenne szükség. A mostani válság azonban természetes. A művészetekre mindig az volt jellemző, hogy a nagy korszakokat a keresgélés időszaka követte. S egyszer csak felbukkan majd az az alkotó — valószínűleg a fiatalabb generációból —, aki az eddigiektől eltérő módon tekint a világra, mégpedig úgy, hogy azt a nézők is értékelni fogják. Bízom abban, hogy lesz még olyan időszaka a magyar filmgyártásnak, mint a hatvanas évek, amikor tömegesen készültek a jó filmek. Biztos lesznek olyan fiatal tehetségek, akik jelentős alkotásokat fognak létrehozni. Bár hozzátesszem, hogy nekünk könnyebb volt a helyzetünk: ha át tudtuk verni a forgatókönyvet, akkor az illetékesek már csak a kész filmet nézték meg, és megadták rá a pénzt. Ettől kezdve azt forgattunk le, amit akartunk, akár a forgatókönyv ellenére is. Ha egy film készen van, arról már beszélnek, még ha dobozban is marad, amiről tudnak, az előbb-utóbb vászonra fog kerülni. Manapság viszont a pénz dominál. A *Nyolcvan huszár*hoz vagy a *Szindbád*hoz hasonló film nem tudna elkészülni, mert nincs rá pénz. Az alkotók tehát rákényszerülnek, hogy olcsó filmekben gondolkozzanak. Ez pedig már a témaválasztást is behatárolja, amit nem lehet sokáig bírni. Képzelnék el egy fiatal filmest, akinek egyrészt nincsenek összeköttetései, másrészt pedig nincs, aki pénzt adjon a filmjére. Ebben az anyagiak által meghatározott világban a film nem üzlet. A tőke pedig odamegy, ahol üzletet szimatol. A sokat emlegetett amerikai filmek is szigorú üzleti számítások alapján készülnek, még azt is előre kiszámítják, hogy tíz filmből mennyi lehet a selejt. Egy ilyen világban egy kezdő, álmodozó filmrendező elvész. A helyzet meglehetősen kilátástalan. A közszolgálati televízióknak kellene olyan erőseknek lenniük, hogy finanszírozni tudják ezeket a filmeket, de erre nem képesek, illetve amikor az MTV évi 32 milliárdból gazdálkodott, akkor tudtak volna filmet készíteni. A Duna TV hat év alatt egyetlen tévéjátékot sem tudott elkészíteni. Talán az idén sikerülni fog ez is. A nézők szeretik a magyar színészeket, akik valóban tehetségesek. Boldogan támogatnám a fiatal filmrendezőket, de kevés pénz van erre. Már a Duna TV megalakulásakor az igazgatóság elnökeként hozattam egy olyan szabályt, hogy a Duna TV-nél a reklámbevételek tíz százalékát játékfilmekre, öt százalékát pedig dokumentumfilmekre kell fordítani. Tisztában vagyok azzal, hogy ez kevés, de megjegyzem: ha a 32 milliárdból gazdálkodó és 16 milliárdos reklámbevétellel rendelkező MTV ezt az összeget játékfilmekre fordította volna, akkor nem halt volna el, és nem került volna olyan lehetetlen helyzetbe a magyar filmgyártás, mint ma. Holott nagyon nagy szükség lenne jó magyar filmekre.

JOHN DONNE: DÉLBEN ALKONYUL,
DÉLBEN VIRRAD

A különös életutat bejárt szerző elsősorban szerelmes verseiről ismert. Babits Mihály így írt róla *Az európai irodalom történetében*: „Donne csakugyan kissé különösen kevert égi és földi szépséget, s égi és földi szerelmeket is, ahogyan a középkor óta nemigen volt szokás. S Donne-ban volt is valami középkori, ahogy a test küzdött benne a gondolatral, s egyik sem tudott soha egészen tiszta maradni a másiktól”. Rejtőzködő katolikusból hirtelen vált protestánsná, éppily váratlanul követte titkos házasságát kegyvesztettség és börtön. Meglepetést keltett anglikán pappá szentelése, de még inkább az, hogy kéziratban terjedő költeményeinél nagyobb népszerűségnek örvendtek igehirdetése.

Az öt prédikációt tartalmazó kötet tehát hiányt pótol. Olyan oldaláról mutatja be a szerzőt, amelyet a magyar olvasóközönség eddig kevésbé ismerhetett. Szószékről elhangzott beszédei közül ízelítőt kaphatunk mindazokból, amelyek az egyházi év fontos eseményeihez kapcsolódnak. A fordító bravúrja, hogy vissza tudta adni, élővé tudta tenni a rendkívül nehéz szöveget. Egyszerre kellett ugyanis rendelkeznie az érvelés szolgálatában állnak, s percre sem engedik szem elől téveszteni a valódi célt: az intellektuális hevületű meggyőzést, a megtérésre biztató ostromot. A könyv első prédikációja a fundamentumokról szól, szoltárok segítségével, a második a világi terheket teszi mérlegre, s csekélységük felismerésére biztat, hiszen maga Isten állítja helyre az egyensúlyt. A harmadik, karácsonyi igehirdetés középpontjában Krisztus világossága áll, az ötödikében, a húsvétiban a Feltámadott („aki él és nem lát halált”). A negyedik igehirdetés eredetileg 1622 bjoiti időszakának első péntekén hangzott el a whitehalli templomban. Ebben Donne arra keresi és találja meg a választ, miért sírt Jézus Lázár halálakor. A könnyhullatások különböző fajtáinak összehasonlítása után Krisztus emberi (együttérző), prófétai (Jeruzsálem pusztulása feletti) és papi (a bűnösök miatti) könnyeit vizsgálja. A prédikátor szavaiban egységet alkot az igazság forrása, a keresztség szentelt vize és a szem nedvessége. Az egyházatyák kijelentéseit és számos igehelyet fölhasználva

arra buzdítja hallgatóit/olvasóit, mosakodjanak meg Jézus könnyeinek fürdőjében: hogy az emberi nyomorúságok között legyen bennük szeretet, hogy elháríthassák, amennyire tőlük telik, a másokat majdan sújtó csapásokat, s hogy bűneikből megtérjenek. Donne egykori hallgatói közül többen elájultak vagy zokogni kezdtek. Ha a mai befogadók nem is adják át magukat ennyire az érzelmeiknek, a személyes hangú „misztérium- és moralitásdrámák” mindenképpen nagy hatással lesznek rájuk.

A kötetet Ferencz Győző Donne-ról és utóéletéről írt előszava és Murányi Zsuzsa remek borítótérve teszi teljessé. (*Harmat Kiadó*, 1998)

SÁLI ERIKA

EISEMANN GYÖRGY: MIKSZÁTH
KÁLMÁN

A *Klasszikusaink* című irodalomtörténeti sorozat legutóbb megjelent kötete Eisemann György Mikszáth-kismonográfiája. A szerző a *Bévezetésben* leszögezi, hogy napjaink időszerű, sürgető feladata a Mikszáth-életmű újraolvasása, hiszen a szakirodalomban jórészt hiányos a modernség — a posztmodern kérdésselvetéseinek, szempontjainak érvényesítése. A Mikszáth-olvasatok megújulása mindaddig alig kapott lendületet, érvel Eisemann, sem az irodalmi közvélemény, sem a szelebbebb olvasóközönség nem választja el a Mikszáth-szövegeket a 19. századi tradícióktól, azaz korszerűségük nem, vagy csak kevésbé magától értetődő.

Mind a nyolc fejezet a Mikszáth-szakirodalomból közismert szempontot vet fel, így a romantika és realizmus, a történelem fikcionalitása, az anekdota, a különc figurája, a legenda, a regionalitás, az irányregény fogalmi sorban az elemzés tárgykörébe kerülnek. E fogalmak azonban egyetlen esetben sem állnak önmagukban, hanem az irodalomelmélet közismert iskoláinak, elsősorban a hermeneutikának fogalmi apparátusát és műértelmezési szempontjait termékenyen alkalmazva kapnak új helyet, új szerepet a művek értelmezésében. A népszerű és egyúttal vitathatatlan értékű regényeken kívül, mint például a *Szent Péter esernyője*, vagy a *Fekete város* egy-egy eddig háttérben meghúzódó szöveg is a figyelem előterébe kerül, mint a *Galamb a kalitkában*, a *Nemzetes uraimék*, vagy a *Sipsírca*. A „megszokott” irodalmi közvélemény (kánon) módosítására tett ellentétes előjelű javaslat is akad a kismonográfiában,

ilyen például a *Különös házasság* elemzése, melyben Eisemann arra figyelmeztet, hogy az eklektikus, inkább széttartó elemek egységbe kényszerítése nem indokolja a regény korábban elfogadott helyét az életmű egészében.

A kismonográfia műfaji megkötésénél fogva rövid terjedelmű. Ennek ellenére a szerző bravúros szerkesztési technikájával, mind világ- és magyar irodalmi utalások, párhuzamok sorával, mind a Mikszáth-életmű egységes látására utaló kijelentésekkel, egyúttal az elméleti tézisek világos megfogalmazásával teszi telítetté, sokat mondóvá elemzéseit.

A Mikszáth-szakirodalom e legújabb kötetében olvasható értelmezések radikális szemléletváltását következetesen érvényesítve, e prózának csak a posztmodernben felfedezhető, ott teremtődő, eddig egyáltalán nem említett sajátosságait tárja fel Eisemann György. Az életmű ezáltal újra megelevenedik az olvasó számára, és az újrafelfedezés örömet nyújtja. (*Korona Kiadó*, 1998)

NÓGRÁDI CECÍLIA

JACEK BACZAK: EGY ÉJSZAKAI ÜGYELETES FELJEGYZÉSEI

Különös utazásra hív minket a lengyel származású, idén 32 éves Jacek Baczak, akinek irodalmi szenzációt jelentő művét a Vigilia olvasói élvezhették először Magyarországon Éles Márta szakavatott fordításában.

A kisregény tere: olyan intézet, ahová öreg, magatehetetlen emberek vonulnak el utolsó előtti útjukra. A kórházi elfekvő fiatal ügyeletes (takarító és borbély) szemszögéből látunk rá e lét és nemlét határán imbolygó, már-már nemtelenné vált alakokra. Ez a nézőpont a kiszáradt, görnyedt testek szépségére irányítja figyelmünket, a viszolygás és rémület helyett a „tehetetlenség és telítettség szépségének” felfedezését kínálja.

Az utazás ideje éjszaka, melyben minden átértékelődik, a bizonyosság semmivé foszlik, s ebben a — kissé hipnotikus — állapotban megnyílik az út a mélységek felé, felvillan a lehetőség az élet mélyebb összefüggéseinek megértésére. Gondolattöredékeket, benyomásokat, képeket, a befelé figyelés koncentrációját rögzíti a megfigyelő (ügyeletes) a negyven rövid fejezetben, negyven éjszaka kimerítve, megvilágosodásszerű pillanatát.

A szerző a halál előszobájában várakozók iránti végtelen alázat álláspontját képviseli, és szentté magasztosítja a mindenüktől, még önmaguktól is megfosztott, tehetetlen testeiket. (*JAK — Jelenkor Kiadó*, 1998)

NAGY ANIKÓ

MURE-ÉVKÖNYV

A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MURE) harmadik évkönyve jelent meg 1999-es dátummal Marosvásárhelyen Ágoston Hugó és Ambrus Attila gondozásában. Az egyesület a történelmi fordulatot hozó 1990-es esztendőben alakult meg, midőn az erdélyi magyarság végre hozzáláthatott saját „civil-társadalmi” intézményeinek létrehozásához. A romániai magyar újságírószervezet azóta „felnőttkorba” került, eddigi három elnöke: Hecser Zoltán, Kántor Lajos és Ágoston Hugó arra törekedett, hogy a magyar sajtó munkatársainak hatékony érdekvédelmi és szakmai szervezetét építse fel, és nem rajtuk múlt, hogy a romániai politikai és gazdasági viszonyok közepette a magyar sajtó helyzete ma sem mondható kielégítőnek: a lapok mindennapi megjelenési gondokkal küszködnek, és a hírlapírók olykor szánalmasan alacsony bérért végzik nemzeti-nemzetiségi tekintetben nélkülözhetetlen munkájukat.

A romániai sajtó intézményei mára kiépültek, miként az évkönyvből is kitetszik, nyolcvannyalc újság, illetve folyóirat, ezen belül húsz egyházi jellegű lap jelenik meg, tizenöt televíziós és tizenegy rádiós szerkesztőség, stúdió szolgálja a romániai magyarság érdekeit. A lapok között vannak országosan (idehaza is) ismert sajtóorgánumok, mint amilyen a nagyváradi Bihari Napló, a kolozsvári Szabadság, a marosvásárhelyi Népujság, vagy a Bukarestben megjelenő Romániai Magyar Szó, és vannak természetesen szinte ismeretlen helyi lapok, például a Baróton kiadott Erdővidék, a Bánffyhungyadi Kalotaszeg vagy Nagyszalontán megjelenő Szalontai Napló. Az irodalmi, illetve kulturális folyóiratok között is szép számmal akadnak olyanok, amelyek az egész magyar nyelvterületen ismertek, például a bukaresti Hétre, a kolozsvári Korunkra és Helikonra, a marosvásárhelyi Látóra gondolok.

A MURE-évkönyv igen sok hasznos tudnivalót kínál azoknak, akiket érdekel a romániai magyar szellemi élet és közélet. Így például nemcsak a sajtóműhelyek regiszterét állítja össze, hanem a sajtómunkásokét is, ezek szerint Romániában félezer magyar újságíró fáradozik azon, hogy a lapok minél tartalmasabban szolgálják az ott élő magyarságot. Hasznosak az évkönyvnek az európai sajtóviszonyokat, sajtójogot, valamint a sajtóműfajokat ismertető közleményei is. Végül pedig az erdélyi magyar sajtó néhány klasszikus egyéniségét idézi fel a kötet, midőn olyan írók-újságírók egykori írásait válogatja egybe, mint Kővári László, Benedek Elek, Ady End-

re, Molter Károly, Franyó Zoltán, Krenner Miklós, Tamási Áron, Jakabffy Elemér, László Dezső és Bajor Andor (valamint az erdélyi sajtóban is jelenlévő Mikszáth Kálmán, Osvát Ernő, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső). Az erdélyi magyar újságírás új nemzedékeinek valóban tőlük: a nagy elődöktől kell tanulniok. (Marosvásárhely, MURE kiadása)

POMOGÁTS BÉLA

MIÉRT SZICILIA

Jász Attila harmadik kötetét alcíme szerint mint egy elveszett napló részleteit olvashatjuk, érzéseinek, sejtéseinek összegzését példaképei, kedvelt írói megidézésével. Akik a romantika elvágyódását vagy egzotikum-kultuszát sejtik a kötet helykeresésében, alighanem csalódní fognak. Semmi sincs benne a romantikus titanizmus hatalomvágyából és gögjéből, annál inkább végtelenség-ösztonéből. Műzsája ezért természetesen nem Euterpe, vagy Kalliopé, hanem a romantika álmának betetőzője, Kierkegaard. A dán teológus-bölcselő talán legmisztikusabb munkájából, az *Ismétlésből* meríti mottóját, abból a könyvből, mely „előre vetített emlékezetként” hívja elő a boldogtalanság és elkárhozás képsorait.

Jász Attila elemi szövegeinek csak keveredése és átalakulása látható, születése ismeretlen. Formájuk szerint prózavershez közelítő kisesszéket és a szonettformával kísérletező versszövegeket olvashatunk, melyek mintha az ókori „sárga város”, Akragasz filozófusának, Empedoklésznek töredékben ránkmaradt gondolatait élesztenék fel.

A *Miért Szicília* tömör és elvont, a Magna Graecia költői-szellemi itineráriuma is lehetne. A felidézett hét szicíliai város (Messina és Taormina, Szirakúza, Akragasz és Agrigento, Erice és Palermo) irodalom- és filozófiatörténeti vonatkozásainak leírása és anyaggazdagsága művelődéstörténetileg is érdekes, viszont a kézirat keletkezésének viszonyossága arra figyelmeztet, hogy másról van szó. Aki kicsit is komolyan veszi azt a tudást, amit az irodalomtörténet és bizonyos szent szövegek közvetítenek, annak aligha szokatlan az a kálvária, amit a szerző a kézirat kísérteties történetéről ír. Látom magam előtt, amit a *Kierkegaard Szicíliában* című Hamvas-esszében bogarászgat, és derül a dán bölcselőn, aki a napégette szigetparton várja a cápát, s amikor nem jön, mint a szenvedélybetegek tér vissza a szorongás önmagán megfigyelt lélektanához. És magam előtt látom a könnyed és oldott Hamvast, aki megdorgálja az északi teológust, hogy aztán néhány évvel később az

Egy csepp a kárhozatból című esszéjében leplezze azt, aki ugyan nem hamisságból, csak felszíniességből vagy tájékozatlanságból ítélkezik, és aki végül Keresztes Szent János látomásaiból merít vigaszt. Vajon Hamvas 42-es esszéje nem maga is a hüperioni álom része? Jász Attila finom érzéssel tájékozik a látszólag jelentéktelen események között, s ez megóvjá attól, hogy képei sorrendjét elvétse, tapasztalatai fölött uralmát elveszítse. Azt a helyet rajzolja meg, amely mint írja: „se nem valóságos, se nem konkrét, de földrajzilag (is) létező helyet biztosít”.

Míg a versek különös, álomszerű világot teremtenek, a prózaszövegek átfogó távlatból, antik mítoszok, például a Deméter- vagy a Daidalosz-mítosz felidézésével egyfajta hipperrealis szemlélettel teremtik meg ugyanannak a mágikus világnak barlangszerű, olykor a mesékre emlékeztető képét. Akik pedig a hely szellemét közvetítik: a Zarathustrát épp befejező Nietzsche (aki azért utazik a „görög istenek itáliai otthonába” hogy megismerkedjen a balti-német „csodalénnyel”, Lou Andreas Salomé kisasszonnyal), a férfikor nyarát sugárzó Goethe, Szicíliát a világszemlé egyik kinyilatkoztatási helyszínének tekintő Csontváry, az Empedoklész-drámatöredéken dolgozó Hölderlin és a kötetben futó alteregók történetei üres keret vonalaiként határolják a helyszínt, ahova a szereplők belépnek, megöltöznének és eltűnnek. Ami állandó, az a hol szürke, hol sötét-okker, olykor lángoló kövek, melyek mögött mint halálos alkony izzik a prózaszövegek legett, sötét erdeje.

A kötetet végigolvasva az az érzésünk támadhat, hogy a *Zarathustra* harmadik részének „látomás és rejtvény” címet viselő epizódját nehéz lenne más helyszínen elképzelni. A sirokkós Messinát felidéző versszöveg-nél merül fel először a prométeuszi legenda, mely szerint a kő, mint kozmikus erő, az ég-ből hull alá, s rokon az emberrel, akinek tevékenysége nyomán felemelkedik, és az istenek lakhelyévé válik. Világos utalást találhatunk erre egyébként a tartalomjegyzékben: ha a szövegek kezdőbetűit főntről lefelé olvasuk, a könyv címét kapjuk. A szimmetrikus prózarészeket a ritmikusan ismétlődő verspróza úgy szövö át, hogy olyan érzésünk támad: az önmegszólító forma egy általánosabb grammatikai alany része, melynek nehéz lenne nevet adni: „A végén úgyis nyomtalanul kell eltűnni a szövegből egészíted/ ki önmagad de az etna krátere sem rossz mondd miközben/ a vulkán távirati stílusban működik s nekidölsz az erkélyvasnak (33.). A kövek élete végigvonul a helyszíneken, s a szellem sugárzásának helyévé válik, akárcsak

az a helyszín, Taormina, amelyikhez mi, magyarok a legjobban kötődünk, „a belső tájékozódást könnyíti meg”, ahol a lángok „tisztító tűzként olvasnak” helyettünk. „ahova ha beköltözik soha többé nem hívható ki az / én s visszaváltozva egy tábla fogadja NE ZAVARD KÖVEIMET”. (József Attila Kör, 1998.)

SZILÁGYI GYÖRGY

ADAM MICKIEWICZ: A LENGYEL NÉP ÉS LENGYEL ZARÁNDOKSÁG KÖNYVEI

Ugyan a cím keltette várakozásokra e lengyel romantikus alkotás bibliai tónusa és stílusa méltó választ ad, mégsem vallási-teológiai kérdések, hanem politikai problémák állnak középpontjában. Igaz, a politikai vonatkozások erős erkölcsi színezete kétségbevonhatatlan: a nemzet emigrációba kényszerült tagjainak erejére, tartására és kitartására esik a hangsúly, különösen az írás második felében. az első lapok pedig az emberi történelem távlatából alapozzák ezt meg — az emberiség homályba vesző hajnalát követően, melyet az egyenlőségben megvalósuló szabadság tett nyugalmassá és örvendezővé, a testvériség kötelekeit szétszakító, a mű írásának pillanatában is leskelő bűn állapotából a Krisztus megváltó tettének örököseivé (sőt katonáivá) fogadott lengyelek vezethetik ki a világot. E történelemszemlélet részletes értelmezése meggyőzően bizonyítaná, hogy a Mickiewicz-kötet — ha nem is elmaradhatatlan, de — fontos helyet foglal el a romantika alkotásainak sorában.

Bármily fontos legyen is, hogy az olvasóközönség jobban megismerheti az egyik legjelentősebb lengyel költőt, a D. Molnár István előszavával és Kovács István utószavával megjelent kötet legfőbb érdekességét mégsem ebben látom. Sokkal inkább abban, hogy (ismét) a fordítás kérdései felé fordítja figyelmünket: a könyv a magyar változatot követően a lengyel, majd a francia nyelvű szöveget is közli. Ráadásul a magyar fordítás, Kazinczy Gáboré, az ismertebb Kazinczy unokaöccsége, akár régiesnek is mondható: sajátos „íze” és hangulata tagadhatatlan. S noha az idegen nyelven írott szövegek tolmácsolását jó ideje alkotó-teremtő, nem pedig másodrendű munkának tartjuk, könnyű akképp vélekedni, a magyarítások nem örökérvényűek — jól tudjuk, tökéletes(en hű) fordítás nem létezik. Nem létezhet, mert minden nemzet nyelve más és más gondolkodásmódot mutat föl, melyek között nincs teljes átjárás — az idegen nyelvekkel történő találkozás pedig minden-

kor önnön (a történelem folyamán változó) világtapasztalatunk és -megértésünk bővülését vonja maga után. S úgy vélem, ezért lehet különösen fontos, hogy Mickiewicz művének fordításai a kisebb nemzetek irodalmi és a világirodalom összemérhetőségének fogás kérdését is fölvetik: mert ha igaz, amit a tőlünk eltérő kultúrák, művészetek megértésének jelentőségéről föntebb mondtunk, valamint hogy nemzeti irodalmunk csekély külföldi elismertsége nem ennek értékéből fakad, akkor — elkerülve a véleményünkben való kételkedésünket jelző sértettséget — kötelességünk számon tartani, miképp és mennyiben adatik lehetősége egy külföldinek arra, hogy megismerje, pontosabban méltányolható és értékelhető formában ismerje meg hazánk szépíróit. (Széphalom Könyvműhely)

BENGI LÁSZLÓ

„FRISZ HALOTT” Á.Cs.

Amit Csehov még csak egy lassú folyamat végeként, a nosztalgikus hangot ironiával fűszerezve láttat, az Ácsnál már egy stabil állapot: a „ma már...” világa. Ez a *Cseresznyeskert* — Csehov nélkül.

Az Új Színház-beli előadásról kijövet a nézőben esetleg még a „Csehov halott” halvány érzése is megfogható...

Ezt a csöppet sem kívánatos (és mások által, például Ascher, Szász, Alföldi, remekül ellenbizonyított) érzést az előadás jelrendszerének több eleme is motíválja, egymást kölcsönösen erősítve. Egyik hangsúlyos pontja e szemiotikai rendszernek a Holl István alakította Firsz — a színház előterében Frisz — és „hatóköre”. Bár tudom, hogy egy névelírából sokra következtetni könnyelműség (noha a Derridán edzett színházlátogatók biztos nem vennék rossz néven...), de jelen esetben ez a Firsz-Frisz-ügy gyönyörűen simul bele ebbe a *Cseresznyeskert*-be. Csehov kivonva, csak mint a régi jó realizmus (és unalom?) szelleme lebeg a sorok fölött — akárcsak Holl Firsze a régi, letűnt világ kísérteteként a színpadon.

Miket és hogyan bíz Ács János, a rendező Holl Istvánra, azaz Firszre? Az előadás lényegét — több szinten is. Először is, ő szinte első számú a komikus figurák között. Már első megjelenésében is ötvöződik a komikum és a később is mindvégig megőrzött profétikus „szellem”-jelleg. Hosszú, fehér hajával, szakállával és előrenyújtott kezével a fénysávban vonuló aggastyán mintha egy Csontváry-

képből lépett volna ki, de a pátoszt kialakulni sem engedi helyzete: görnyedten — csoszogva cipeli a táskát, és legutolsóként vánszorogva a kinyújtott keze is inkább komikus értelmézést kap.

Ugyanakkor bizonyos jelek nyilvánvalóvá teszik, hogy Firsz valami mást, többet képvisel a *Cseresznyeskertben* — azt a mögöttes valamit, amit hagyományosan a színpadra belógó cseresznyefa-ágak szoktak előhívni. Ezek a virágzó ágak most nincsenek jelen, nem is nagyon illenének bele Ács „kertjébe”, annál inkább „olvashatjuk” az öreg Firsz figuráját.

Neki egészen különleges, bensőséges kapcsolata van Ranyevszkajával és Gajevvel (jelzi ezt, ahogy Ranyevszkaja a keze után nyúl, ahogy gondoskodnak róla, ahogy ő beszél a háziakról); ő tudja a régi titkokat (a cseresznyéről is); ő maga a régi világ. És a teljes magabafordulás.

De látható, hogy ez a közömbösség nem csupán az öregség és nem csupán az inas-lét következménye. Holl kissé bicegve, hajlott vállal szinte észrevétlenül jár ki s be, többször is „keretként” némán áll a szín szélén — a régi bútordarabba senkinek sincs igazán szüksége. Ám az a távolba révedő (néha az elborultság határát súroló) tekintet mintegy összerántja a színt, a vén inas kezében tartja a láthatatlan fonalakat, akárcsak a Szelleme a Hamlet-ben. És ha már Csehov idéz a fülünknek, miért ne idézne Ács a szemünknek egy hamleti képet? A szabadban játszó jelenetben Holl István úgy hagyja el a színt az „el-pattant húr” furcsa gong-hangja után, mintha az öreg Hamlet Szelleme távozna — lassan, jelentőségteljesen, mindvégig a társaságot nézve.

És ekkor következik a slusszpoén. Firsz meghal és az egész IV. felvonás fölött egy halott pillantása öröködik. Csehov örült volna, ha látja, hogy végre akad egy rendező, aki ilyen mértékben betartja azt a bizonyos bosszantó „komédia” megjelölést — mert mi más, ha nem a komikum leglényege az, ahogy Ács ilyen fontos pozícióba emeli azt a „hőst”, akit az előzőekben sokszor igyekezett a legneveltségesebbnek bemutatni, parányivá lefokozni? Az öreg, vén inas, Ranyevszkajáék világának a cseresznyeskertnél is jellemzőbb képviselője az az ember az Új Színházban, akinek a nevét sem muszáj tudni. Valami Frisz...

Hogy itt melodramáról lenne szó, a mesterien bujtatott és mindig időben visszafogott csehovi módszerrel? Ugyan... hiszen az „áldozatok” világa sajnálatosan unalmas és ér-

dektelen, a kismizmizővel pedig együtt kelle- ne megsemmisülve felébrednünk...

A sírbolt lassan bezárul, az ég a földhöz közelít, összeroppantva mindent, ami köztük volt. S mi volt köztük az Új Színház *Cseresznyeskertjében*? Két ember álma. Egy élet, ami mintha nem is lett volna, amiben nincs semmi erő — egy halott élet. És egy élet, ami ál- mában valami más akart lenni, de minden forduláznál ki kell nyílnia a szemnek: a vilá- got nem érdekli „virág és illat, emlék és szor- morúság, nosztalgia és szerelem”, a világot (és a rendezőt?) a telek és a pénz érdekli: a régi-ek neveltségesekek, az újak meg... felejtsek el Csehovot!

KRISTÓF EMŐKE

TANULMÁNYOK KOSZTOLÁNYI DEZSŐRŐL

Az Újraolvasó sorozat 1998-ban megjelent, soron következő kötete érzékeny mutatója mind a jelenlegi hazai Kosztolányi-kutatás állapotának, mind a jelentős irodalomelméleti iskolák tipikus kérdésvetéseinek. A 25 tanulmány különböző időpontban keletkezett, többségük a kilencvenes években, a szerzők köre néhány egyetemi hallgatótól akadémikus irodalomtörténészeinkig terjed. Érdekes megfigyelnünk a hangsúlyok eltolódását: a korábbi évtizedekben sokat elemzett, talán az életmű középpontjába állított korai, 1920 előtti lírával egyetlen tanulmány sem foglalkozik. Ezzel szemben az *Esti Kornél*-novellák elemzése teszi ki az egész kötet több, mint egyötödét, s a tanulmányírók jelentős része a Kosztolányi-prózát választja elemzése tárgyául. A műelemzéseken kívül kritikátörténeti, (például Bónus Tibor: Babits és Kosztolányi mint (egymást) olvasók), vagy a színházi kritika elméleti kérdéseit felvető írásokat is találunk (Kékesi Kun Árpád: *Kosztolányi, Shakespeare és a színházi kritika nyelve*), s több írás Kosztolányit, mint gondolkodót mutatja be (Szegedy-Maszák Mihály: *A kánonok hiábavalósága; Kosztolányi nyelvsemlelete*). Többször is felvetődik, néhol csak halk, felszavas megjegyzés formájában, hogy nincs még korszerű, a tudományosság igényének megfelelő kritikai kiadása Kosztolányi műveinek, pedig főként publicisztikai munkássága terén ez égetően szükséges lenne. (Péczy Dóra: „E.S.T.I.-Kérdés”, Veres András: *Kosztolányi Édes Annája — Egy sajtó alá rendezés tapasztalatairól*).

Manapság sokszor, sok fórumon kerül elő a nyelvtromlás veszélye, az igényes nyelv-

használat egyre erőteljesebb háttérbe szorulása, a nemzetközi kifejezések túlzottan gyakori használata. E tanulmánykötet minden írásából feldereng Kosztolányi magyar nyelv iránti rajongó tisztelete, szeretete, a nyelvhasználatról való tudatos gondolkodása, s meggyőződése: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.” (Szerkesztette: Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy-Maszák Mihály) (Anonymus Kiadó, 1998)

NÓGRÁDI CECÍLIA

„NEM A FALAK, HITÜNK VÉDI A VÁROST” — Történelmi és művészeti antológia Kőszegről

„A könyv, melyet kezében tart és megtisztelő figyelmére méltat az olvasó, egy város sok évszázados történelmébe, művészetébe, gazdaságába, mindennapjaiba nyújt be- és visszapillantást, s — mint cseppben a tenger — adja hű keresztmetszetét a magyarság évszázadainak...”

Történelmi és művészeti antológia Kőszegről címet viseli az a kötet, melynek összeállítása a szerkesztő, Tóthárpád Ferenc lelkesedését és szakértelmét dicséri. Az olvasó számos — sokszor szokatlanul érdekes — oldalról ismerheti meg e nyugati kisvárosunk történelmi eseményeit, sporttörténetét, bortermelési szokásait, vagy a helyi vasút jelentőségét. „Történelmi hűség iránti alázat” tükröződik például Söptei Imre munkájában, melyben az 1848-as eseményekhez kapcsolódó kivégzésekről fennmaradt forrásokat igyekszik aprólékosan rendszerezni, tisztázni. A kőszegi szőlősgazdák időjárással kapcsolatos mondásait — német és magyar nyelvűeket egyaránt összefoglaló értekezés úgyszintén alkalmas az érdeklődő olvasó figyelmének lekötésére. Kortárs költők, írók munkái, valamint számtalan, a települést bemutató fotó, grafika teszi olvasmányosabbá az antológiát, hozza közelebb Kőszeg városát. A kötet szerzői, hivatásuk magasszintű ismeretén túl Kőszeg iránti szeretetükről is tanúbizonyságot tettek. A múlt idézése során minduntalan visszatér és a mai nemzedéknek „roppant aktualitással mutat iránymutatást” a jelmondat: „Nem a falak, hitünk védi a várost! Hitünk és bizalmunk. Hitünk Istenben, bizalmunk embertársaink iránt, önbizalmunk, hogy képesek vagyunk megfelelni a történelem által reánk rótt feladatoknak, megőrizve és tovább gyarapítva szeretett városunkat, hazánkat.” Ez az antológia, mely természeténél fogva lokálpatrio-

tizmussal áthatott, egy kicsi — többnyelvű — közösség összetartásának, szűkebb hazája iránti ragaszkodásának példájával mutat rá a tágabb, magyar haza megbecsülésének, szeretetének fontosságára és — nem utolsósorban — az „európaiság magától értetődő természetes állapotára, mely sokkal inkább mentalitást, kulturáltságot, civilizációt — mintsem földrajzi kategóriát jelent!”

SALLAI GERGELY

BOLYKI JÁNOS: „TEREMTÉSVÉDELEM” ÖKOLÓGIAI KRÍZISÜNK TEOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

Ez a könyv a Szentírás alapján az ökológiai kérdést a zsidó-keresztény hagyománnyal együtt helyezi a hellenizmus örökségébe. Tudomásom szerint magyar nyelven ehhez hasonlóan átfogó és alapos munka még nem jelent meg a teológiai irodalomban. Bolyki János a tőle megszokott alaposággal foglalja össze a teremtés és a természettudomány összefüggéseit. A Szentírás vizsgálatában a legmodernebb módszereket használja fel. Gyakorlatba ülteti a Bibliának, a khalkédóni krisztológia analógiájára felépített kettős természetéről és komplementaritásáról szóló gondolatait. (*Kinyilatkoztatás: Két megközelítés*) Tekintetbe veszi az intertestamentális irodalmat, valamint az ún. apokrif aktákat és a gnózis főirányait is. Ez segít a témában való eligazodásban, és további kutatásra — esetleg egyes tételeivel való vitába szállásra is — ösztönöz.

A mű *ökumenikus*, mert Bolyki a különböző egyházakban művelt bibliakutatás egészét áttekinti. A római katolikus egyház ökumenikus munkába való bekapcsolódásának döntő impulzust adott XII. Piusz pápa *Divino afflante Spiritu* című enciklikája, ami lehetővé tette az eredeti szöveg és a történelmi módszer alkalmazását a bibliakutatásban. Ezek a kutatások az ökológiai krízissel kapcsolatos utkeresésben is nagy segítséget jelentettek.

Bolyki János gondolatait is meghatározza meggyőződése az *Ótestamentum* és az *Újtestamentum egységéről*. A Gerhard von Rad, Walter Brueggemann és mások munkássága nyomán egyre inkább elfogadottá válik az a látás, hogy az Újszövetség interpretálásának kulcsát az Ószövetség adja meg.

Ebből következik, hogy az egész munka meghatározója a *teremtés és a megváltás* egységének hangsúlyozása. Az a tény, hogy a korai eucharisztikus liturgiákban összetartozik a teremtésért és a megváltásért való hálaadás, megvédte az egyházat a gnózis elburjánzásá-

tól. Bolyki munkája a teremtés és a megváltás szerves összetartozásának hangsúlyozásával meggyőzően adja meg az ökológiai etika alapjait.

Mindezek a gondolatok trinitárius krisztológiaihoz vezetnek. Jelentőségük különösen az *Étikai összefoglaló* című zárófejezetben mutatkoznak. Az etikus keresztyén magatartás fő jellemzője ugyanis a Krisztus életében és munkájában való részesedés. „Mivel az egyház az időben és térben prolongált Krisztustest a világban, ezért abban nemcsak az emberi közösség egy magasrendű formája valósul meg, hanem él benne az emberen kívüli természet iránti felelősség”. A Lélek által az egyház megérti a természet „óhaját” (208).

Ezzel együtt világosan kimutatja azt is, hogy a környezettel kapcsolatos erkölcsi cselekvés elválaszthatatlan a társadalmi igazságosságért való küzdelemtől!

„A krízisből való kiemelkedés új spiritualitást követel.” Az egyház e kihívás komolyan vételével úgy lehet Krisztus hathatós tanúja, hogy közben a válságból való kibontakozást is munkálja. (*Kálvin Kiadó*, 1999)

PÁSZTOR JÁNOS

BAMMHOLCZER TAMÁS: LEÁNYKÉRÉS A ZÁRTOSZTÁLYON

„Az életünk során velünk történt dolgok közül csak azt érdemes megírni, ami az emlékezet szitáján fennmaradt. A többire még gondolni is fölösleges.” Kemény, szinte kegyetlen sorok ezek, hiszen végül is arról kérdezik a kötet olvasóját, a halál pillanatában miként összegezheti, hogyan mérlegelheti majd életútját. Kegyetlen, szinte botránkoztató sorok ezek, hiszen végülis ahhoz a vélekedéshez vezethetik olvasóikat, hogy a mindennapok üres és tartalmatlan „túlélésénél” még a vétekekkel tarkított, büntől áthatott életpálya is „értékesebb” — így még megőrződhet valami az emberi természetből, ez még képes lehet bánatot érezni. Am ha valakit el is riasztának és sötétbe hajló gondolatok, ennek ellenére aggodalom nélkül veheti kézbe Bammholczer Tamás könyvét: élvezetes, szórakoztató novellákat és karcolatokat fog olvasni.

A kötet persze arra is figyelmeztethet, hogy amire az emberi életből általában emlékezni érdekes, az sokszor valami egészen apró, egészen jelentéktelennek látszó esemény. S úgy hiszem, ez leginkább azokban az írásokban érezhető, ahol a főszereplő tapasztalatainak közvetlensége és a szélesebb elbeszélői távlat sikeresen egyensúlyozzák ki egymást.

Az írások főbb témáit aligha lehetne tömörebb pontossággal megjelölni, mint a kötet első három részének címeivel: *Nőiügyek*, *Filmügyek*, *Pénzügyek*. Mégis, e tematikus sokszínűség ellenére sem könnyű szabadulni attól a benyomástól, hogy a földidézés hangneme, a főszereplő önmagáról alkotott képe, sőt a stílus és az elbeszélés egészének értékszerkezete egyaránt túl egyöntetű. Am mindez mit sem csökkenti a könyv legnagyobb érdemét: szórakoztató és élvezetes olvasmány.

(*Hungarovoxx*)

BENGI LÁSZLÓ

SZÉKELY JÁNOS: VIRÁGOK ÁTKA Válogatott versek

Székely János az erdélyi magyar irodalom kiváló képviselője elsősorban drámáiról, prózájáról ismert. Jelen kötet alapja a Kriterionnál 1994-ben megjelent *Semmi — soha, versek* (1948-1986) című gyűjtemény. A válogatás és az értő bevezető a pályatárs, Lászlóffy Aladár munkája.

Székely János költészetére sosem volt jellemző a közéletiség, a könnyű, lelkesedő hang. Magánya, félreállása az aktuális történelmi eseményektől mégsem jelentett gögőt, csak éppen egyénisége volt félrehúzódo, szemlélődő. A művész feladata szerinte az, hogy kivívja magának a belső függetlenséget, még egyszer felmutassa a klasszikus értékeket. Egy 1965-ös írásában kicsit önironikusan így vall költői programjáról: „Legegyszerűbb volna, ha az igazsághoz híven azt mondanám: zseniális verseket szeretnék írni a legkülönbözőbb tárgyakra, mégpedig rengeteg sokat, naponta lehetőleg hármat”. Nem egészen tíz év múlva, híres, sok vitát kavarázó *Ars poeticá*-jában már a költészet halálát konstatálja: „A versnek nincs többé igazi szerepe, (...) nem nélkülözhetetlen alkatrésze többé az emberi létnek. Fölösleges és értéktelen. Ars poeticám a hallgatás. Versem — hallgassák meg, kérem —, versem: a csend.” Vagy ahogy utolsó versei egyikében, a *Sztriptíz*-ben írja: „Elöttem áll a meztelen igazság, / S nincs többé amit mondanom.”

Az a költő-gondolkodó volt, aki csalódásai ellenére is mindenáron meg akarta érteni a világot. Szenvedélyesen érdekelte a természet, a lehetséges emberi, költői magatartás szabályait próbálta meg kiolvasni a növények és állatok alkalmazkodó, mégis öntörvényű világából (*Parti füzes*; *A kagyló*).

A természet mellett a művészet jelentett számára menedéket a mindennapok zűrzavara elől. Lírai példázatát, az *Egy láda agyag* ci-

mű versét egykori fogolytársának, Szervátiusz Jenőnek ajánlotta. A nehezen szerzett agyag s a belőle formázott, mindig átalakított szobor az örök emberi kötelességre, a meg nem szűnő alkotásra, az állandó újrakezdesre utal.

Képzeletét a magányos, nagy alkotók is vonzották. „Sohasem tudtam túrhető eleven-séggel megírni egyebet, mint amit csodáltam” — vall erről egy esszéjében. Példaképének tekintette a felismerését visszavonó Galileit éppúgy, mint az igaza mellett végig kitartó, értetlenségre kárhóztatott vásárhelyi zsenit: Bolyai Jánost. Utóbbiról életrajzi regényt készült írni, végül mégis a tizenöt versből álló *Bolyai hagyatéka* című szonettkoszorúban keltette életre alakját. Az egyedülletbe menekülő, de igazát még békülékenyen elhallgatni sem hajlandó géniusz a gondolat végső győzelmét példázza számára.

Költészete a hatvanas évek végén jutott csúcsára, mégis már ekkor felrémlt előtte az elhallgatás lehetősége. A hat szonettből álló *Férfikor* az önvizsgálat verse, melyben már nemcsak saját pályáját, eredményeit figyeli kétkedve: „Boldogtalan, ki feljutott a csúcra, / Mert visszaútja válik minden útja, / És minden lépte lefelé vezet”, de a költészetbe, az alkotásba vetett hite is megínog: „És nem is magam siratom, hanem / Magát az embert a fogyó időben”.

A szerelem sem jelenthetett teljes feloldódást számára. Az együttélés minden kínja és öröme feltárul a társához írott versekben: a féltés és megtartani akarás (*Féltelek; Tűnődő*), akár az egymás bántásának érthetetlen vágya (*Könyörgés; Válás után*), hogy aztán mégis újraéledhessen a szeretet:

„Eszembe jut mosolygó, kedves arcod,
Óled, karod.
Maradj velem, s én jobbá válok érted,
Ha akarod.

(Maradj velem)

Bár Székely János költészete elapadt a hetvenes évek elejére, súlyos igazságait drámákban, elbesélésekben mondta tovább.

(*A Magyar Írószövetség és a Belvárosi Könyvkiadó kiadása, 1998*)

GULÁCSI ÉVA

PIRIGYI ISTVÁN: GÖRÖG KATOLIKUS ÉLETSORSOK

Pirigyi István professzor aranymiséis görög katolikus áldozópap két emberöltőn át a Nyíregyházi Szent Áthanáz Görög Katolikus Hittudományi Egyetem (korábban: Főiskola)

egyház-történeti professzora, a magyarországi keleti egyház-történet doyenje. Összefoglaló munkáit minden görög katolikus papnövendék, sőt az egyházi vagy a magyar történelmi kérdésekben tájékozódni kívánó értelmiségiek is alapvető kézikönyvként használják. Ezen kívül még több kisebb könyvet és szakkikkek sorát írta, számos konferencián tartott előadást. A tudós, a tanár és a pap életpályája terem oly gyümölcsöket, mint a most ismertett könyv.

Néhány kiragadott példa a tizennyolc életrajzból. Görög Demeternek a felvilágosodás korabeli kultúránkban játszott szerepével avatott szerzők, mint például Kókay György, már foglalkoztak; a szerző most mégis tud újat mondani. Mészáros Károlynak, a múlt század második felében a magyar polgári élet kereteinek megteremtésében játszott szerepét gazdag bibliográfiával illusztrált életrajz ismerteti. Vasvári Pál neve ismert ugyan, görög katolikus gyökereiről, irodalmi munkásságáról és utóéletéről mégis gyarapítja ismereteinket az itt olvasható tanulmány. Hodinka Antal történész már szélesebb ismerettségnek örvend. A szerző ügyes mértéktartását dicséri, hogy mivel e nagy tudósról máshol már sokan és sokat írtak, az itt közölt rövid pályakepe elsősorban a hívő értelmiség szélesebb köréhez szóló összefoglalás. Illés József a magyar görög katolikuságnak Hodinkán kívül szintén akadémiai taggá választott személyisége. A jogtudomány és a jogtörténet ugyanis éppúgy szerves része a magyar szellemi életünknek, mint az egyház-történet. Bonkáló Sándor irodalomtörténész és műfordító, két rendszer által is meghurcolt, félreállított egyetemi tanár szintén ismert személyiség az egyház- és tudománytörténet, illetve a szlavisztika terén. Születésének századik évfordulóján Uppsalában konferenciát rendeztek a tiszteletére.

Pirigyi munkája tehát a hagyományos egyház-történeti írásoktól eltérően a világi értelmiség nagyjait mutatja be. Törekvése korunk minden egyházában megtalálható szándéokra reflektál: az egyház Krisztus teste, s mint ilyen, a klérus és a laikusok összessége, a papi és világi személyek együttese. A kötetet — amelyet Pirigyi István aranymiséjére jelentetett meg a Debreceni Görög Katolikus Egyházközség — részletes bibliográfia egészíti ki, amely a szerző gazdag egyháztörténeti munkásságát mutatja be. (*Debreceni Görög Katolikus Egyházközség, 1998*)

FÖLDVÁRI SÁNDOR

SOMMAIRE

- ISTVÁN KÁFER: Le roi Étienne et le peuple slovaque de la Sainte Couronne
Fides et ratio
 ZOLTÁN ROKAY: L'intention originelle de Fides et ratio
 PÁL HORVÁTH: Fides et ratio
 ZOLTÁN TURGONYI: La défense de la raison
 LÁSZLÓ SZÉKELY: Foi et Sciences
- PIERRE EMMANUEL: La vocation à l'unité
 HERBERT ZBIGNIEW: Le chien de Hades
 ■ Entretien avec le régisseur Sándor Sára

INHALT

- ISTVÁN KÁFER: König Stephan und das slovakische Volk der Heiligen Krone
Fides et ratio
 ZOLTÁN ROKAY: Die ursprüngliche Absicht der Fides et ratio
 PÁL HORVÁTH: Fides et ratio
 ZOLTÁN RUGONYI: Zur Verteidigung der Ratio
 LÁSZLÓ SZÉKELY: Glaube und Naturwissenschaft
- PIERRE EMMANUEL: Unsere Berufung zur Einheit
 HERBERT ZBIGNIEW: Der Hund des Hades
 ■ Gespräch mit Regisseur Sándor Sára

CONTENTS

- ISTVÁN KÁFER: King Stephen and the Slovakian People of the Holy Crown
Fides et ratio
 ZOLTÁN ROKAY: The original intention of Fides et ratio
 PÁL HORVÁTH: Fides et ratio
 ZOLTÁN TURGONYI: Defending reason
 LÁSZLÓ SZÉKELY: Faith and natural science
- PIERRE EMMANUEL: Our calling for unity
 HERBERT ZBIGNIEW: The dog of Hades
 ■ Interview with the producer Sándor Sára

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE,

POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését



a Nemzeti Kulturális Alap

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:

Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma: OTP. VII.

ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. —

Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.)

vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

JOHN DONNE	Délben alkonyul, délben virrad
EISEMANN GYÖRGY	Mikszáth Kálmán
JACEK BACZAK	Egy éjszakai ügyeletes feljegyzései
■	MURE-évkönyv
JÁSZ ATTILA	Miért Szicília
ADAM MICKIEWICZ	A lengyel nép és lengyel zarándokság könyvei
A. P. CSEHOV	Cseresznyés kert (az Új Színházban)
■	Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről
■	Történelmi és művészeti antológia Kőszegről
BOLYKI JÁNOS	Teremtésvédelem
BAMMHOLCZER TAMÁS	Leánykérés a zártosztályon
SZÉKELY JÁNOS	Virágok átka
PIRIGYI ISTVÁN	Görög katolikus életsorsok

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bengi László, Földvári Sándor, Gulácsi Éva,
Kristóf Emőke, Nagy Anikó, Nógrádi Cecília,
Pásztor János, Pomogáts Béla, Sallai Gergely,
Sáli Erika és Szilágyi György

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A szolidaritás esélyei és kihívásai
- Pierre Emmanuel esszéje
- Atya és atyaság egy apátlan korban
- Bohumil Hrabal elbeszélése
- Keresztény századok – a 11. század
- Készülődés az ezredfordulóra

ISSN 004260242-4



9 770042 602425